

בְּצֵרוֹן

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי הולפמן. שמעון הלמן
חיים ליה — חבר המערכת
מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ח (כרך ג"ח) תשרי-חשוון, תשכ"ז חוברת א' (261)

ה ת ו כ ן

- 1 ש. י. עגנון, חתן פרס נובל . . . . . ח. ל.
3 בן-גוריון בתקופת „האחדות“ . . . . . א. ר. מלאכי
9 סוף סוף שלכת (שיר) . . . . . יהודה עמיחי
10 פגישות בטוסימבה . . . . . יצחק פינקל

שד"ל — לאחר מאה שנה:

- 16 שד"ל בראי דורנו . . . . . שמואל ק. מירסקי
19 שד"ל המסורר . . . . . יצחק זילברשילג
27 השקפתו הלאומית של שד"ל . . . . . דוד רודבסקי
34 סניגוריה של רנ"ק על הרמב"ם נגד הבקורת של שד"ל . . . . . י. יעקב דינסמאג
38 ייורה בפולין — מראות משכבר . . . . . אפרים שמואלי
46 המהדורה החדשה של פסיקתא דרב כהנא . . . . . גרשון ז. בראודה
54 פסיפס ישראלי . . . . . י. רמזל
56 מחודש לחודש . . . . . י. מישאל
59 ידועות . . . . .

ב צ ר ו ן
116 ברודחיי
י' - יורק

בוחר ניו־יורק — עשה את חובתך
ביום הבחירות, הצביע בעד

נלסון א. רוקפלר

איש רב-הפעלים וההשגים

כמושל מדינת ניו־יורק

במשך 8 השנים של כהונתו כמושל המדינה עשה רבות
למובת שיפור תנאי החיים, הכריאות, החינוך והתרבות של
כל האזרחים — ועוד ידו נטויה! ואלה הם מקצת מהשגיו:

- התמיכה הכספית של ממשלת ניו־יורק לבתי-ספר ציבוריים-עירוניים הוגדלה ב-147 אחוז.
- 108,000 תלמידים באוניברסיטת של מדינת ניו־יורק לעומת 38,000 תלמיד בשנת 1958.
- שירותי המדינה לטיפול בחולייה נדלו ב-66 אחוז.
- המושל רוקפלר היה מן הראשונים שדרשו עזרת הממשלה הפדראלית לחולים זקנים וחשרי אמצעים.

נלסון רוקפלר — מתסירי אומות העולם!

נלסון רוקפלר הוא ידיד נאמן של עם ישראל ומדינת ישראל. בזמן הדיון באומות המאוחדות על חלוקת ארץ ישראל עבר ללא הרף להשפיע על מדינות דרום אמריקה לתמוך בתצעה — ועבודתו נשאה פרי! כבר רבות בשנים. כמובן פעל למען המנכ"ת היהודית המאוחדת כמשך 25 השנים האחרונות ונתן מזמנו, ממרצו וממונו למען בנין מדינת ישראל. למען החשת עזרה לקהילות ישראל המדולדלות באירופה ובצפון אפריקה.

תנו יד לבחירתו של

נלסון רוקפלר וחבריו ביום הבחירות!

איגוד ידידי רוקפלר וחבריו

יעקב ק. יעב"ץ, יו"ר

בְּצֵרוֹן

נוסד על־ידי חיים משרטוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ח (כרך נ"ח) תשרי-חשון, תשכ"ז חוברת א' (261)

ש. י. עגנון — חתן פרס נובל

על־ידי חתן פרס נובל לשמואל יוסף עגנון לא הגיע המספר־האמן לשיא ההכרה בעולם הספרות הכללית, כי אם לראשיתה. על אף כל התרגומים שהופיעו מכתביו בלשונות אחרות, מעטים מבקרי הספרות של אומות העולם שעמדו על מקצת זרכיו כמספר. מידות היצירה של עגנון זרות ומופלאות לא רק לדברי ספרות לעז שבין הגויים, אלא גם למשכילים יהודים שיעקב יניקתם מערכיה וקניניה של התרבות הכללית. אדמונד וילסון הוא אפשר המבקר החשוב הראשון בספרות הכללית שהבחין הבחנה דקה ונאמנה בגדולתו של עגנון כמספר יהודי־אוניברסאלי, אוניברסאלי בזכות זיקתו היהודית המובהקת. בכך קלע להגדרתו של עגנון עצמו, שהגדיר את מחותו של דרכו בסיפור, בשיחה עם הסופרת והחוקרת גליה ידני לפני שנים מספר. בעצם, המפנה־החדש ביצירתו, כשקוראים נאמנים ומבקרים מושבעים כאחד השתאו לעולמות ההזויים־הסיוסיים שיצר האמן, הסביר הסברה. קלה ונוחה־היא את כבשונה של יצירתו:

„אם לדבר על שרשים שלי הרי הם נעוצים כולם במקרא, בגמרא, במדרשות ובשאר ספרי חכמינו. סועה מי שסבור, כי ספרי מסוגננים. אני כותב כמו שאני יכול, או יודע לכתוב. אין אצלי כל כוונה ל„סגנון“. אני כותב כשם שכתב אבי, כשם שכתב זקני. אמנם זקני לא כתב סיפורים, אך הוא כתב ספרי־הלכה. ואין המרחק בין השנים רב כל־כך. ספריו חרי עוסקים לא בחלכות מפשטות, אלא בחלכות חיים“.

פשוטות זו שבה פירש עגנון את עולמו יצירתו אינה אמנם אלא מידח

אחת ממידותיו כמספר. בשנים האחרונות נתפרשו סיפוריו של עגנון פירושים רבים ושונים על-ידי מבקרים שנוקדו לדרשנות פסיכואנליטית מפולפלת כדי לפענח את כוונותיה ורזיה של יצירות המספר הגדול. עתים מסעים הם פירושים אלה את הקורא והוגים אותו ממסילת האמת, מנקודות-המוקד של הסיפור, במקום להבהיר ולהסביר את הדברים. עוד רבות יחפשו מבקרים וחוקרים את ה„מפתח“ לכמה פרשיות סתומות ועלומות בסיפוריו, לקורי ההזיות והחלומות ותעוועי הדמיון וההפלגות הסמליות שביצירתו. מבקרים אלה מתעלמים מן היסודות העממיים הממשיים והחיוניים שכל יצירת עגנון טבועה בחותמם ושהם גם משמשים רקע ואחיזה לחזיונותיו ההזויים. ואף כאן תפס המבקר וילסון את דרך-יצירתו המקורי של עגנון יותר מכמה מבקרים יהודיים, בהבדילו בינו לבין האמן, שהוא אבי-טיפוס לכל אמנות הסיוט האנושי שבתוך עולמו המעורער, קאפקא :

... בתוך עולמו היהודי המסורתי של עגנון סמונה חמימות והבנת אנוש עמוקה ונרחבת הרבה יותר משל קאפקא ... אותה אירוניה שהיא כה אופיינית לעגנון ולהומוריסטים האידישאים היא ישנה-נושנה ועל הקורא הלא-יהודי להישמר כדי שלא לזלזל בהערכת חודרנותו, לא רק במסורת היהודית, אלא (גם) בנסיון החיים“.

חובן שאין בדברים אלה של המבקר הנודע למצות את מהות יצירתו של עגנון על כל עושר תכניה וסגולותיה, כיווניה וכוונותיה; לא את פניה הישנות ולא את גילויה החדשים ולא-כל-שכן לא את כל חוסי החן הנמשכים על סיפוריו מכל מסכת היצירה העברית בתי-הדורות מן התניך והתלמוד דרך המדרש והאגדה, הפיוט והמשל של ימי הביניים עד סוד-שיחה של הקבלה והמעשיה העממית-החסידית, פרי דמיונו הפורח ובית החיים העמוקה של „האני“ היהודי הקיבוצי. לא באו הדברים אלא לרמוז על הדרך שבו עתידה יצירתו של עגנון לחדור לתוך ספרות העולם ועלידה יתגלה משהו מאורה ומכוחה של האמנות הסיפורית העברית למביני טעם ברחבי תבל. „העולם הסגור“ של עגנון פתוח יפתח „לעולם הגדול“ לא על-ידי „מפתחות“ מלאכותיים, אלא על-ידי אמנות-הסיפור הגדולה שלו, שפשט ורמז מעורבים ופתוכים בה יחד ושניהם מושכים ומדברים אל לב כל אדם שיודע תרבות-עם מהי.

הפרס הוא לכן לא רק פירסום שמו של יוצר עברי גדול שאוצל מכבודו והודו על הספרות העברית כולה, אלא פתח לעיון נרחב בכתבי עגנון ולהערכתם המעמיקה מצד „העולם הגדול“. ומכאן עוד צעד אחד להתחקות על יצירות סופרים עברים גדולים אחרים שלא זכו עד עתה לראות „אור עולם“, אף-על-פי שראויים הם שיצאו להם מוניסין בספרות העולם, יוצרים כבוש וכשנהר המנוחים, וכברקוביץ, הזו ושופמן החיים, הם וכדומהם — מספרים, משוררים ומסאים — שליסיס-אמנים בממלכת היצירה העברית בדורות האחרונים.

בן-גוריון בתקופת „האחדות“

מאת א. ר. מלאכי

א

את תולדות דוד בן-גוריון הסופר אנו מתחילים מ„האחדות“ שהוא היה אחד ממייסדיה, עורכיה ומשתתפיה הקבועים. כותבי תולדותיו אמנם מספרים על נסיונות בן-גוריון בכתיבת סיפורים ושירים עוד בנעוריו. קראתי פעם ברשימה על ש. צמח, חבר-נעוריו של בן-גוריון בפלונסק עיר-מולדתם, שאחרי פרעות קישינב כתבו שניהם סיפורים מיוסדים על מוראות הפרעות ושלחו ל„הצפירה“, אבל סיפורי שניהם לא נדפסו אם מפני יראת הצנזור או שלא נראו בעיני סוקלוב (או עחריו) ראויים לדפוס. כמדומני שצמח הקדיש סיפור או רשימה לדוד גרין. איני זוכר עתה את שם הסיפור ומקום פרסומו (אולי ב„הפועל הצעיר“?). אבל מסתבר שזה היה לפני הופעת „האחדות“, ולפני שעברר את שמו. בשם גרין כמעט שאינו מופיע בעתונות ובספרות, מלבד בדין-החשבון של הוועידה הששית של „פועלי ציון“ בתרע"ע, נזכר בשמו דוד גרין במסירת תמצית דבריו על חיי הפועלים בזכרון יעקב, והרחיב את הדיבור על ענין זה במכתב מזכרון יעקב בגליון הראשון של „האחדות“ שחתם עליו בכינוי „צופה“. ב„האחדות“ שהתחילה להופיע בתמוז תרע"א, מתחילה תקופה בחיי בן-גוריון, אבל יש להקדים תקופה זו בארבע שנים, מתרס"ז — שנת עליית בן-גוריון לארץ, ועבודתו כפועל בפתח תקוה, ביקב ראשון לציון, וכשומר בסג'רה. היו אלו שנות הכשרה לבן-גוריון, קליטתו בארץ ישראל והשתרשותו באדמת המולדת. עליית בן-גוריון היא חוליה בתולדות העלייה השנייה, לבטי החלוצים, נצחונותיהם ואכזבותיהם ומלחמת כיבוש עבודה עברית במושבות, והחיכוכים בין האכרים והפועלים, אשר הדים מהם אנו מוצאים בעתוני ירושלים „השקפה“ ו„תבצלת“, עוד לפני היות „הפועל הצעיר“ בארץ, ובעלי המכתבים וכותבי הידיעות בעתונים אלה הפכו ברובם בזכות האכרים-„בועזים“ וכלי-אדה לפועלים האידיאליסטיים. לא כאן המקום לעמוד על זה. בן-גוריון עצמו הציב ציון לחייו כפועל וכובש-עבודה בפתח-תקוה ובמושבות יהודה אחרות, ימי סבל ועבודה קשה, אשר יותר משהיה עסוק בעבודה „היה קודח ורעב“, בזכרונותיו שכתב גם בעברית וגם באידית (ביהודה ובגליל, „לוח אחיעזר“, תרפ"א; „מפתח תקוה עד סג'רה“ ב„זכור“ האידי שנערך על-ידו ועל-ידי א. חשין. הוצאת „פועלי ציון“ בניו-יורק, תרע"ז).

בן-גוריון עלה לארץ כשנתיים אחרי עלייתו הראשונה של בן-צבי. האחרון עלה בתרס"ד. ניצני העלייה השנייה כבר ניראו בארץ, אבל עדיין לא הבשילה פירות. היתה עלייה זו בראשית דרכה החלוצית, העולים המעטים תועים בין העיר והכפר העולה לא כבש את מקומו כפועל. גם בן-צבי לא עלה כפועל. הוא תר את הארץ וחקר את עברה, ואת רשמיו על הארץ פירסם ב„הדור“

של פרישמן (שנה ב', גליה לידו י"ח חשון, תרס"ה), שחתם עליהם בשם יצחק השמשי. היו רשמיו אלה לא על ההווה, כי אם על העבר הרחוק — חפירות מקליסטר בגור, משרידי העתיקות שהעלו מתחתם האדמה שתיארם במאמרו. הוציא לקח על תחית האומה בארץ עברה ועתידה, הוא מסיים את מאמרו בדברים שיש בהם משום יעוד ואמונה: "הנה תקופה מתה מונחת בתוך האדמה ובאים הזופרים חופרים שריד אחרי שריד חרש אחרי חרש, והדביקו שריד אל שריד חרש אל חרש, וקמה התקופה העתיקה חיתה לעינינו — האם לא נצליח להדביק גם שרידי עם עצם אל עצם, עד אשר יקום חיה ז'".

בן-צבי תר את הארץ חזר לרוסיה, אבל עזיבתו את הארץ היתה לפי שעה והתבוננות לשוב לשם התערות במולדת, בנין ויצירה בארץ. ובשובו כבר נפגש עם חברים לדעה, חברי פועלי ציון, ומהם פועלי ציון ממש — עובדים במושבות, ובן-גוריון אחד מהם. בן-גוריון נשבע ל"פועלי ציון" בתרס"ג, והוא בן שש-עשרה שנה בהצטרפו אל המפלגה, ובתרס"ז כבר היה מושרש בארץ. ארגון "פועלי ציון" בארץ-ישראל כמפלגה ציונית-פרולטארית חל כמעט באותו זמן של התארגנות "הפועל הצעיר", אשר תכניתו היתה "תנאי הכרחי להתגשמות הציונות — התרבותו של הפועל העברי בארץ-ישראל והתבצרותו בכל ענפי העבודה" — הסיסמה שהיתה חרותה על מצחו של "הפועל הצעיר" — כלי-המבטא של המפלגה.

רב ועצום היו ההבדלים חילוקי-הדעות בין "פועלי ציון" ו"הפועל הצעיר", שאחרי מלחמת עולם א' התמזגו במפלגת-פועלים אחת והתאחדו בהסתדרות הפועלים, שממנה צמחה "מפא"י". בימים הראשונים היו צרות זו לזו, גם אנשי הישוב הישן שכבשי המפלגות היו זרים להם, וגם "פועלי ציון" וגם "הפועל הצעיר" לא היו לפי רוחם, שניהם "סוציאליסטיים" היו בעיניהם שיש להתייחס אליהם בחשד ובאי-אמון. גם הם ידעו מתוך שערי עתניהם את הכללי-הכיוון של שתי המפלגות. בכותרת "הפועל הצעיר" היה כתוב באותיות גדולות: "כלי מבטאה של הסתדרות הפועלים העברים בארץ-ישראל, הפועל הצעיר". ב"האחדות" של "פועלי ציון" התנוססו השורות: "עתן לעניני הפועלים המוני-העם בארץ ישראל. יוצא לאור על-ידי מפלגת הפועלים העברים הסוציאלי-דימוקראטים בארץ ישראל (פועלי ציון)".

גם "פועלי ציון" וגם "הפועל הצעיר" היו מעוניינים בהוצאת כלי-מבטא משלהם, ובמטרותיהם ותכניותיהם נכלל ייסוד עתנות ציונית-פרולטארית בארץ-ישראל. בישוב והרגש צורך ביצירת עתונות, כי ה"השקפה" של בן-יהודה ה"החבצלת" של פרומקין לא סיפקו את רצון הקוראים, ביחוד בחוגי האינטלנגציה, וביתר יחוד בין אנשי העלייה השנייה, ועלייה זו אמנם הביאה אתה מספר הגון של סופרים, ובשנת תרס"ז גם נעשה נסיון ליצירת כלי-מבטא ספרותי ארצי-ישראלי בהוצאת "העומר", בעריכת ש. בן-ציון ודוד ילין. בישוב דובר גם על הוצאת שבועון ספרותי-ציבורי, במגמה ציונית ובתמיכת ועד חובבי ציון באודיסה, דיברו ונסתו "שמועות" על העתן החדש, חומדה בן-יהודה הגיבה פעמים אחדות בעתונה על "שמועות" אלו שמפיצים בכרתה כדי להזיק ל"השקפה",

הרצון להציא עתון חדש כדי להמית את עתונה של משפחת בן-יהודה בכלל. דיברו על הרצאת עתון אבל לידי מעשה לא באו. ובינתיים נחדדו „הפעל הצעיר“ ו„פעלי ציון“ להציא עתונים — כלי-מבטא שלהם.

„הפעל הצעיר“ התחיל להופיע בהקטוגראף, ו„פעלי ציון“ הוציאו את בטאנם בדפוס, אבל לא בשפת ציון, כי-אם באידיש שפת הגלות. „אנפאנג“ היה שם עתונם. וה„התחלה“ שלהם לא היתה כלל התחלה מתצלחת מכל הבחינות. גליח „הפעל הצעיר“ המשוכפל לא עלה בידי לראות, אבל „האנפאנג“ היה פעם בידי. יצאו ממנו שני גליונות, וכאחד, כמדומה בשני, היה זכר לעברית — מאמר עברי קטן כתוב בלשון האגיטאציוני-מפלגתי אשר בימים ההם. וגם את התזמר האידי לא היה יכול ההמון — שאליו היתה ההוצאה מכוונת — לעכל, מפאת התוכן והלשון יחד. הגליונות היו קטנים, בתבנית 16, וכעתון אי-לגילי סודר בדפוס אי-לגילי ביפו בידי סדרים בלתי-מאומנים, ונדפס במכבש קטן. העתון עושה רושם עלוב בתכנו ובצורתו.

„האנפאנג“ היה בלתי-מתצלח כלל. ההתחלה היתה באידיש משום ש„הפעלי ציון“ לא הקפידו אז על העברית. התעמולה הסוציאליסטית היתה בעיניהם עיקר, ונדמה להם שדווקא באידיש יגיעו אל הפועל בארץ-ישראל וישפיעו עליו בקבלת התורה הפרוליתארית. „הפרוגרמה“ של „פעלי ציון“ שנתקבלה בוועידת „פעלי ציון“ ברמלה בשנת תרס"ז — זו ה„פלאטפורמה של רמלה“ נוסחה באידיש, ובוועידה זו גם דגו בענין הרצאת עתון באידיש. היו מתנגדים, וכיניהם גם בן-גוריון. להוצאת כלי-המבטא באידיש חדרשו שהעתון יהיה בעברית, אבל ההחלטה על ההוצאה האידיש נתקבלה, וכך יצא „האנפאנג“ שלא עשה שום רושם בהופעתו. עד שלא היה כדאי כל הטרחה והעמל הסכנה שהיתה כרוכה בהוצאתו. על העתון היה רשום שנדפס במצרים, וכך כתוב גם בגליונות „הפעל הצעיר“ של השנה הראשונה ושני הגליונות הראשונים של השנה השניה: „נדפס מה קאהיר“. אחרי השגת הפירמאן להוצאת העתון, בשנת תרס"ט, היה כתוב: „נדפס בדפוס עזריאל, ירושלים; בעל הפירמאן צבי (כשדאי)“.

על נסיונות אלו הגיבו בשפתם בעתונות העברית והאידיש ביקר אותם קשה י. בן-משה (י. ד. פרייאר) ב„מכתב מארץ ישראל ב„העולם“ (שנה א', גליח מ"ה; ריח כסלו א' תרל"ט). בראשית מכתבו זה הוא עומד בכלל על נחיצות עתון ציוני בארץ-ישראל, עתון ספרותי-ציבורי שיהיה ערוך בכשרון ובטעם ספרותי. בהסבירו את מהותו של העתון ותפקידו של העתון — אם יוחסד — שיהיה ציוני כללי, ובשום אופן לא מפלגתי, הוא אומר: „מכוון אני כדברי אל העתונים, כביכול, של המפלגות הפרולטריות שלנו, שממש בין לילה צצו מן האדמה ושמפעלתם האחת היא, אולי, שיגרמו בהופעתם הקיקיונית ובתכנם המימי להבליט עוד יותר את נחיצותו של אותו הדבר, שאנחנו מחכים לו כל כך — יצירת שבעוק עברי הגון בארץ-ישראל“.

הוא הקדיש מלים אחדות ל„עתונן ההקטוגרפי“ של הסתדרות „הפעל הצעיר“, בהעירו: „שאינו מדבר רמות, אינו מפריז על המדה ומודה בעצמו שהוא רק בן-יומא ושכל עיקרו הוא רק לחזק את ההסתדרות“, ועובר ל„אנפאנג“.

שממש לו הוכחה לצדקת דבריו באותו מכתב: „כשאנשים אי־רגילים אצל ספרות באים לדחוק את הקץ ולהגיש להקוראים אסימון בלי צורה במקום שקל אמיתי, — באים ומורידים את כל הענין לשער־האשפה — היש להתפלא שהמשחק הזה מעורר רק שחוק של רחמנות?״.

פריאר, גם הוא מבני העלייה השנייה, ציוני בלתי־מפלגתי, עתונאי חרוץ, זריז וממולח, שהיתה לו גם נטייה לספרות־יפה ובקורת, ובראשית בואו כבר הזדהה עם הישוב החדש והישן, העירוני והכפרי, על אורותיהם וצלליהם, ובמכתביו בעתוני חרץ־לארץ כברשימותיו ב„השקפה“ וב„הצבי“ של בן־יהודה (שחתם עליהם בכינויים שונים), העיר על ליקוי הישוב ומומיו, ביקר מוסדות ואישים, זרמים ומפלגות, ובנעימה פיליטונסטית, בהוקיעו לא פעם את הנלעג והמגוחך. גם בתגובתו על „האנפאנג“ יש משום ביטול ולעג. וכה הם דבריו: „נתבונן רגע ל„האנפאנג“, ש„פועל־ציון“ בארץ ישראל ניגשו להוציא בלי אמצעים, בלי רגילות והעיקר — בלי טעם ספרותי...״

אחינו בגולה אולי יתפלאו על שפת „פועל־ציון“ בציון. אבל הלא בסירוש אמרו בשם תלמיד ותיק אחד של תלמידו של מרכס, שהעברית חולה להיות שפה חיה. במאמר הראשי של הגליון הראשון מטעימה הריקציה את זכות הקיום של „האנפאנג“ בדברים האלה: משני העתונים, המופיעים בירושלים האחד הנהו עתונם של החרדים „החבצלת“ והוא ידוע בארץ־ישראל במגמתו השחורה, להשני „השקפה“ אין כל גון קבוע, והוא כחומר ביד היוצר. ומונה עורך „ההתחלה“ את כל חטרונותיה של „השקפה“: אִי־המגמה, הזחילה כלפי כל „גביר“ ופקיד (בפקידי הממשלה הכתוב מדבר) והעיקר חסרון כל דעה קבועה. ואחרי הסירדה נגד „השקפה“ המלאה ולזולים גסים מסיים העורך: אנו באנו לצלם את החיים החדשים של ארצנו, של החברה שלנו... אנהו באנו „לארגן את האלמנט החי שבארץ־ישראל“... אנו באנו לעזור להסרת העול הכבד של החברה שלנו — הכחדת המעמדות...״

הוא מוסיף לבקר ולהוכיח, ואף הופך פריאר בזכות „השקפה“, באמרו: „יניח נא בעל המאמר הראשי על לבו על שאלה זו: האם באמת לא היה כל רעיון ל„השקפה“ (לאמר לבן־יהודה) במשך עשרים וחמש השנים“ וכו'. איני מוסיף לצטט, כי הקטעים שהבאתי נותנים מושג על מגמת „האנפאנג“ ועל קבלת־פניו ב„העולם“ — כלי־המבטא הציוני הרשמי. וקבלת פנים“ יותר זעומה ערכו ל„האנפאנג“ בגליון הראשון של „הפועל הצעיר“ הנדפס (חשון, תרס"ח). ב„הערות קטנות למעשים גדולים“ הגיב אבי־ברק בשנינות פיליטונית על הנסיון הבלתי מוצלח בהוצאת „האנפאנג“ מכמה בחינות, ובעיקר מהבחינה הלשונית. הוא גם העיר על הלשון האידיית הבלולה שב„האנפאנג“, עירובו של מלים עבריות ותלמודיות, בהביאו כמה משפטים וניבים, וסיים בלעג: „את שהרת הזרגון שמרו, רבותי!“ בשייכות ל„הפועל הצעיר“ וה„האנפאנג“ יש גם להזכיר את ההכחשה שהובאה במדור „במפלגה“ באותו גליון „הפועל הצעיר“, לידיעה בלתי נכונה שבאה ב„האנפאנג“ בדבר סניף „הפועל הצעיר“ בירושלים, שמראה על חיכוכים מפלגתיים. החבר נ. — ק. (ג. טברסקי), כותב: „בה„האנפאנג“ מס. 2 באה ידיעה, כי אגודת „הפועל הצעיר“ הירושלמית החליטה פה אחד לקבל פרוגרמה סוציאליסטית. בשם סניפנו הנני מכחיש את זה לגמרי. אף אחד מחברינו כמעט לא צדד בזכות החלטה זו.“

ב

התחלתה של ספרות „פועלי ציון“ בארץ היתה ב„התחלה“ האידיית, והמשיכה בעברית בהוצאת קונטרסי „אחדות“ ובשבועון „האחדות“.

הוצאת „אחדות“ התחילה לפעול בשנת תרס"ט, והונח בה יסוד להוצאת חוברות מדע-פופולאריות להסברת מדיניות, כלכלה ותרבות, לאומיות וציונות. הוצאה עממית להמך העם ובמכירה זולה. יצאו שלש חוברות שנדפסו בירושלים. השלישית — „בר כוכבא“ בהעלם שם המחבר, ושתי הראשונות („מה זאת חרות?") לנעמן ו„שיחות מדיניות — בית מורשי העם“ לינאית היו אקטואליות, „דבר בעתו“ ממש, כי הופיעו כשנה אחרי הכרזת הקונסטיטוציה בטורקיה, והורגש צורך בספרות-הסברה-החינוך פוליטי לעם. יש להעיר, שהוברות אלו אף כי יצאו על-ידי „פועלי-ציון“, לא היו טבועים בחותם המפלגה, ו„אחדות“ הקדימה בזה את „לעם“, שנוסד על-ידי „הפועל הצעיר“, נסיון „אחדות“ הצליח ולא הצליח. היו בחוברות אלו יתרונות וחסרונות. ההרצאה לא היתה קלה ביותר והלשון לקיחה ומשובשת. כמה שגיאות הוקיע יוסף חבר (י. ח. ברנר) בבקורתו על שתי החוברות הראשונות ב„הפועל הצעיר“ (שנה ב', גליון 11; אדר, תרס"ט). בעצם ההופעה — הוצאת חוברות כאלו בעברית על-ידי „פועלי ציון“, ראה ברנר שינוי לטובה, והביע: „עובדה משמחת לכל הדעות: אותם „פועלי ציון“ מתקופתו של „אנפאנג“ מוציאים ברושורות מדיניות בעברית, — בלי כל שאלות ומעלות! והארת העובדות הרי גם היא פשוטה, רגילה, לא דוקא מרקסיסטית-אורתודוקסית; וההסבר הוא אמנם, לכאורה, כל-כך פופולרי, כל כך לפי תנאי המקום.“

מ„הלכאורה“ מרגישים כבר שברנר לא מצא ב„ברושורות“ אלו את אשר ביקשה נפשו, ויחסו השלילי מובלט ביחוד בשתי המלים שלאחרי השורות המצוטטות לעיל: „ובכל זאת... שלאחריהן — סעיפי בקורת חריפים, והסיום המסקני: „לא הצעד הנכון הראשון של „ההתחלה“ עדיין לא נעשה.“

„הצעד הנכון“, הצעד הראשון מבחינה עתונאית-ספרותית נעשה בהוצאת העתון „האחדות“, שכאמור למעלה, התחיל להופיע בתמוז תר"ע. בשלושת הירחים לקיומה יצאה „האחדות“ פעם בחודש ובכותרת היה כתוב: „עתון לעניני הפועלים והמוני העם בארץ-ישראל“. בראשית תרע"א התחילה למנות שנה שניה להופעתה, והיא כבר יצאה כשבועון, ובמקום עתון, כבר היה כתוב בכותרת: שבועון. הגליון הראשון של השבועון יצא בב' בחשון תרע"א.

בהופעת העתון כבר היה משום התקדמות רבה והתחלה טובה באמת. „האחדות“ היתה עתון סוציאליסטי, העתון הסוציאליסטי הראשון בארץ-ישראל, ואחרי „האמת“ של ליברמאן ו„אספת חכמים“ של רדקינזון-ווינטשבסקי — העתון הסוציאליסטי השלישי בעברית. ככלי-המבטא של „פועלי-ציון“ היה עתון מפלגתי, וכבר הבאתי למעלה, שבכותרתו נאמר: „יוצא לאור על-ידי מפלגת הפועלים העברים הסוציאלידימוקרתים בארץ ישראל פועלי ציון“, אבל לא היה מוגבל לענינים מפלגתיים בלבד. במשך שש שנות קיומו הרחיב והרחיב את גבוליו, והיה גם עתון ספרותי בעל רמה. „האחדות“ יצאה בירושלים ובמידה ידועה היתה עתון ירושלמי, כי הוגב בה על בעיות ירושלמיות-מקומיות, והיו דגים בה

על הישוב הישן, וגם מהצד החיובי. "האחדות" התחילה להטיע בזמן שבארץ ישראל צצו עתונים בכמהין וכפטריות, עד שכל בעל בית-דפוס שהשיגה ידו להשיג פירמן להוצאת עתון נעשה גם בעל-עתון, עורך ומרל. רובם של עתונים אלה לא היו בני-קיימא, "קיקיוניים" שבן-לילה קמלו, וגם אלה שהאריכו ימים היו ירודים ועלובים בתכנם ובצורתם. הרצונות של הגליה הראשון של "האחדות", ב"הפועל הצעיר" (שנה ג', גליון 21-20; ד' אב, תר"ע), העיר על עתונים אלה: "ארץ ישראל מבורכה ביה בעתונים עברים למדי, ואולם לצערנו, רובם אי אפשר לקחתם ביד מבלי שיעוררו בחילה נפשית, ואם נתוסף עוד עתון אחד בארץ, שכונתו טהרה וידים נקיות מטפלות בו, ובוה אין איש מספקם, הרי זו שהיא קדמה גדולה ומשמחת מאד".

בעת ש"האחדות" התחילה להטיע יצאו בירושלים ארבעה עתונים: "האור" של משפחת בן-יהודה, "החרות" של עזריאל הספרדי, שעורכה הראשון היה אברהם אלמאליה, האחר-כך נתמנה חיים בן-עטר לעורך רשמי ושמאל רפאלי — לעורך בלתי-רשמי; "המוריה" שנועדה להיות "עתון הגוף" ולשמש "אורגן אורתודוכסי" ולמלא את מקום ה"תבצלת" של פרומקין, אבל "זקן העתונים" זה התעקש ולא רצה לרדת מעל הבמה, והחרדים ראו דווקא ב"תבצלת" את ה"אורגן האורתודוכסי", וקנאי כר' ליפא פרוש התקיף בה את "המוריה", שעורכה יצחק יעקב ילין התאמץ לעשותה עתון מתקדם, מודרני, חדיש, ובאמת חיקה את "הצופה" של לודוויגול גם בצורתו החיצונית וגם בעריכת התומר, בשורתיו הקצרות ובנקודות אחרי כל משפט. היה ב"המוריה" מדור כתוב בידי העורך שהיה חותם "היחיד ברשות הרבים" כשם שקרא פרץ למדורו ב"הצופה". כ"אורגן אורתודוכסי" נלחמה "המוריה", ולא תמיד בנימוס, ב"חפשים", היתה פוגעת גם בבן-צבי ו"פועלי ציון".

לא עמדה עתונות זו ברום המעלה, היו לה קוראים מבני הישוב הישן ומהעדות המזרחיות, אבל בישוב החדש התייחסו אליה בזלזול. ביקרו אותה, והיו מדברים על ייסוד עתון יומי הגוף בירושלים, לא נוסד עתון כזה, ומילאה "האחדות" הפועל-ציונית-סוציאליסטית תפקיד של שבועון ירושלמי הגוף, ובראשית הופעתה כבר עשתה רושם טוב בחוגי הישוב, העמידו אותה במדרגה אחת עם "הפועל הצעיר".

"האחדות" הופיעה בירושלים לא במקרה. בעת ש"הפועל הצעיר" התרכז ביפו, מרכז הישוב החדש, התברו "פועלי ציון" בירושלים, מרכז הישוב הישן, מנהיגי המפלגה הראשית נצמדו לעיר הקודש והסתגלו אליה. בן-צבי, בן-גוריון, זרובבל, מיום בואם לארץ ישראל ראו להתרכז בירושלים, לא היו נימוקים פוליטיים בזה, כ"אם יותר משום משאת-נפש חזון-העתיד, כפרומקין, פינס, בן-יהודה וברזילי, ראשוני החלוצים, ראו גם בן-צבי ובן-גוריון את ירושלים כמרכז העבודה הלאומית. בן-צבי החוקר ההיסטוריון של הישוב ובן-גוריון הקנאי וינאית זרומאנטית התרפקו על העבר, העבר והחוקר-רחוק של המכבים, שמעון ברגירא, יחנן מגוש חלב, גבורי-מצדה וברי-כוכבא וכל לחמי חרות (סוף בעמוד 15)

סוף סוף שלכת

מאת יהודה עמיחי

סוף סוף שלכת

דברים רבים נאמרו כבר

בשבתם ובגנותם של עלים נופלים אלה.

זמן לא כסגובים

של מחוג

בקרקס השעון.

אלא בתנועתה של נפילת:

קיים קיים.

אני נמצא עכשו בעיר,

שאנשים מפחדים לחיות בה,

עם אשה שאינה מפחדת

להיות אמי

בעיר שאנשיה מפחדים.

ועמה בשבתי בפרק

עם תחלת השלכת

אני מודד את הזמן,

לא הזמן המדויק,

אלא בדרך רגעים ערכיים

האומרים: במרחק שתי סיגריזות,

אני אומר: במרחק עץ הגלמוד,

או: בשהתדהר יאבד

את אחרון עליו.

פגישות במוסקבה

מאת יצחק פינקל

א

אור ליום ה' נחת הסילון הסובייטי, שהפליג מלונדון, על שדה התעופה של מוסקבה. למרות שיפה ידעתי על מצב היהודים ברוסיה חשבתי ששום דבר לא יפתיעני, ירדתי עם רעיתי מן המטוס בחרדה. פחד אחוני שמא יתאמתו הדברים שקראתי עליהם בעיתונות וששמעתי מידידים שחזרו מברית המועצות, שהרי אינה דומה שמיעה לראייה.

בחדר ההמתנה פגש אותנו פקיד ה"אינטוריסט" בסכר פנים והסיענו במכונית למלון "מטרופול" הפונה אל כיכר הקרמלין.

למחרת היום מהרתי לבית-הדואר המרכזי לשלוח מברק למשפחתנו להודיע להם כי הגענו למוסקבה בשלום ואנו לוגמים כבר את הוודקה המפורסמת. בדרכי אל המלון ניגש אלי צעיר כבן עשרים ושתים ופנה בשאלה: "סליחה אדוני, האם אתה יהודי? ואם כן מהיכן אתה בא?" למרות שלא השתמשתי ברוסית למעלה מארבעים שנה, הותרה פתאום לשוני והדיבור התחיל לשטוף מפי. עניתיו שלא טעה בתנחתו ואמנם יהודי אנכי מניו-יורק שבא הנה, "לבקש את אחיו" היהודים. הבחור לא הירפה ממני והמטיר עלי שפעת שאלות והחשובה ורבת המשמעות ביותר היתה: "איך חיים אחינו באמריקה?" כשהבטחתי שהיהודים חיים בארצות הברית באושר וכבוד ונהנים מן החופש הדימוקרטי ונמנים על חברי הסינאט, הקונגרס, בית המשפט העליון, מדעני הגרעין ושבכלל הם תופסים מקום חשוב מאוד בכל ענפי התעשייה והכלכלה, קרנו פניו והבריכו עיניו מהתרגשות ואמר: "לא תוכל לתאר לעצמך את שמחתי שיש מדינה אחת בגולה שאחינו לא רק שאינם נרדפים שם אלא אף עולים לפיסגת ההצלחה". בפנותי הצידה ראיתי צעיר עוקב אחרינו. כששאלתי את בן-לווייתי על בן-אדם זה הבטיחני כי אין לחשוש, שהלה יידרו וגם הוא יהודי. אבל פניו אינם יהודיים" העירותי. על זה השיב כי אמנם הוא רק יהודי למחצה, שאמו נוצרית.

באותו יום אחרי הצהרים העמיד לרשותנו ה"אינטוריסט", לפי ההסדר עם הסוכן בניו-יורק, מכונית עם נהג ומדריכה. הסתובבנו במרכז העיר ובפרבריה, בקרנו את היכל המדע, האוניברסיטה, תיאטרונים, מוזיאונים ועוד. רעיתי שהתיידדה במשך הטיולים עם המדריכה, אשה יפה בגיל שלושים חמש, הפתיעתה בשאלה חמורה מאוד. היא קראה בעתונים ושמעה מפי אנשים שביקרו ברוסיה שהממשלה הסובייטית מציקה ומדכאה את היהודים, העם שתרים כל-כך הרבה לתרבות העולם, ובכלל זה גם לרוסיה הסובייטית. עדי ראייה נאמנים וביניהם מידידיה של רוסיה, מאשרים את השמועות. הנאה הדבר לארץ גדולה חזקה הדוגלת בשם אידיאליים אנושיים נעלים? בעינים תמוהות ומרחכות ענתה המדריכה, כי מעולם לא שמעה על גוירות והפלות נגד היהודים והסבירה שהתחוקה הסובייטית עריבה לשויוון זכויות לכל המיעוטים. מאז והלאה לא

ידעתי מנח, התהלכתי באימה יתירה פן תלשין המדריכה עלינו למשטרה ויאשימונו בעון ריגול. כידוע נרשמים המדריכים במשטרה ועליהם להודיע על התנהגותם של התיירים.

לשגרירות ישראל נסענו לבדנו ללא מדריך. נתקבלנו שם בידידות רבה, ביחד כאורחים מארצות-הברית בדרכם לישראל דוברי עברית. על יד השגרירות באמצע רחוב נידח ראינו שוטר כביכול ניצב לפקח על התנועה, אף-על-פי שלא ראינו שם אף מכונית אחת או המונים נדחקים. נראה שהצב שם בפקודת הממשלה בכדי שתהיה עין צופיה ולהודיע לה על היוצא והבא שמה.

ביום ו' כשעה לפני השקיעה, בשבתנו בפרוודור המלך, ראיתי איש זקן גבה-קומה, בעל זקן רחב-מידות עומד אצל היציאה. ללא שהייה נגשתי אליו וברכתיו ב"שבת שלום, אדוני". היהודי נודעזע מרוב שמחה והגיב על ברכתי בחיך אירוני באידית: "אוי ווי איז מיר! (וי לי!). אתה מדבר אלי עברית? בודאי הגך גם ציוני! קונם הגך עלי! ולא רק שאסור לי לדבר אתך, אלא אף לעמוד במחיצתך". הוא הוליכני פסיעות אחדות והציגני לפני שני בניו. "הבחורים האלה מניחים תפילין בכל יום", אמר בגאווה. הבנים אישרו את דברי האב באידית והוסיפו שהם גם מתפללים מנחה ומעריב בציבור. אשתו הגוצה שהקשיבה לשיחה אחזה פתאום את בעלה והזהירה אותו: "מהערט דאך וואס איהר רעדט (הרי שומעים אנשים מה שאתם מדברים), גלך מכאן", ובחפוזה עזבו את המלך.

באותו ערב נתקלתי בפרוודור המלך בשתי נשים שדיברו ביניהן אידית. מכיון שיהודי מכסיקו מדברים ביניהם לרוב אידית, חשבתי למכסיקניות וכקשתי לשאול אותן על בני משפחתי הגרים בעיר הבירה של אותה מדינה. הן ענו לי שהגן תושבי מוסקבה זה שנים רבות. נסיתי להידבר אתן, ספרתי שאני אורח שזה אך הגיע מאמריקה וברצוני לדעת על חיי היהודים ברוסיה. התשובה היתה חיובית: היהודים חיים בשלווה ושלום עם יתר אזרחי המדינה; הבנים מתחנכים באוניברסיטאות ומקבלים משרות הגונות בגמרם את חוק לימודיהם. בהעירי כי אין כמעט סימן ברוסיה לחיי ברבות יהודיים, בתי-ספר יהודיים ועתון אידית, תיאטרון ומוסדות יהודיים, התחילה אחת מהן לצעוק בקול מטורף: "מיר דארפן ניט קיין אידישקייט אין רוסלאנד!" (אין אנו צריכים לתרבות יהודית ברוסיה). כן-רגע יצאתי את המלך מפחד שמא תלשננה עלי במשטרה. (באותו יום עצרו זוג בריטי שהאשימום בריגול).

בשבת השכמנו ללכת אל בית-הכנסת המרכזי וכאורח כיבדוני ב"עליה" לתורה. הרב לוויץ לא נכח בגלל חליו והתודעתי לשמש שהוסמך בשנה אחת יחד עם הרב לוויץ בשיבת סלובודקה. בראותי את המתפללים ותלבשתם התכווץ בי לבי. ראיתי לפני אנשים מדוכאים מתהלכים כצללים, ללא תקווה, בעינים נדעכות — חצי מתים. ישבתי על יד יהודי בגיל העמידה והתפללנו מסידור אחד שדפיו הצהיבו והתפוררו מישן. היה שבת מכרכים וכשאמרנו "מי שעשה ניסים לאבותינו וגאל אותם מעבדות לחרות הוא יגאל אותנו בקרוב..." זלגו דמעות מעיני שותפי לתפילה ולחש בעברית אשכנזית: "מתי תבוא הגאולה לנו?". השתדלתי לנחמו ולפייסו בגאולה שבאה על-ידי קימום מדינת ישראל ובהרמת

קרן עמנו על ידה בכל אתר אתר. היהודי מיאן להינחם ואמר: אבל אנחנו עוד לא זכינו אף לראות את המדינה והגנו גם מנותקים מאחינו שבכל העולם. יהודי שישב לשמאלי העיר שלמי דעתו כבר באה באולה פורתא אף ליהודי רוסיה בהקשיבם לשידור „קול ישראל“ באידיש עברית ורוסית, לעתים קרובות. כזאתנו מבית-הבנסת נדחקו אלינו מתפללים אחדים ושאלונו בריגשת-לב אם יהודי אמריקה וישראל זוכרים אותם, את יהודי רוסיה שהעשירו והיפרו את תרבות ישראל באדירי התורה ובסופרים הגדולים שלהם. האם הם יודעים מה שקרה והיה לנו? סיפרתי להם בהתנצלות על ההפגנות והמתאות ללא הפוגה בערי אמריקה נגד הקיפוחים וההפלות לגביהם על ידי הממשלה. סיפרתי על הכסא הפגוי אצל שולחן ה„סדר“ בלילות חג הפסח בבתי היהודים שהרבנות הראשית הנהיגה במדינת ישראל וכתפוצות כסמל היעדרם של אחינו ברוסיה וצפיתנו לשיחורום ולהתאחדותם כאבר חי עם האומה הישראלית כבימים מקדם.

בשבת נתישבתי עם רעייתי בחוד האוכל לסעודת צוהרים סמוך לשולחן תפוס על ידי זוג צעיר, שרשמי פניהם העידו על יהדותם. פניתי אל האיש, שהיה כבן עשרים חמש, ושאלתי על מוצאו וענה שהוא יהודי וגם הצעירה ממולו — אשתו — גם היא יהודיה. לפי דבריו הם באו מלינגרד לבלות ימים מספר במוסקבה. הרדעתי לו כי אנו חיריים מארצות-הברית ואנו מעוניינים מאוד להודמן עם יהודי רוסיה. על שאלתו אם יש לנו בני משפחה ברוסיה הצבעתי אליהם ואמרתי „אתם, אתם, וכל היהודים בברית המועצות הנכם משפחתגרי. התשובה כנראה מצאה חן בעיניו והוא חיך בשביעת רצון. לא יכולתי להתאמק ולחבלג על רגשותי ונגעתי ישר בענין שהעיק על לבי ואמרתי: „הממשלה הסוביטית מכריזה שנים על שנים שאתם, יהודי רוסיה, אינכם מעוניינים בתרבות יהודית ולכן אינכם זקוקים לכתי-ספר, בתי-כנסת, עתונים ותיאטראות; ואומנם רוצים אתם, יהודי רוסיה, למות בתור עם וכחטיבה אתנית? איש שיחי הגיב על דברי בהתרגשות יתירה ובצער: „זה שקר גמור! הם אינם נותנים לנו לחיות חיים יהודיים“, מפני טעם מוכן נפטקה השיחה בינינו ונפרדנו.

במוצאי-שבת אחרי סעודת הערב הופיעה על הדוכן של חדר-האוכל זמרת והתחילה לשיר באידיש את „עירתי בלז“ בליווי תזמורת שנייגה בקצב מהיר של הג'ז האמריקני. לצלילי השיר קמו ממקומותיהם זוגות מספר והסתובבו בריקוד עד אפיסת כוחות. נראה שנימים נרדמות נודעו וניתנגנו בלבם של יהודים אלה שהכירו מקרוב את החיים התמימים והאידיאליים של העיירות שכבר אינן. תגובת המרקדים והתפרצות רגשי הלב של הצופים על ידי מחיאות כפים סוערות העידו שיהודי מוסקבה אינם רגילים למותרות כאלה. לשמוע תבופות שירי אידיש. היתה זו שעת-כשר לכיטוי בענעויהם החנוקים גם שנים רבות אחרי תקופת סטאלין וכשנתיים אחרי כרושטשוב.

באחד הערבים, כשטיילנו בכיכר האדומה, נתלווה אלינו בחור יהודי בן שבע עשרה לפי דבריו, הוא פנה אלינו באדיבות ואמר: „סליחה, האם אתם יהודים?“ „בטח, בטח, אנו יהודים אמריקנים“ ענינו. הוא המשיך: „השמעתם על האנטישמיות כאן?“ העירותי כי אנו קוראים את העתונות ומקבלים ידיעות

על כל מה שמתרחש תעשה לאחינו ברוסיה. הוא מסר לנו מה שידענו על הפגרום במאלאחובקי. מרבר של מוסקבה ששם שרפו בית-כנסת והרגו את אשת השמש. הוא התאונן על הבינוי האנטישמי. טאשקנט, שהרוסים מכנים ומשמיצים בו את היהודים. כשלא הבינותי את משמעות הבינוי הסביר. שזה שפינירדף לפחון ולמשתמט מן הצבא בימי המלחמה האחרונה. כידוע, הוסיף, הועברו היהודים הפולנים שכרחו מקלגסי היטלר מעבר לגבול רוסיה לארצות אסיה המרכזית. ביחוד לטאשקנט. בירת אחזקיסטן ולפי החוק הבין-לאומי לא גויסו נתינים וזים אלה לצבאות רוסיה ומכאן הבינוי "טאשקנט" ליהודי רוסיה. הוא סיפר כי בהופיע קצין יהודי אף בדרגה גבוהה באותות הצטיינות במלחמה על חזונו שואלים אותו האנטישמים ממי קנה את המדליות וכמה שילם בעדן. הממשלה הרוסית חוגגת אמנם את ימי הולדתם של המשורר איציק ספר והאמן הצעיר ש. מיכאלס, אך הוסיף בלעג מריר: "הם לא מתו מחמת זיקנה. אלא נרצחו בצו הקרמלין באחת מפינות העיר על ידי מכונית-משא שעברה עליהם. הנהג ידע בדיוק את הזמן והמקום שעליהם להודמך. כידוע השתתפו אמנים אלה במשלחת "הועד היהודי האנטיפאשיסטי" שהוקם ביזמתו של סטאלין. בזמן שהנאצים כבר הפגינו את לנינגרד הנצורה הצבאותיהם עמדו רק מטרים מספר מהולגה. זכר הרדן שיש עם מפתח בארצות שונות שיש לו השפעה. ושיגרם ליהודי אמריקה. אנגליה וקנדה לבקש עזרה בשביל ברית-המועצות.

במשך שיתנו קרא פתאום הבחור: "מה נעים ומה יפה תג שמחת-תורה". הסברתי לו שהתג שעבר כלפני שבוע היה תג הפסח. בחושבי כי הוא טרעה. אבל הבטיחתי שהוא מבדיל בין הוצגים. בגאווה סיפר כי חג שמחת-תורה שעבר התאספו כ-15000 בחורים ובחורות מול בית-הכנסת המרכזי הפגינו בשירים וריקודים את הזדהותם עם המתפללים בפנים ועם עם ישראל כולו. למרות שאינם יודעים צורת אלף, כי לא קיבלו חינוך יהודי במזרח המלכות.

ב

ביקורי ברוסיה והשיחות שקשרתי עם אחינו בני ישראל במקומות ובהזדמנויות שונים, אישרו את העובדה שגם במלחמתה נגד הדתות, הממשלה מפלה לרעה את דת היהודים. והעובדות מדברות בעדן. בשנים האחרונות הופיע ה-אל-קוראן בשלש מהדורות בהוצאת הממשלה בשביל המיעוט המוסלמי. לפני שלוש שנים נדפסה הברית החדשה בשביל הכנסייה הרוסית האורתודוקסית ב-57,000 העותקים; בשביל הבאפטיסטים ב-10,000 — התנ"ך היהודי לא נדפס אף פעם משך יובל שנים. לבאפטיסטים, המתים בבריה"מ 465,000 נפש, אלף בתי-יראה ולשלושה מלין יהודים נשארו רק 78 בת-יכנסת.

הממשלה לא רק מרשה, אלא מעודדת את המיעוטים השונים לטפח ולפתח את תרבותיהם. לגרמנים, שבגדו ברוסיה בימי המלחמה וריגלו לטובת היטלר יש בזמן שעצם קיומה של ברה"מ היה בסכנה. בתי-ספר מיוחדים ששפת הלימוד היא גרמנית וגם עיתונים יומיים. להם ניתנה הרשות גם להתארגן באירגון ארצי. לעומתם, היהודים שהצטיינו בשדה הקרב, נטולים בתי-ספר לחינוך יהודי, עתון יהודי או עברי ואסור עליהם לקיים ארגונים משלהם. הם

מנותקים לא רק מאחיהם בכל הארצות, כי אם אף בארצם הם. ליהודי מוסקבה אין קשר עם אחיהם בלנינגרד, אודיסה, קיוב וביתר ערי רוסיה. יש לציין שבשביל הצוענים ה"מתורבתים" המונים במוסקבה כ-38.000 נפש בנתה הממשלה שישה תיאטראות ובשביל 600.000 יהודים אין אף תיאטרון קבוע אחד, למרות "התחוקה העריבה לשוין זכויות לכל האזרחים", שהיא רק בכחינת הלכה ואין מורין כן.

הנתונים והעובדות האלה הוגשו רשמית בז'נבה לוועדת האו"ם לזכויות האדם על ידי חיים כהן, חבר בית המשפט העליון בירושלים בכדי להדגיש את ההפלות נגד המיעוט היהודי ברוסיה למרות ההכחשה השיגרית כי הן בגדר האי-אפשרי, כיון שהפלות הן נגד התחוקה הסובייטית. בצנינות יוצאת מן הכלל מנמקת הממשלה סירובה להדפיס סידורים שהבטיחה להרב לוין במחסור של נייר, כביכול. אבל היא מצאה טוני נייר כדי להוציא ספרו הארסי של טרופיס קיטשקא "יהדות ללא צעף" להשמיץ את דת ישראל והיהודים. כידוע, הוקע קיטשקא זה על שהשתמש בספרו בחומר ה"ספרותי" ובקריקטורות מכווערות של "השטורמר" שהוציא יוליוס שטרייכר בימי היטלר י"ש. הסופר היהודי ליאוניד פינקלשטיין, שברח מרוסיה ומתגורר עכשיו בלונדון, הוקיעו כמשתף פעולה עם הנאצים בעת פלישתם לאוקראינה. מר פינקלשטיין שהגיע לאנגליה ביוני שעבר עם קבוצת אינטלקטואלים עזב את חבריו שם, ביקש והוענקה לו זכות-מקלט באנגליה. לפני שבועות אחדים פירסם מאמרים ב"מעריב" התל-אביבי, וב"דיילי טלגרם" הלונדוני, שבהם הוא מוקיע את האנטישמיות הרישמית הסובייטית בכל מערומיה, למרות ההכחשות המופיעות תכופות על ידי מדענים יהודים מפורסמים המלמדים זכות על הממשלה, שהרי הם בכחינות אנוסים ותינוקות שנישבו.

העתונאי הזה מתאר אפיזודה בטכניון שבאודיסה כשנתקבל שם סטודנט יהודי שהצטיין בבחינות. בהיודע הדבר לנגיד המוסד בשם יאמפולסקי, קרא ונוף בראש ועד החינוך על שהכניס את היהודי. ראש הוועד התנצל ואמר: "אנו הכנסנו רק יהודי אחד בין אלף סטודנטים חדשים". השיב יאמפולסקי ברוגזה: "אם אתה אינך רוצה שיתרבו כאן פישפשים תשגיח שלא יהיה כאן אף אחד מהם". הסטודנט היהודי הוצא מן המוסד לאחר שחיפשו ומצאו בו "פגם".

כמו כן גילה פינקלשטיין שההפליה החשאית לגבי יהודי רוסיה שוררת לא רק במוסדות אקדמאיים שאין בהם, ואף לבחורים היהודים המוכשרים ביותר, דריסת רגל ולעומתם חבריהם הנוצרים המפגרים מתקבלים ללא קושי, אלא בכל ענפי החיים.

ליאוניד פינקלשטיין מתאר ביחוד את החיים המרים, מלאי האכזבה והיאוש, של הנוער היהודי הסובייטי. הוא מכנה את היחס ליהודים בחברת ברית המועצות בשם "נאציזם סובייטי".

למרות מאמצינו והמחאות מצידנו ומצד המפלגות הקומוניסטיות באיטליה, צרפת, סקנדינביה ובארצות אמריקה הלטינית, לא גשתנה הקו של "גינזסיד" תרבותי של סטאלין וברושטשוב לגבי היהודים. ב-1965 נסגר בית-הכנסת היחידי בטאלין, בירת אסטוניה, לפני הימים הנוראים.

על סף השנה החדשה כשאנו מפנים מבטנו לעבר מסך־הברזל לקיבוץ היהודי הגדול והגואש — כרבע מכל העם היהודי — אנו עומדים באזלת־יד ובלב נשבר שמעצמה גדולה כרוסיה הדוגלת בשם אחרות המין האנושי מתנקשת בעצם קיומו של קיבוץ זה. בהתחפשותה כלוחמת נגד הדת היא אוסרת בערמומיות כל ביטוי כלשהוא של תרבות יהודית כגון עתון יהודי, בית־ספר חילוני ותיאטרון שאין להם קשר עם הדת. אנו שואלים את עצמנו מה עלינו לעשות בכדי לרכך את הלבבות המאובנים של קוסיגין ותבריו כדי להציל מכליון את היהדות שתרמה תרומה רוחנית עצומה לכלל תרבותנו. עלינו להיחפו ולבקש דרכי הצלה חדשים טרם יכבה חיו כליל גר ישראל ברוסיה.

בן־גוריון בתקופת „האחדות“ / סוף מעמוד 8

ירושלים חרות האומה, והעבר הקרוב מימי העליות האחרונות של הפרושים והחסידים, מייסדי הישוב הישן ובוני חרבות ירושלים. והיכן אפשר להרגיש ביותר את העבר בכל גדלו וזהרו, אם לא בירושלים? הם דבקו בירושלים כאשר דבקו בה היהודים החרדים המתאבלים על חורבנה, ביכים על שממותיה ומחכים לגאולתה, והיו כאחד מהם. הם הודהו עם החיים הירושלמיים והסתגלו אליהם, חיו את חיי הצנע של יהודי ירושלים, סבלו והתענו, קדחו ורעבו כמותם. בנו והקימו מוסדות, עסקו בתעמולה ובהרחבת תרבות וספרות. וגם הכשירו את הקרקע להתיישבות בירושלים. זמן מה אחרי הופעת „האחדות“ התיישב גם ברנר בירושלים והשתתף בקביעות ב„האחדות“. כולם חיו חיי נזירות וסגפנות, כמרביית אנשי ירושלים.

לא חלמו אז, בשנה א' למהפכת הטורקים הצעירים, הורדת עבד־אל־חאמיד ומיגור שלטון העריצות בטורקיה, שעוד בימינו תהיה ירושלים בירת מדינת ישראל, והתפקיד הגדול שבן־צבי ובן־גוריון ימלאו בהקמת המדינה. גם מרחיקי־ראות לא ההינו להעלות זאת במחשבתם, אבל גם אז היתה ירושלים בירת האומה, ואחרי המהפכה בטורקיה נפתחו אפקים חדשים לעלייה יהודית גדולה ולהתיישבות יהודית רחבה בארץ־ישראל ולעבודה הדדית עם המשטר החדש חיזוק עמדתנו בארץ וגם בממלכה, ובמגמת „האחדות“ בגליון הראשון של „האחדות“ ניתן ביטוי לבעיות אלו והותוו הדרכים לפתרונן.

בהווסדה נישאה „האחדות“ על שכמם של בן־צבי ובן־גוריון, זרובבל ורחל ינאית. כשניגשו להוצאת העתון לא נמצא בן־גוריון בירושלים. הוא עבד כפועל בזכרון יעקב, ולא ברצון עזב את המעדר להחליפו בעט, אבל חזקה עליו דרישת בן־צבי לעלות לירושלים ולישא עמו בעול עריכת עתון המפלגה.

היה זה נסיונו העתונאי הראשון, אבל בגליון הראשון כבר הראה יכולת עתונאית. שני מאמרים ראשיים ומכתב מזכרון יעקב באו ממנו באותו גליון. והמאמרים הראשיים אינם טבועים בחותם מפלגתי, כ־אם דן בהם על ענינים לאומיים נוקבים שעמדו אז „על הפרק“ — השם הקבוע למאמרים ראשיים ב„האחדות“.

שד"ל בראי דורנו

מאת פרופ' שמואל ק. מירסקי

שני יובלות ועוד שנה עברו מיום שנפטר שד"ל לבית עולמו. ואם זיהו חכמינו ז"ל את המלים עולם ויובל, הרי שני יובלות אלה ראו עולם בנוי חרב וחוזר ונבנה עד שנדמה כאילו קיפלו שני יובלות אלה כמה עולמות. זכרים שכתבו ונאמרו בימיו של שד"ל היו צריכים מעתה להיראות כישנים ומיושנים בדורנו. ולא כן. קורא אדם בכתביו ונדמה לו כאילו היום נכתבו. זה כיצד? מפני שאף על פי ששד"ל בן דורו היה ומעורה ברקע התרבות שממנו צמח. עיניו ולבו היו לדור יבוא. עת השכלתנות היתירה של זמנו עתידה לחזור ולהיחשב כסכלתנות והיחזקות המקובלות בין בני דורו ישונו להיחשב לספקות.

כך כותב שד"ל במכתבו לשי"ר מיום ח' בכסליו תקצ"ג (אגרות שד"ל עמ' 234): „ידעתי כי מלחמה קשה יש לי להלחם, כי רוח הדור עומד לנגדי, ובפרט באשכנז שהחוקרים ראציאנאליסטען הסכימו פה אחד כי אין נבואה אין תורה מן השמים, אחריהם החלו להתפתח גם חכמי ישראל (חכמים בשתוף השם) כמו... [הכונה לריט"ל צונץ, ר' מכתבו אליו מעיוה"כ תרכ"ב, שם עמ' 1377-1378] אמנם ידעתי ג"כ כי רוח הדור אפשר להשתנות, ולמודי היושר המועילים להצלחת האדם והחברה המה יעמודו, ויראת האלהים דבר טוב לאדם ולחברה, ובלעדיו לא יצליחו ולא יאשרו בארץ לא זה ולא זאת. ואני מימי ילדותי הלואה כבר הסכמתי בלבי שלא לנסות מדרכי בעבוד הדוד ושלא לעבוד עבודתי למען אמצא חן בעיניו וכבדני בחיי, אך למען תועיל לו, או לדור אחרון ויבכרני הדורות הרחוקים“.

בעיני רוחו ראה שד"ל את דורנו השואף אל על ומתעלם מן הסמוך לו; רוקד כנגד הירח שאינו יכול לנגוע בו כשלכו מלא פחד מאויבים שלא יגעו בו לרעה. „מתי נראו בעולם מציאות גדולות כאשר בדור הזה“, שואל שד"ל בהקדמה השניה ל„יסודי התורה“ וממשיך: „האם אחרי כל אלה נתמעטו המלחמות, הרציחות, הגנבות, העניות והדלות והתחלואים, הקנאה והשנאה, הנאנחים והנאנקים המתים בלא עתם? האם יאמר לי אדם: אתה אם כן מואס ההשכלה ושונא החכמה, אשיבהו; מתחלת ילדותי ועד הנה אהבתי החקירה וההתבוננות, למען מצוא את האמת ולהבין הצעלם ולהביר השקר והטעות, ומן בקשת האמת לא יחדל לבבי מימי, אך מימי לא אהבתי ולא אהב ההשכלה בעבוד תועלתי וכדי להרבות טובתי והצלחתי, כי האמנתי האמין, כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה שיהיה בכחן להציל האדם מכל צרה וצוקה ולתת לו הצלחה קיימת“.

שד"ל ידע כי מטרותן של הדרישה החקירה המדעית אחת היא, לגלות את האמת, ללא כל מגמה וללא כל הנחה סובייקטיבית מוקדמת. ולפיכך, כשהקדיש את עצמו לחקר הלשוניות העברית והארמית המקרא הניח וניסח במבואו לפירושו על ישעיהו עשרה יסודות שעליהם בנה את פירושו לספר זה כלספרים אחרים של התנ"ך שעסק בהם. שלשת היסודות הראשונים דנים בדברים שבאמונת הלב

ושייכים לתחום המיתפיסי שהם לא אל-טבעיים כי אם על-טבעיים, ואילו שאר שבעת היסודות קובעים כללים בחקר המקרא שנקט בהם, ובלעדיהם לא תיתכן כל חקירת אמת. היסוד הרביעי הוא, שתהיה תכלית מגמתנו להבין אמת כונת הכתובים ולא תהיה בחדרי לבנו תשוקה למצוא בספרי הקדש סיוע חיזוק לאמונות וסברות שבאו לנו ממקום אחר, בין שיהיו סברות פילוסופיות או אמונות תורניות מקובלות באומה". "המדה הזאת" הוא אומר, "מציאותה יקר מאד במפרשים, היא נמצאת במדרגה רמה ברשיי ד"ל ובבן בתו רשב"ם, שעם היותם דבקים בלב שלם בדברי רד"ל, לא נמנעו לפרש הכתובים לפי פשוטם". הוא מדגים כלל זה בדוגמאות אחדות ויש להוסיף עליהן פי כמה (עיי' מאמרי "פרשנות המקרא בספרות התנאים", פרקים, כרך ב, עמ' 9-43; שם כרך ג, י"ג המידות שהתורה נדרשת בהן ופרשנות המקרא, עמ' 13-15):

"היסוד החמישי הוא לצאת ממקומנו ומזמננו, ולהביא עצמנו בזמן הכתבים ובמקומם, זה דאי לא יתכן לנו לעשותו בשלמות, אבל קצת מזה אפשר ואפשר, ועל הכל צריך שלא יתבוין המפרש למצוא חן בעיני אנשי דורו ולקנות לעצמו תהלה וכבוד, ולמצוא לספריו קונים רבים; כי זה יביאנו (גם בלי שתהיה זאת כונתו ובלי שיחדל לאהוב האמת) לסלף דברי הקדמונים ולקרבם למנתגי האחרונים". ביסוד הששי הוא עומד על הצורך להיות רגיל מנעדיו בלשון העברית כדי להבין כל ניב וכל ביטוי על בודיו ואמתו ולא להסתפק בלימוד הלשון העברית עם לשונות אחרות. ביסוד השביעי הוא מבאר את חשיבותה של ידיעת טעמי המקראות כדי לחוש את כונת הפסוקים, וביסוד השמיני הוא דורש מן הבא לפרש את החלק השירי שבמקרא שיהיה בעצמו בעל נפש פיוטית. ביסוד התשיעי הוא עומד על הצורך להבין את המקומות שבהם נטו בעלי הטעמים המתרגמים מעיקר משמעות הכתוב. וביסוד העשירי הוא עומד על שינוי הכתב הקדום לזה שבידינו הנקרא אשורי (בו דן במיוחד במאמרו "הכתב העברי", מחקרי היהדות, ח"ב עמ' 120-134) וכמה מחידושו המפוריים בנויים על יסוד זה. על שלשת היסודות האחרונים האלה והשתמשותו של שד"ל בהם בפירושי פסוקים קשים בישעיהו, עמד מקרוב אריה רובינשטיין במאמרו "הערות לפרושי שד"ל לישעיהו לאוד מגילה א של ישעיהו של מזכר יהודה" (מלילה, ה, עמ' 31-43), ומצא שבכמה דברים קלע שד"ל אל האמת והברכה רבה צפונה לחקר השתלשלות נוסח המסורה בטכניקה שנקט בה". על כגון זה בודאי יש לקרוא את הפסוק "סוד ה' ליראיו".

רבים ניסו לבאר כיצד עלה בידו למוג בנפשו תורה ומדע, אמת ואמונה, קלחור וחבור ראו בו רומנטיקן, וכבר עירערו דעה זו ופירכוה מעיקרה ד"ר יוסף א. הלר במאמרו "עיקרי תורתו של שמואל דוד לוצאטר" (מלילה III-IV, עמ' 276-288), ותלמידי הנעלה ד"ר נח ה. רחנבלום במאמרו "האסכולה הרציונאליסטית המתונה והשפעתה על החוקר המאמין שד"ל" (סורא, ב, עמ' 181-205) ו"נסיונות שד"ל למצוא שביל הזהב ביהדות" (תלפיות, כרך ח, חוב' א"ב, עמ' 151-179) ובספרו באנגלית ("לוצאטרס עטהיקא-פסיכולוגיקל אינטרפריטישן אף דזשודאיזם", ישיבה אוניברסיטה, ג'וייןק תשכ"ה).

שד"ל הכיר בשלטון השכל אבל התנגד לשלטון בלתי מוגבל שאינו יודע רחם, ומתאמר להעלות פועלי ארץ למדריגות אדם העליון. כח המחשבה הוא חצי האדם ולא כולו, כותב שד"ל במאמרו „נגד שפינחה“ (נדפס בהקדמה ל„המשתדל“, וב„מחקרי היהדות“, ח"ב, מעמ' 198): „האיש הזה (שפינחה) אמר בפה מלא כי החמלה והחנינה היא נחלת פתאים חולשת נשים, וכי האיש החכם ראוי לו שלא יתנהג רק אחרי השכל, וראוי להשתדל שלא יהמו מעיו לשום דבר ולא תחוס עינו ולא יחמולי. במחשבה זו יש משום התעלמות מן האמת וסכנה לקיום העולם, ולפיכך העמיד שד"ל את כל התורה והמצוה במאמרו „יסודי התורה“ על החמלה. ובהקדמה הראשונה למאמר זה הוא כותב: „אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו, בכל לבבי אברך את ה', אשר משך כמה שנים הכביד ידו עלי, וכיד חזקה הבדילני מן התועים הנפתים אחרי כחם ועוצם ידם ושוכחים הכח העליון, אשר כל כחותינו בידו כחומר ביד היוצר. המה ישאו קולם ירונו בגאותם: בכח ידינו עשינו ובחכמתנו כי נבוננו, ונסיר גבולות קדמונים, ונחדש יום יום פליאת חכמה, ונשעבד תחת ידינו הטבע וכל כחותיו, הראשונים כחמורים ואנו כבני אדם: כי לכך נוצרנו, להשלים את שכלינו, וכל המרבה להשכיל הרי זה משובח, ולפי שכלו האדם מושגת, ואחר השכל נמשכת ההשגחה (מורה, חלק ג' פרק י"ח) ולפי רוב השכל כן תרבה ההצלחה, ובברכה מה הוא אומר: ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו (הלכות דעות פרק ה). זו היא החכמה האנושית אשר ירשנו אותה מחכמי אטיני, ואני קראתי שמה אטיניסמוס. ומי יודע אם גם אני לא הייתי נפתה אחריה, לולא הפגעים אשר עברו על ראשי. המה הראוני באצבע, כי שוא חכמת אדם, ובסתונו בשכלנו להצליח את דרכנו משענת קנה רצוף הוא, ולא נשאר לנו תקות טובה, זולתי בתענוג מעשה הטוב והחסד האהבה, כי הנאת בקשת טובת רעינו ותענוג אהבת זולתנו, אין דבר שיחטפם מידנו“.

ואמנם יש בתולדות חייו הכתובים בידי עצמו ואלו המצהירים מבין שורות אגרותיו (ראה פרקי חיים לד"ר מ. א. שולואס, תלפיות, כרך ה', חוב' א"ב מעמ' 1 ואילך ותולדות שד"ל ליהודה האזרחי, מלילה v, מעמ' 223) הביאור הטוב ביותר לנפשו של שד"ל הכואבת את כאב דורו שלא ראה את הגולה, רק דורנו שראה וטעם את פרים המר של הפרחים הפילוסופיים שהשתעשעו בהם בני דור ההשכלה רואה ומבין השתדלותו של שד"ל להסיר את לב בני דורו גם מטובי חכמי ספרד שמגמן יוחן גפנם.

ותנגדותו של שד"ל לחכמי ספרד וביחוד להראב"ע הערצתו את רבני צרפת כרש"י והרשב"ם לא היתה מובנת לחכמי דורו. שייך כתב אליו (אגרות שייך עמ' 19): „על אודות הראב"ע ז"ל תפארת עמנו הנני בא אליך עתה, כי רק על כבודי אוכל למחול ולא על כבוד גבר נשגב הלזה — — מי אנכי וגם מי אתה לפני הר הגדול הזה, לא לבד בחכמה רבתי ובידיעות נשגבות בכל ענין, אך גם בכל מדת ישרות אשר בהן ימצאו בעליון חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם? בכל אלה כחגבים הננו בעיני מול הענק הגבוה הלזה, והוא ממשיך להוכיח את שד"ל על יחסו הקל להראב"ע. אבל שד"ל לא בגדולת הראב"ע נסתפק כי אם

שד"ל המשורר

(מאה למותו)

מאת יצחק זילברשלאג

העברי האוניברסאלי

לפני מאה שנה נחשב שד"ל לאחד המשוררים הגדולים בספרות העברית. אחד מותו בליל יום הכיפורים לשנת תרכ"ו הוספד בהמגיד כהאי לישנא: מי ידמה לו במליצה ושיר העברי: שפתו מה טהורה וברורה, שירו מה נשגב מה יפה וצח. לו פתחה שפת עבר אצור כל כלי חמדתה ותראהו כל בית נבאתה. לא היה דבר אשר מנעה ממנו, ובאותו שבועון קוננו עליו חרונים ומשוררים — וביניהם אד"ם זכרון לבנון שאמר עליו:

עמו ספה טהרת שפה, / עמו — ענווה חיבה אחווה,

עמו — אורה חכמת תורה.

עוד ב־1934 כתב אומברטו קאסוטו באנציקלופדיה היהודית שהופיעה בלשון גרמנית, כי „שד"ל היה גם אחד מן המשוררים הטובים ביותר שבזמננו. (אפשר שנתכוון לפסול אותו לזמננו בלשון של נימוס). ויוסף קלחנר, שלא הזשיב שירתו ביותר, אמר עליו בזהירות, כי הוא נחשב בימינו — אפשר שלא בצדק גמור — בין הזוקרים הוגי הדעות העבריים, אבל לא בין המשוררים העבריים המקוריים באומה“. מי שיבחן שיריו, יגיע למסקנה אחרת: אישיותו הרוה מדת

לשיטתו התנגד, על דברו בלשון חידות ורמזים ועל הסתירו לפעמים את האמת שבלב. אחת היא דרכי אשר החזקתי בה מנעורי ולא ארסה, והיא לרדוף אחר התושיה (רעאליטעט) ולא אחר הצל, ומאז מנעורי ראיתי רוב העולם רודפים אחר הצל והמדומה ועוברים היש והממש“ (אגרות שד"ל עמ' 244). ושוב: „ידעתי כי יש מגדילים מעלת הראב"ע על רש"י, להיותו רודף אחר המחקר התפשי, ולא היה כרש"י זכק מכל וכל באמונת אבותיו; ואמנם ראב"ע, הנחשוב אותו חפשי במחקרו? והלא אמונתו באצטגנינות ובסגולות המספרים מוכיחה שהיה גם הוא לפעמים מאמין בלא חקירה, ומה הפרש בין זה לזה? זה האמין לחכמי בני עמו, זה האמין לחכמי יון וישמעאל“.

שיטה חדשה לא יצר שד"ל ביהדות. גם השם אברהמיוס שנתן כדי להדגיש שהתורה מתחילה באברהם ולא במשה אין בו משום חידוש. המושג „שני אלפים תורה“ המתחילות מהנפש אשר עשו בחרן“ (עבודה זרה ט, א; סנה' צו, א) ולא ממתן תורה, מעיד על כך. כנור נעים היה לשירת התורה בדור ההשכלה, הברקות לא היו בסגנונו אבל חום ותום היו בו. משכיל לפי הגדרת המלה הזאת בפסוקים המובאים בהקדמתו השניה ל„יסודי התורה“ היה, ועל כגון זה אמר דניאל: „המשכילים יזהירו כוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד“. מכאן הענין הרב שיש למצוא ברובי תורתו גם, ואולי דווקא, לאחר שזרח עליו אור הנצח.

ישראל פיעמה מחקריו והשרתה עליהם הילה של שירה. האולם שדיל לא היה משורר. אי-על-פי שנולד על סף המאה התשע-עשרה, לא היה אלא יהודי איטלקי מימי הרינסיאנס. ידיעותיו הרחבות בלשונות המזרח המערב, נהייתו אזור לימודי חול וקודש — אילו קירבו אותו לאוניברסליות עברית זו, שהיתה שאיפתם של טובי ההומניסטים שלנו במאה התשע-עשרה, השש-עשרה ובראשיתה של המאה השבע-עשרה: יהודה בן יצחק אברבנאל (ליאוני אבראו בלעיו), בעל הנוח על האהבה, עזריה מן האדומים, בעל מאור עינים ויהודה אריה מדינה בעל ארי נוהט. כמותם הרבה לחקור ושלא כמותם הרבה לשיר. בקיאותם בכל חדרי התורה עשאוהו דבר (ד' פתחה, ב' קמחה) לדודו ולדודות. בתחום החקר של ספר הספרים וביחוד בתחום החקר של שירת התנ"ך ושירת ימי הבינים לא היה כמוהו במאה התשע-עשרה, וברגישותו השירית לא דמו לו רבים גם כיום.

חרגשן

על יסוד ריגשי הרשתת בנין דמותו. אחר גדולי יהדות עקב שריגשם היהודי גבר על שכלם לדעתו. מכאן חיבתו למשה רבנו, לרש"י וליהודה הלוי, מכאן התנגדותו לראב"ע, לרמב"ם ולשפינוזה, משה רבנו ורש"י ויהודה הלוי הורונו, לדעתו, מידת החמלה והאהבה והבטחון בהשגחת האל. האולם ראב"ע ורמב"ם ושפינוזה הורונו להשלים שכלנו, וכל המרבה להשכיל הרי זה משובח. זוהי חכמה שירשנו אותה מיוון לדעתו של שד"ל; זהו אטיצימוס בניגוד לאבטיצימוס או יחאזימוס. במכתבו אל אבי חכמת ישראל, ר' יום טוב ליפמאן צונץ, הביע את התנגדותו לפילוסופיה בשעשועי לשון: „אלהי איננו אלהי Kant אלא אלהי Toak (תנ"ך) זה הפך זה...“ ידידיו המשכילים גערו בו, שיר נזף בו על הטחת דברים כלפי ראב"ע: „מי אנכי וגם מי אתה לפני ה' הגדול הזה, לא לבד בחכמה רבתי ובידיעות נשגבות בכל ענין, אך גם בכל מדות ישרות אשר בהן ימצאו בעליהן חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם? בכל אלה כחגבים הגנו בעיני, מול הענק הגבוה הלוהי. לשבחיו של שד"ל יש לתוסיף, שלא מנע עצמו מלפרש שיר משיריו של ראב"ע: „גדוד הסיר אוניי. כמו כן החשיב את ה' החזקה: „משנת תורה להרמב"ם היא מלאכה נפלאה... אין ערוך אליו בכל ספרי הדינים אשר נעשו לפניו ואחריו. ואולם התאונן, כי רמב"ם „כתב הלכות פסוקות וביקש להסיר כל הספקות...“ וגם לא גרס את הרמב"ם הפילוסוף: „הרמב"ם עם כל התפלספותו היה בעוכרנו, כי ראה שלמות האדם בהתמסרותו לחיי עיון.“ את שפינוזה שנא שד"ל תכלית שגאה: „... אבל החוצפה שאין למעלה ממנה היא חוצפתו של שפינוזה. העושה עצמו כעובד אלהים ומכבדו ואוהבו, ועומק כוחת דבריו אינה אלא לומר שאין אלהים בעולם, ואין בורא ואין נברא, אלא העולם ומלאו היה ויהיה תמיד כמו שהוא. והחכמה הנפלאה שאנו רואים ביצירת חלקי האדם ובעלי החיים החצמחים כלם, ובכל חלקי הארץ והשמים, המורים באצבע כי כל דבר נעשה בכוחת מכין, הוא מבחיש אותה ואומר שהסבות התכליתיות אינן אלא חוץ הוא שבדו להם בני אדם. הרי כאן חוצפה כפולה, הראשונה היא לתת כבוד לאל בגלוי ולהכחיש

מציאותו בסתר, והשנית להכחיש הסבות התכליתיות, שאי אפשר לשום בעל שכל שלא יהיה בוֹעִי.

החרזן האבטוכיוגראפי

שד"ל כתב שירים מימי נעוריו. מן האבטוכיוגראפיה שלו מתברר, כי בסתיו לשנת 1815 — בהיותו בן חמש עשרה — חיבר קונטרס שכלל שלושים ושבעה שירים בשם כנור נעים. ושם זה ניתן לקובץ שיריו הראשון שיצא בווינה (תקפ"ה) ולקובץ שיריו השני שיצא אחר מותו בפדובה (תרל"ט). על אף עיסוקו המתמיד בחקר היהדות לא חדל לחבר שירים כל ימי חייו. כי חיבור שירים היה לו צורך פנימי — חיבור שירים ולא חויה שנהפכה לשירה בכוחו של מבע מתאים לחויה הזיא.

הן מיבנה הלשון האיטלקית הן מיבנה הלשון העברית גרמו לקלות התרייה וההידור הניב, ששימשו תחליפים לשירת אמת. וכה קמו בכל הדורות איטלקים למאות, שיצקו רעיונות רגילים בכלים קבועים כסוניטה, כקנצונה, כסרצ'ינה, ויהודים ששכנו בקרבם אף הם הקימו בכל הדורות — למן עמנואל הרומי ועד שד"ל ועד אחריו — חרזנים לעשרות, שחרו והן באיטלקית הן בעברית. שד"ל ידע עובדה זו, אך האמין, כי משוררי משפחת לוצאטו יש להם בשיריהם תבנית פרטית, נבדלים בה מכל שאר משוררי איטליה, ונ"ל כי רמח"ל הוא החל ועשה במלאכת השיר העברי רעטארמאציון ותקן גדול... שאר משוררי איטליה כל ישעם וכל חסצם היה להרבות בלשון מקרא... ולא היו חוששים שיהיה לכל דבר מדבריהם ולכל מלה ומלה משיריהם מובן וענין פרטי... לא כן שירי רמח"ל ובני משפחתו אפשר לתרגמם (כלם או רבם) בכל לשון, כי כל מלה ומלה באה בהם תוראה על ענין מיוחד ומובן בדרך המשט הברורי. שד"ל, שהיה קל עט למימי נעוריו, חיבר שירים למאות — על כל מאורע חשוב ולא-חשוב בוויי, על כל ענין ביהדות ומעבר ליהדות שענין אותו, על פידיון בנו בכורו, על בתו מלכה, על ידידיו הרחוקים והקרובים, על חיבתו לחתולים ושפע של שירים לעת מצוא, אפילו סוניטה, לסיים מסכתא חיבר שד"ל — אולי הסניטה היחידה בלשון ארמית מעטו של סופר מודרני. ושיר ידידות בלשון סורית חיבר — אף הוא יחיד במינו, ביחוד חיבב ימי הולדתו, שניתגו להתעטר בגימטריאות. בהיותו בן י"ז כתב סוניטה שהתחילה בשורות אלו:

הנה כמנין טו"ב הלא נ"גלו / עלי שנות ימים ואל חט"א באתי...

וכן בהיותו בן ל"ז כתב סוניטה שמצאה חן רב בעיניו, כי שלח אותה גם

אל ידידו מאיר הלוי לטריס, ואף זו יסודה בגימטריה:

הב"ל ימי, רוח חיי בארץ, / עד אן יחעה לבי אחר ההבל?

וכתחילתה כן סופה של הסוניטה: הבל, ארבעים יום לפני מותו, כשמלאו

לו ששים חמש שנים, כתב שיר שהובלטו בו גמטריאות רבות כמנין 65: כמ"ה,

מכ"ה, נה"י, אדנ"י, ימרט, זנ"ח, בגל"ל, היכ"ל, נט"ו, נבנ"י, היץ, הי"ט,

יכל"ה, רק שיריו המוקדשים לשנתו הגיו והגיה לא הוטענו גימטריאות.

שירתו היא האבטוכיוגראפיה הנאמנה שלו, מקור לידיעות על עולמו

החיצוני והפנימי. אף-על-פי שחיבר סוניטה נגד חרזנים בימי נעוריו, לא עלה עליהם בחוסן השיר אלא בתוקף ידיעותיו. ואולם מי ששולל זיקתו לשירה אינו מבין, כי צרכו לא הלם יכולתו. השיר היה לו כמין אי שחתך אליו מגמל-מחקר אל נמל-מחקר. וכה הוא מספר על עצמו באבטוכיוגראפיה, כי בהיותו בן י"ז עסק בפרשנות: „אבל הייתי מפסיק... את עבודתי ומחבר שירים עבריים...“ גם כשנתבגר, היה קובע עיתים לשירה בנוסח איטלקי: אוקטאבה — שיר בן שמונה שורות — כשיר „חלק כחלק יאכלר“ — או קאנצונה בעקבות מיטאסטאסיו — או סוניטה אל ידיד או על עצמו או אודה בשבחזו של אביב. לעתים הביע בשיר רגש חולף, לעתים הטעין עליו רעיון מרכזי.

הנרשאים הראשונים

בעיות הטוב והרע, היהדות והיונות, הנגלה והנסתר, החגים והצומות, עליונותה וקדושתה של הלשון העברית: אלה היו נושאים ראשיים למחקריו ואלה היו נושאים ראשיים לשיריו. במחלק כחלק יאכלר, למשל, שר על „שיווי המשקל בין הטוב והרע...“ רעיון זה הפך לאמונת יסוד בחייו ונתן לו כח לסבול מתוך צפיה לנחת. יתר על כן: רעיון זה שיחרר אותו מסבך הבעיות על „צדיק רע לו, רשע וטוב לר“. והוא שנתן לו גם „עדות חדשה ועצומה על מציאות האלהים וקיום ההשגחה“:

מקרה אחד לכל פה על-הארץ   כאריה כבקר, כאיש כשרץ.

אין יתרון לאדם על מרעהו.   איש ואיש אחד הוא לפני עושהו.

כל-חי יראה טובה גם יראה פרא,   כלס כלס בניו, ובמשפט-צדק

כל-הנברא אחד יהיה מקרהו.   לא-יתן השושן רק עט-החודק.

בסופו של השיר הארוך מגיע שד"ל למסקנתו בדו-טור:

לאלהים פלס ובידו כל-פגע: / ובחופש ובעבדות עונג ונגע.

מעניין הדבר: האישים המדגימים את המסקנה הזאת אינם בני עמו בלבד אלא גם בני עמים אחרים כאוקטביוס קיסר, שמקדוהו צרות שונות: חוליו וקלח בתו נזכרים בשיר על פי פליניוס המצוטט בהערה. שד"ל, ששמר על מציאת הדת, לא גרס מתיצות בין עם לעם. ואולם ההפרש בין יהדות ליונות העסיק אותו כל ימיו. במכתב אל ידידו המשכיל יהושע השיל שור, שזכה גם לשיר שבח מעטו, כותב שד"ל כהאי לישנא:

... והנה זה לי ארבע ועשרים שנה שלא זה ידי מתוך ידם של פילוסופים מכל לשונות הגויים, וספרי רוב גדוליהם בידי המה, והגיתי בהם בתשווקה מתמדת למצוא דברי הפץ וכתוב יושר דברי אמת, ומצאתים כלס (אם מעט ואם הרבה) תועים במדבר בישיון לא דרך, מה שזה בונה זה סותר, ומתעיס תלמידיהם בתוהו לא דרך.

אין להתפלא. איפוא, שתרכות יוח העברה בכור-חרחים של שד"ל. „דרך ארץ או אטיציזמוס“ איננו שיר ארוך בלבד: זה מאמר מחורז על יוונות ועל יהדות. בלשון רמה זו, שאבד עליה כלח, שר שד"ל, כי הדור גובר, האיתנים משתעבדים לו. ממעל לעבים ילך האדם, בלי משוט יפליג בים. „וכסיר נפוח“

(באצית קיטור) ובמסלול ברזל (ברכבת) ידאה, כאשר ידאה הנשרי. שד"ל זוקף כביכול, את כל ההתקדמות הטכנולוגית על חשבון היונות שהוציאה את האדם ממצבו הפרימיטיבי:

אנכי אטיצזמוס הוצאתיך / מאפל הסכלות אל אור השכל, / אור צייליזציון.
ואולם שד"ל מאמין שהכחות המוסריים של האדם — עיקרי עיקרו — לא באו מיוח:

ממשלת המשפט, שלטון היושר, זאת ברכת יה, מתת שדי ממעל.
שיווי צעיר ורב, זה טוב, זה אושר, אך לא מיוון באו אלה לנו,
לא מאתין, לא אטיצזמוס המה:
מסיני באו, יודאיסמוס המה.

ובנחמה שאין כמוה ובחוסר טעם שאין כמוהו ממשיך שד"ל:
שיווי ארון ועבד, חוקי צדק זה נעלם מפלטון מציצרוני,
עם הזרים, עם הצרים גם יחד, ויהי נודע מאז אל הצללפוני.
את שמו של ציצרון עיוות שד"ל, כדי לחרוץ אותו עם שם אשתו של מנחם,
שעלתה כביכול, בתחושתה המוסרית על הדרשן הרומי ועל הפילוסוף היווני.
אכן יש עיוותך באהבה, אפילו באהבה ליהדותו.
בדיאלוג ממושך בין האטיק (יווני) ובין היהודי מתברר שחצייה האלוהי
של התרבות בא מסיני וחצייה השטני מיוח:

... מסיני באו אך תגבורת ערב מחמד עינים
הלב הטוב, צדק יושר חסד על הטוב, ומלוך שכל על הצדק
בין איש ואיש, בין גוי לגוי, עם עבד חן על חסד ומליצה על קושט...
עם צר ועבויי חרב... אלה מיוון באו.
ומשם באה גם אהבת תענוגות, בפסקנות קפדנית שר שד"ל: „כל ענג הוא צרנו". ענג בהפוך אותיות הוא נגע:

איך העונג ינעם אם הנגע עמו?
יש, איפוא, לבטל את התאוה למאכלות טובים, לבגדים יקרים, תוצאתם —
עצלות והוללות, ובתוכחה הוא מסיים שירו „תוכחת מוסר":
אשרי מטה שכמו מוסר השכל לקחת, / טרם מוסר אכזר יקח בנפול בפחת.

מחזות שיריים

בתוכן ולא בצורה קרוב השיר „תוכחת מוסר" לדרך ארץ או אטיצזמוס, שחלק ממנו נכתב כדו־שיח בין יוני ובין יהודי. המבע הדרמטי משך את שד"ל. שני מחזות שיריים, לא ארוכים כתב: „חנניה, מישאל ועזריה" ו„און בן פלת". „חנניה, מישאל ועזריה" נכתב בעקבות ספר דניאל, ואולם ניתנו תכונות אינדיבידואליות לנפשות: עזריה מלא ספיקות, מישאל מלא אמונה, חנניה מלא עוז. אריוך שר טבחי המלך, הגא והאכזר בדבריו, מריץ שלשתם אל נבוכדנצר הנחור עליהם להשתחוות לפני פסל. סירובם גורר גזירה: שרפה כבשן האש. הצלתם בכח פלא מתמיהה את אשת נבוכדנצר ואת המלך בעצמו. ובסופו של השיר הדרמטי נותן מלך בבל שיר תהילה לאלהי ישראל בעיר בבל!

ברוך השם צור ישראל	הוא הטוב, הוא הגואל;
שגיא־כה, רב־ורס:	כל־אל זר יאבד אבוד:
ברוך שם מן אברס:	ברוך שם אל הכבוד
אחד הוא, אין זולתו.	אשר־איש עובד אותו.

תמימות ברוכה זו גובלת באיחולות, ואולם דתיותו עיוורה אותו מראות את האבסורד בדבריו.

המחזה הדרמטי „אח בן פלת“ אף הוא סתב על מעשיו של גבור תנכ״י. זהו בעיקרו דיאלוג בינו ובין אשתו: אח מתנבל למשה יחד עם קורח ועדתו, אשתו משתדלת להצילו מקנגייה, ואולם אח משתיק אותה בדברים חריפים: רב־לך, הליעץ לי אותך לקחתי? ולשרת את־איש אשה נוצרת, זכרי כי את אשה, ואני הגבר, אך לא לעוץ אותה עצה נבערת.

סופו של אח; לא ירד חיים שאולה עם כל הממרים והמורדים. אשתו החכמה השכירה אותו והצילה אותו ממוות, ובשבחה של אשה נגמרת המאיימה הדרמטית:

אשריך! איש האושר,	לוקח אשת עושר
בעל אשה משכלת,	לוקח אש אוכלת:
נחנת לקו יושר,	יגיל יומם ויל
וצדקה למשקלת.	לוקח אשת חיל.

שבחה של האשה — צור כנגד בעלה, ואולם רעיון רגיל זה הובע בחרחים נעימים, וחבל שלא הרבה שד״ל בשירים דרמטיים.

בשני המחזות יש משהו מ־*deus ex machina*: מהצלת פלאים, בתנניה, מישאל ועזרייה, ניצלים צדיקים, ב־אח בן פלת, ניצל רשע בתיווכה של צדקת, הרעיון הכללי — כלי־כלתו של אלהי ישראל — מבריה את שני המחזות מן הקצה אל הקצה.

נגלה תפתר

יהדותו של שד״ל, שנבעה ממקור דת, התבטאה ברגשות דת: שבת חגי ישראל כראש השנה וכסוכות וכשמחת תורה זכו להשתמכותו השירית, לכבודו של יום כפור חיבר גם סוניטה גם מעין פיוט ארוך, „סדר עבודת יום הכיפורים“ בסגנונם של פייטנים קדמונים כיוסי בן יוסי, וכששמע על ברלין „משכן רמבמץ ורנהו ומקום שחרי הטוב ותושיה“, כי יש אומרים להרחיק בה ובשאר ערי אשכנז את לשון הקודש מבית התפילה ולהבניס בהם סדר העבודה, בלשון אשכנז ובכלי זמרי, כתב קינה עליה וקרא לה זונה, „סרה מאחרי השם“ ולמתקנים „עדת מרעים, מחללי כבוד אלי“.

גם על ימות צום — וביחוד על תשעה באב — כתב שד״ל שירים רגילים ורחשים עצבן, ולעומתם חיבר שיר לפורים ארך חרחים ועני ממלין דבדיחותא, שד״ל כתב, כמוכן, שיר לשבחה של התורה — „תורה מכלל אורה וכליל

תפארת“.

כמשכיל נאמן לדורו זילול בקבלה על אפי יסודה הרגשי. המקובלים היו
 בעיניו אנשים שהקדירו את אור התורה ושהירכו אמונות הוא:
 אולם אתם אחי תהבלו נצח
 על תורת אל תביעו דברי-אין.
 תבחו את-הניגלות, ולבד אל-עבר
 אתם תמאסו דרך חכמי-קדם,
 הסוד תרצו; עקולה על-רוח
 כי רק איש נסתרות יודע דעת.

לשון עברית ושירה עברית

מאזנה ליהדות בא שד"ל גם לאהבת הלשון שבה נוצרו ערכי היהדות.
 בשירו „לכבוד לשון הקדש“ הוא מקונן על תמארתה של העברית שכתתה בימינו
 ועל יפעתה העתידה להיגלות עוד פעם. בלבו לא היה ספק מעולם כי עברית
 היא „שרתי בלשונות“. במכתב אל אברהם גייגר הביע אהבתו לעברית
 במשפט צרפתי: *J'hebreu c'est ma passion*. ובמכתב אל חיים יעקב אונגר כתב:
 „אהבת להיק בווערת בקרבי ומעי יהמו עלי בראותי מכבדיה הזילה ומשורריה
 חללה. כי עיקר-שקידתם היא בלשונות זרות“. בנו ישעיה מעיד בהקדמתו
 לחלק השני של כנור נעים, כי אביו אהב לשתנו אהבת נפש „ובכל ימיו לא
 השתדל אלא להרים קרנה והדרה... האלם אהבתו של שד"ל ללשון העברית
 לא היתה אהבת סרק של משכיל למליצות נדושות. אהבתו ללשון העברית נבעה
 מהכרה עמוקה. כי בה ועל ידיה נוצרה שירה שרת אמנויות. שיש לה קשר
 איתן בדת: „הפאעזיע היא רחבו של אדם, היא חייו, היא נפשו, והרעליגיאן ניתנה
 לאדם להנהיג את הפאעזיע אשר בו לצד הטוב הישר, ואם תבוא הפילוסופיה
 להנהיג את הרעליגיאן, הרעליגיאן הפאעזיע יחזו יכרתו יגוער. בנחמה זו,
 שהצטיינו בה בני איטליה, אמר:

„לא על כל המלאכות לבדנה נשגבה מעלת מלאכת השיר, כי רמה קרנה
 גם כן על החכמות כלנה“.

ואלם כבן נאמן לדור ההשכלה האמין שד"ל, כי איש לא יצלה במלאכת
 השיר „בלי יתחברו בו לאחדים המדע השכלי. ואפי-על-פי שהשקיע מיטב חילו
 בפרשנות המקרא ושירת ימי הבינים, לא התנכר אל שירת דורו. אמת היתה
 השירה העברית בעיניו: לא ייקר את העתיקה מפני עתיקותה ולא זילול בהדשה
 מפני חדשותה. הוא שגילה פיוטים במחזור ויטרי, שירים של הלוי ושל גבירול
 ושל משה בן יעקב אבן-עזרא ושקד „לטרש תעלומות מליצותם הנעלות בבריחי
 ברזל“, נתמסר גם לשירי מאריני — מי שתירגם מיטמורפחת של אכידיוס —
 ולשירי יצחק לתאטו. על הטכניקה השירית של בני דורו הביע דיעות שמרניות:
 שיווי מספרן של הברות בטורים רבים נעם לאזניו על אפי חדגוניותו. ועל סופרים
 צרפתים כראסקי וכקורניל סמך, משום ששמרו את עיקרון שיווי התברות. על כן
 הגיע למסקנה זו: מי שבחר לכתוב שירה שקולה, חייב ללכת בדרכם של שומרי
 עיקרון השיווי. ורק מי שמזקה שירת התנ"ך, סטור משירה שקולה, לחץ חריזה
 ומשקל אינו לרעתו של משורר: „צדקו דברי מיטאטאסיו אשר אמר על דבר
 לחץ התרז (ודבריו מתיישבים גם על לחץ המשקל, ופעמים אין מספר ניסיתיו
 גם אפי) כי כמו שהזלמיש לא יוציא שכיבי אש אשר בקרבו כי אם בכח ההכאה

עליו בברזל, ככה המשורר לחץ והחרח מכה אותו ואומר לו גדל, ועל ידי הדחק ההוא, מקרבו לפידים יהלכו כידודי אש יתמלטו.
 ובמקום אחר: "החרח מועיל מאד למשורר המשכיל, בהולידו בלבו מחשבות חדשות ובשומו בפיו מליצות יקרות, לא עלו על דעתו לולא דחק החרח".
 מאהבתו לטהרת המשקל והתחיהוה ססל שד"ל משוררים עבריים ממוצא אשכנזי: הם מערבים מלרע במלעיל, הם חורזים שורק עם חיריק, הם מבליעים את העיץ.

תרגום

שד"ל, שחקר שירה באיסטניסות, תירגם שירה בשיגרה מענין הדבר: הוא שונא פילוסופיה, תירגם שיר של אניקיוס מנליוס סיוורינוס באיטיוס (Boetius), שכתב חלק ספרו על נחמת הפילוסופיה (De consolatione philosophiae) בשיר חלק ספרו בפרחה, ולתרגומו נתן שד"ל צורה אנאכרוניסטית: צורת סוניטה, שלא נודעה כלל לא לפילוסוף הרומי לא לבני דורו על סף ימי הבינים. כבן ארצו שבתאי מאריני נטה לאובידיוס. תרגומו מ־*Remedia Amoris* בשם רפואות אהבה הוא האמביציחי ביותר מטאת אריכותו. מן הספרות הקלאסית תירגם גם משל של איסופוס או אופי כפי שנקרא באיטלקית ושיר של אנקריאוך על פי תרגומו של סילויו די רוגאטי (Silvio de Rogati).

שד"ל תירגם גם משיריהם הגרמנים של לסינג וגססנר, שנתחבבו על משכילי דורו. ואולם חיבה יתירה נודעה ממנו למשוררי איטליה, אין להתפלא איפוא, על תרגומו מסוניטות פטררקה ופרנצסקו ברני — Francesco Berni (1535 — 1497) וג'ואנני דללה קאזא — Giovanni della Casa (1556 — 1503), ג'ואנני באטיסטה מאריני Giovanni Battista Marini (1625 — 1569), שנודע בסגנונו הנמלך והנקרא מאריניזמו (Marinismo) בלעזו.

כשם ששד"ל תירגם מן האיטלקית לעברית, כן תירגם מעברית לאיטלקית. סדר התפילות בתרגומו היה מצוה שהזמן גרמה: פראנץ הראשון גזר על יהודי טריאסטי להדפיס ספר תפילה עם תרגום איטלקי. כמו כן תירגם את התורה, את ישעיה ואת איוב לאיטלקית. כתרגומו האנגלי של יצחק ליוור, שחיבב את התנ"ך על יהדות אמריקה באותה תקופה ממש, כן קירב את יהדות איטליה לתנ"ך בתרגומו.

סוף דבר

ישיר, שהחשיב שירתו של שד"ל וכתב שיר תהילה עליה, הוא שיעץ לו כי יעסוק בדברים יותר "סולידיים" משירה. שד"ל הלך בעצתו ועשה גדולות בחקר השירה ובגילוי גוויה, ואולם שד"ל שמע גם בקולו הפנימי, שצוה לו לתרום כל ימי חייו.

השקפתו הלאומית של שד"ל

מאת ד"ר דוד רודבסקי

ההשפעות הרומנטיות

לוצאטו היה מושפע מהרוח הרומנטית ששלטה באירופה במאה התשע-עשרה, במיוחד בגרמניה, צרפת, אנגליה ואיטליה. הנטייה החדשה צוינה כפניית עורף לזרם הרציונאליסטי שהביא בעקבותיו למהפכה הצרפתית. לעומת הראציונאליזם שניזן מהמחשבה הקלאסית האילית של אריסטו וסיצתו, שאבה הרומנטיקה את כוחה מהגותו ושיטתו של העולם הנתזרי המאוחר, כלומר מימי הביניים. שיבתם של המלומדים היהודים אל חקר היהדות, מקורותיה והתפתחותה, היוותה ביטוי נאמן לרוחה של הגישה הרומנטית. גם לוצאטו נסחף בארם הזה. לשון אצרת — הנטיה הרומנטית היא שגרמה להתהוותה של התנועה ל"חכמת היהדות". שד"ל מזכיר במיוחד את השפעתם של סופרים איטלקים רומנטיים אחרים — אלסנדרו מנצוני (1788—1873), מחבר הגובילה ההיסטורית Promessi Sposi (ואירוסיו), שתרגמה לרוב השפות המתורבתות באירופה. והמזואי פליקו (1788—1854) ואחרים.

המאה התשע-עשרה הצטיינה בתנועת המרידות הלאומיות שנספחו בארצות אירופה. שד"ל נתרשם מאד ממאבקם של ראשי המהפכנים האיטלקיים ומהתאמצותם לאחד את בני עמם. בין מנהיגי האיטלקים האלה תפס ג'ינפי (יוסף) מציני (1805—1872) מקום חשוב. בשבילו לכשה תנועה זו צורה דתית. הנסיך קימללו בנו די קאבור ראש ממשלת סרדיניה-פומנוטיה תרם הרבה בשטח הדיפלומטיה למען ביצוע הרעיון הלאומי, וג'ינפי גאריבאלדי (1807—1882) עוד במידה גדולה בכשרתו האצא. אישים אלה וגם האזוירה הלאומית הכללית שבה חי לוצאטו, המביעו את חותמם על שד"ל. אפשר גם לציין, שבחקירותיו נטה שד"ל תכופות מהשיטה הרומנטית לרציונאליזם אך ברעויותו על הלאומיות היהודית נשאר יציב ואיתן.

יהדות ולאומיות

יהודה הלוי (1085—1140) שימש בשביל שד"ל מקור השראה רחגנית כבירה. בשנת 1840 אסף את מבוחר שיריו של יהודה הלוי, המשורר החביב עליו, מתוך יחס של קירבה נפשית עמוקה. השירים האלה היו פזורים בכתבי-יד שונים ושד"ל קיבצם והציאם בספר שקרא לו — "בתולת בת יהודה". שנה לפני מותו סידר וערך את ה"דיוואן" שלו, שבו קיבץ שמונים וששה משיריו של יהודה הלוי בעלי תוכן דתי ולאומי והדפיסם בצירוף הערות ותיקונים. בדומה להלוי היה לוצאטו יהודי לאומי נלהב, שדאה את בני עמו כקייבוץ מיוחד ומלוכד, ממוצא משותף, שפה משותפת ובעל היסטוריה ותרבות משלו. עיקר שאיפותיו של שד"ל היה המשכת קיומו של העם. לשם מגמה זו רצה בהגברת התודעו הלאומית היהודית ולה הקדיש את מיטב כחותיו.

השקפותיו הלאומיות של שד"ל היו חרוזות רוח הרומנטיות. אחד השירים המראה על מיוזג שתי תבונותיו של שד"ל, הרומנטית הלאומית, הוא שירו לתשעה באב, בו הוא מתפלל לאלהיו להשיע לעמו הנרדף ולהצילו מסבל גלותו ולהחזירו לארצו. שד"ל צירף לתפילה זו גם תפילה לדי' לחדש את סדר העבודה ופולחן הקורבנות. שד"ל גם הביע את תקוותו כי ברוב הדר, כל צאן קודר, אל אל נאדר — נקריב אשים¹). יהודי מחדני ורצינאלי מתייחס לפולחן הקורבנות כאל פולחן קדום, אך לא כן שד"ל; בשבילו הקורבנות מהווים חלק אינטגרלי של הדת ואין לוותר עליה, וכשהעם יבנה את ציון יהיה מוטל עליו, לפי דעתו של שד"ל, להחזיר את טקס הקורבנות לישנו.

לצאטו רואה בנהגים הדתיים משמעות לאומית חשובה. בעוד הרבנים רואה את תפקידו העיקרי של המקדש המרכזי, במקום אשר יבחר ד' לשכן שמו שם² (דב' י"ב כ"ה) כאמצעי להסתתת פולחן הקורבנות³), לצאטו רואה בו מאמץ לליכוד העם. גם במצוות מנחת השבת רואה שד"ל את אותה המטרה הלאומית. הרבנים מצידו מייחס לקדושת השבת כוונה דתית — להאנות את מחשבותיו של היהודי לכורא העולם וגם לרעיון שבתור אדם חופשי אפשר ליהודי לשמור את השבת, כמצווה עלינו בתורה, בניגוד למצב שיעבדו במצרים. שד"ל חושב את עמו כדרך כלל כחטיבה דתית ולאומית גם יחד, לפי המימרא בספר הוזהר, אורייתא, הקביה ישראל חד הוא⁴.

אברהמיזמוס ואטיציזמוס

התרבות המערבית, כלומר האירופאית, מורכבת, לפי לצאטו, משני כחות מנוגדים: אטיציזמוס, תרבות יון ואתונה, ואברהמיזמוס, שמקורה מאברהם, בחיר ד', שמאס באליליות. למען הדגיש את היסוד האתני ביהדות, קרא את שיטתו בשם אברהמיזמוס. ד' הכטיח לאברהם לעשותו לגוי גדול בתנאי שהוא חרעו אחריו יאמינו בד' ויקיימו את מצוות היהדות ואת חוקי המוסר האנושי.

למען המרדים מגרי הארץ, הנחיל ד' לישראל מצוות ריטואליות ביחס לאכילה, ברית-מילה, כללי הסורה ודיני הקורבנות. רק ביחס למצותים אלה הסביל ד' בין ישראל לעמים. היהדות שונה מאמנות אחרות בזה שהיא מבטיחה את עולם הבא גם לחסידי אומות העולם המקיימים את שבע מצוות בני נח. כל בני אדם הם זרע אלהים, אך עם ישראל הוא העם הנבחר, כי הוא מהווה ממלכת כהנים וגוי קדוש (שם' י"ט ו'), עליו לשאת את עול תרי"ג המצוות. בחירת העם היא בבחינת הטפילות המדינית.

עם ישראל הוא, איפוא, מקור הטוב, הרחמים, הצדק והישר. מידות אלה מקורן מסיני. מאידך גיסא, יוזן הדישה לעולם את הפילוסופיה, את תורת ההגיון, המדע ואת ההרמוניה האמנותית. תרבות יון גוטה ליוסי ולנעים. היסוד היווני בתרבות אירופה לא תרם להתקדמות מוסרית, הוא אינו מוציא פרי אלא פרחים, לפי ביטוי של יהודה הלוי. היונות מעדיפה את הריטוריקה ואת המליצה על האמת, את ההפשטה התיאורטית על שלימות וישר. הדישה אחרי תענוגות העולם הערשור מוצאה מאתונה. בטמוקראטיה שהמציאה, אין מעלה

יתירה שד"ל מצביע על הפירצה ועל הפער שבתרבותנו בין המוסר לטכנוקרטיה. שעליו כבר דיבר רוטו. גם באלה מאשים שד"ל את אתונה האת תורת הרציונאליזם שהביאה לעולם. בדודו, הוא אומר, כה רבו ההמצאות התגליות הטכניות, אך החידושים האלה לא מנעו בעד המלחמות, השודד השובר, הדלות החזלי, הקנאה והשנאה השוררות בעולם. האדם שיסר את מכותיו, אך לא את תכונותיו ולא את עצמו, קובל שד"ל. התכונה המוסרית שהיא אופיינית ביהדות הינה גורם פסיכי, ולא גזעי, תכונה זו אינה גינואולוגית. מוצאה הוא מן הדת ומדרך המחשבה היהודית.

שד"ל מאשים את יהודי זמנו שבדיעתם אחרי רוח המודרניות הניחו את האינטרדיקציות היהודית, למען היות ככל הגויים, ולמצוא חן בעיניהם, ובזכות זה קיוו לקבל מהעמים שיוויק אחריו מלא יהודים אלה, מוכנים לפי שד"ל להמיר את ערכי לאומיותם אך ורק בשביל צל של שיוויק כלשהו, על אמת כמה וכמה שיוויק שלם. חופש כזה, לפי לוצאטו, הינו רק שעבוד רוחני חסר ערך. מטרתו של היהודי צריכה להיות, לפי דעתו, חופש רוחני פנימי — ופחות מזה אינו שווה ולא כלום. האמצעיפציה, מרגיש לוצאטו, אינה תרופה כללית לכל פגעי היהדות. קיומו של עם ישראל תלוי ביצירת רוח התמסרות לקרשי העם ורוח אמונה ודעות בין בני העם. לא שיוויק אחריו עם שכניהם הנוצרים היא השאיפה העיקרית של היהודים, כי אם פיתוח רגש גאוה לאומית שיעודר אותם ללמוד התורה והשפה העברית ולרסן את רוח האטיציפמט הנפוץ בהם. האמצעיפציה אינה כולה ברכה מחולטת וגמורה. בארצות כצרפת, בלגיה והולנדיה, שם קיבלו היהודים את זכויותיהם האזרחיות בשלימותן, נפתחה היצירה היהודית, חיי הדת רפו והתורה החלשק העברית נשתמחו. החופש הציתן ליהודים במדינות האלה הוא גורם לטמיעה ולהתבוללות. באחד משיריו תובע שד"ל את עלבונה של היהדות מידי אלה המשכילים שהתגברו למסורת ולחברות אבותיהם, והעדיפו את גיטה ואת שילד על הנביאים ועל חכמי ישראל:

ולקנת־אב — אב ילעג	„יאבד בן יק־הת־אם
אמנצפציון	ועש גולויו
אף תכה עין־ימין	תדבק לשון לחך
אם אשכחך, ציון־י.	יבש תיבש ידי

מתוך הכרה פנימית שאחת הבעיות היסודיות ביהדות היא לשמור על טהרת יחודה, דרש שד"ל את שיחורה מהשפעות זרות. לפילוסופים בכלל לא יחס חשיבות גדולה, ומתח ביקורת וריפה ביוחד על שפינזה, שראה בתור התגלמות הנטייה האנטי־דתית בפילוסופיה. הוא התקיף גם את הרמב"ם שכיוון למזג את היהדות עם הפילוסופיה האריסטוטלית. שד"ל דובר על הרמב"ם כעל אבן־נגף ליחדות ועם כל התפלספותו אמר עליו, כי „היה בעוכרנו־י". השפעתו של אריסטו הטעתה את הרמב"ם להפוך את היהדות שהיא דת הלב, לדת השכל. היהדות, לפי דעתו של לוצאטו, תלויה ברגש האהבה והזמלה, המביאות את האדם לעשות את הטוב והישר כמטרה בפני עצמה. זהו יסוד המוסר היהודי. הרמב"ם לפי תלנתו של שד"ל ניטה לצמצם את היהדות בדפוס המחשבה

היוונית-ערבית. ולמרות שזה סותר את אופיה המקורי האת פרצושה הנאמנה של היהדות. פעולתו של הרמב"ם בשטח זה הציעה אותו לנסות להגביל את חושש המחשבה והדתית ביהדות על ידי קביעת שלושה עשר העיקרים¹). חכמי היהדות שקדמו לרמב"ם לא העזו להיכנע לסמכות כלשהי מחוץ ליהדות. נוסף לזה לא היה הרמב"ם רשאי להכניס ליהדות את תורת שביל הזהב²). שהיא זמורת זר המסחידיה את שביל התורה שאינו ממשר ואינו מותר על האמת ועל המוסר הטהור. הרמב"ם גם רצה להכניס לתוך היהדות דעה יוונית ובלתי המוקרסית — המושג שהשארית הנפש ותחילת המתים הן זכויות השמורות רק לאנשי החכמה וזרות. בניגוד לאמותת היהדות שאלו הן שרן של כל מקימי המוסר האגיברסלי. לוצאטו מתרעם על בן מימן גם על זה שלא השתמש במראי-מקומות לתלמוד בספר „משנה תורה“ שחיבר.

הרמב"ם לא היה היחיד בין חכמי ימי הביניים שלוצאטו פגע בהם. שיטתו השכלתנית-הלניסטית של אבן עזרא, הוהיר שד"ל, עלולה לתביא את המאמין היהודי לידי ספיקות ולא לידי המוסר הצימוס היהודי. אבן עזרא, לפי שד"ל, לא היה תמים-לב, והיה רגיל להסתיר את כוונתו האמיתית ברמזים וסודות. מאידך גיסא, הצטיין רש"י בעניווחו וכינות-לבו³). שד"ל גם אמר: „לא אפלטן ולא אריסטו ולא קאנט ולא גיטהע טובים למין האנושי, כי אם אברהם ומשה ורש"י“⁴).

שד"ל הגיע לידי קיצונית מוסרות נגד הזרמים הזרים ביהדות, הוא גינה את ההיסטוריון הידוע והינריך גריץ על דעתו כי התלמוד הבבלי עולה על התלמוד הירושלמי⁵). לוצאטו גם הצטרף לסופרים אזורים מכבי דודו הברישה למיכה הבן לוינון לעזוב את המחזות של אוחלי יפת ולהתעסק ולהתרכז ביצירה עברית מקורית. פניה זו ללוינון ארעה ביחס לתרגומו לעברית את הנוסח הגרמני של החלק הרביעי החמישי של ה„אינודת“ לזורגיליוס, בשירו הידוע „הריסות טרויה“.

השקפה זו הביאה את לוצאטו לפולמוס חריף עם המשכילים ובתוכם נחמן קרוכמל, שתמכו ברעיון מיווג היהדות עם תרבויות אירופה. המשכילים הסכימו לגישתו של בן מימן ביחס לאריסטו. לוצאטו השיב להם שאילו היה מזולל בכבוד משה בן עמרם היו המשכילים מעלים אותו על נס, אך מאחר שפגע ברמב"ם, התנגשו בו בזעם ובחמרה. אך לוצאטו עמד על דעתו. הוא ראה את עצמו כלחם את מלחמת ד', ובשום אופן לא רצה לנטוש את המערכה.

הזיכוח על חזירת זרמים זרים ליהדות מעוררת את בעיית ההפראה ההודית בתרבות האנושית. שד"ל העלים את עינו מהעובדה שהוא עצמו ספג לתוכו את הנטייה לשכלתנות ולחילתניות שרווחה בזמנו, למרות התנגדותו אליהן, ולמרות הוהרותיו שאם דעות והשקפות חיצוניות תשפעה על היהדות במידה מופרזת, עלולה היהדות לאבד את צורתה האת תכנותיה.

חכמת ישראל

ליאופולד יום טוב צתן, מייסדה של תנועת חכמת ישראל בגרמניה, ואנשי סיעתו, ראו את תפקידה של התנועה להקים מציבה והנגנת לעבר היהודי

המגזן העשיר באוצרותיו התרבותיים. הם האמינו כי עם האמנציפציה תכלה היצירה היהודית על-ידי פעולותיהם קיוו גם לרכוש את הכתרם האחרתם של העולם האחד הכללי לתרבות ישראל, ועל ידי כך חשבו להכניס את לימוד הספרות היהודית כמקצוע מיוחד אל תוך האוניברסיטות, כתרבות הרושמית היוצית. בזה החסונו גם להרים את כבודו של עם ישראל בעיני הנצרים שסביהם. הם ייחלו שזה גם ישפיע על העמים להעניק ליהודים זכויות אנושיות. פוליטיות האורחות. מובן מאליו שהשאיפה הזאת גרמה לנטיות אפולוגטיות מצד חוקרי היהדות, שהעדיפו את הערכים האנושיים האוניברסליים במדע היהדות על היסודות הלאומיים. להצטוו התנגד בתוקף למגמה זו ודרש שחכמת ישראל תבצל כממצעי חיובי לקיומו החזיאנו של העם. שד"ל גינה את חוקרי היהדות שראו את העבר היהודי מנקחת מבט של חוקרי קדמוניות. שמטרתם העיקרית היא לגלות תרבויות עתיקות מעין אלה של מצרים, אשור ובל. מטרתם היתה אקדמית גרידא. שד"ל ראה את העבר היהודי, מבחינה אחרת — כזוליה בשרשרת יצירה התפתחות ארוכה, הקשורה בזהה חי וגם בעתידו של העם.

חיהדות הריפורמית

מצעירותו היה להצטוו מתנגד חזק לריפורמה. עוד בשנת 1878 ביקר מורו הזקן הרב אברהם אליעזר הלוי את רבני איטליה למען קבל מהם ססקדין נגד השקפותיהם ומנהגיהם של הריפורמים ונגד חוסרות העולמו שהוציאו בתקופה הזאת. סיורו של ר' אברהם אליעזר תוכנן בתור פעולה מנוגדת למסעיו של הר' אליעזר ליברמן באיטליה, על מנת להשיג את הסכמותיהם של הרבנים המקומיים למחוסרות שהוציא בשם "אור נוגה", שתמכה בתיקוני הדת של הרבנים הריפורמים בגרמניה. שד"ל הרשפע מאד מעבודתו וממאמציו של רבו הזותיק. עוד בהיותו צעיר בן י"ז כתב שיר בשם "הערים הצעירות" שהודפס אחרי עבוד כמעט יחל שנים, בשנת 1863. בפואימה זו מתמרמר המשורר על המתקנים ותובע מהם את עלבונה של המסורת, וביחוד הלשון העברית שרצו המתקנים להמיד בשפת המדינה, בתפילותיהם, בעיר של "משועב נתיבות השלום", כלומר בעירו של מגולסן (ברלין), שקרא לפירושו הגרמני של התנ"ך בשם "נתיבות השלום" — בעיר זו מתלתן המשורר: "שכח ישראל את שפתו, ומסר את תורתו. שד"ל גם מזה בעוז נגד תבניות של חסרת הריפורמים בפרנקפורט בשנת 1843 לבטל את מצות המילה ועוד מצות ומנהגים יסודיים ביהדות, ועל ידי כך להפוך את היהדות לאמונה מנותאטיסטית מופשטת, גמישה וחתרנית שאפשר להתאימה לפי רצונו של אדם לרחח הזמן והמקום.

להצטוו התל במחקנים שרגלו ברעיק "התעודה" (מיסיון). את הדעה הזו ראה שד"ל כחלום שואר ותבנתומין של הבל. לא האדיראה של התעודה אלא האמונה בתורה מן השמים עיודה את היהודי לחרף את נפשו על יהדותו ולמות על קדוש השם. אין בהשקפת השליחות ממשות רבה, כמי שאפשר להכיר מהעבודה שלעומת זה שהוצ"ך היה גפוך בין צמי העולם במשך אלף ושמנה

מאזת שנה לא הביא צריץ את האנושות לידי מדינה מוסרית גבוהה. מכוחה זו אין רגלים להשערה או לתיקוה שהליברליים והחיים, הנטים לאנטיציסטוס האינם מאמינים בתורה מן השמים — שדחוקא הם עתידים להצליח בהטבת המתותיאיום האמיתי.

האידיאל המשיחי בישראל אינו והיש אניברסליזם מוחלט. את הנשמת היעוד המשיחי ראו הבריאים בקיום הלאומיות בעולם. אך על עם ישראל, סמל המדק היושר, למלא תפקיד מיוחד של שופט בין הנגיים בחברה הלאומית. למען הגיע לרמה מוסרית כזו חייבים היהודים להיחזק באמונתם במסורות ואמונת רבה, ולא להפחית בשמירת המצוות. כפי שעושים הריפורמים¹². יחפו לעברית

להצטוו שלט בשפה האיטלקית. הצרפתית והבידיה פחותה גם בגרמנית. הוא למד גם את שפת המזרח וגם יוגנית ולטינית — אך יותר מכולם, חיבב את השפה העברית בשבילו היתה העברית שפה לאומית ולא רק לשון הקדוש. הוא הביע את חיבתו לעברית במילים אלה: „אהבת לשון הקדוש ברצות קרבי ומעי יהמו עלי בראותי מכבדיה הזילה ומשודריה חללה“¹³. הוא העריך את הצריך לא רק כספר דתי אלא גם כספר קלאסי לאומי. התרבת היהודית לעצמו צריכה למצוא ביטוי בשפתה הטבעית — בעברית. הוא סירב להרשות לתרגם את פירושו לספר ישעיה לגרמנית. יען שחשש שמא ייק ויעבד התרגום להצטא פירושו העברי. בקשר לסירובו זה כתב שריל: „בל ישעי תל חפצי אינו אלא להיות לעוד ללהק ולהחיותה כל מה שאפשר“¹⁴. לא ייפלא איפוא ששריל נזק בחריפות בניגוד העוד חסמי ישראל בגרמניה על שהעדיפו לכתב בגרמנית מאשר בעברית. „לפנים כתבו עברית“, אמר להצטא באחד ממכתביו, „כי כתבו בשבילנו ובשביל אנשינו, וכתבו מה שחשבו. עכשו כתבים איטלקית, גרמנית, אנגלית ועל כן אי אפשר שלא יחשבו הכותבים מה יאמרו הנגיים, ומשנים כל דבר, ומכבדים והחיותיות, והלכים מעט מעט ומתנצרים, המשטות של היוזות והלכת ומשתגית בחנוטה לצורות יפות בלי שום תוך, ואני מוסיף לכתוב עברית ולהציא ספרים את והרגשות הלאומיות הקרמתיות שעדיין הן חיות בקרבי“¹⁵. ועוד אמר שריל, „שפת אבותינו היא הבריה התיכון המחבר וקושר לאגדה אחת את כל בני ישראל הפוזרים מן הקצה אל הקצה... הוא גם המחבר כל הוזרות שעברו... ואל הכאים אחרינו...“¹⁶

שריל קיווה שכל כתביו יודפסו בעברית במשך הזמן וגם הציע לייסד חברה מיוחדת להוצאת ספרים בעברית¹⁷. הוא הדגיש את חשיבותו של חינוך עברי לפי המקורות ולא מתרגומים. בשבילו היתה העברית גשר וקשר בין התרבות היהודית העתיקה והחיה והאמצעי היחידי להחיות הספרות הלאומיות העברית.

חיבת הארץ

בתקופת הנגירה היהודית בגרמניה ומהאצרות הסמוכות לה, בשנות הארבעים של המאה האחרונה, חלה עלייה בפרט מערי גרמניה הדרומית.

לארץ הקדושה רוחות חדשות התחילו לנשוב אז בעולם, ובחוגים יהודים ונוצרים דיברו על האפשרות להקים בארץ ישוב יהודי שיתכלכל ממלאכה ומחקלאות ולא מנדבות החלוקה ועוד קרנות כאלה.

הזי תנועה זו הגיעו לאיטליה, ושד"ל נימנה בין דוגלי הרעיון הלאומי החדש. בשנת 1850, כתב מכתב לרבי נחמן ג. קורנל (1810-1898) בירושלים. קורנל היה חוקר ידוע בהלכה בזמנו, יליד אמשטרדם, שעלה לארץ-ישראל והשתקע בירושלים בשנת 1830. שד"ל הציע לקורנל שתי תקנות גדולות... האחת היא לדרוש רבנים נגד האמנת הכחבת, ולהראות לכל העם כי בן דוד לא בא כי עדיין לא כתינו האומות הרבותם לאתים". בזה התכוון למסיונרים בירושלים שפרשו את רשתותיהם בעיר ללכוד בהן נפשות יהודיות. התקנה השנייה שהציע שד"ל היתה להשתדל שיחזרו בו ישראל מעט מעט לאומנות אבותיהם, להתפרנס במעשי ידיהם, ובפרט בעבודת האדמה... ואם יתעסקו בעכרחה, גם היא מעט מעט תוסיף תת כחה להם, ותשוב להיות כבימי קדם ארץ זבת חלב ודבש. ואם הארץ תתן יבולה גם שאר אומניות יצליחו בקרבכם ויעשירו את העוסקים בהם... וכונתו הטובה תעמוד לי למליך בעדי...") שד"ל היה משוכנע שאם העם יבנה את ארצו יבנה בה במכתבו הוסיף שאם תעוד אדמת ישראל על ידי יהודים, עלולה היא שוב לפרוח ולהתפתח כבימי קדם, וביחוד אם ממשלה יציבה תעזור ותגן על מבצע זה. שד"ל חזה חלום, איפוא, על ארץ אבות מחדשת שתוקם בזעת-אפם ועמלם של בנייה בדעותיו אלה מצא לו לוצאטו מקום בין מבשריה הראשיים של התנועה הציונית שנוסדה לאחר שנים בימתו של הרצל וסיעתו.

שד"ל לא התעניין רק בפיתוח הכלכלי של הארץ, אלא גם בצד התרבותי. מכיון שהיהדות מבוססת על הצדק והיושר, קיומה כי מדינת היהודים תהיה גם מרכז האידיאלים האלה ומשם יתפשט הצדק בכל קצווי תבל. הוא הציע שבארץ הקדושה יחונבו שופטים וסמכויות שיפוט שיוכשרו להנהיג משפט אמת לכל מבקשיו, מכל גויי ארצות התבל, בלי הבחנה בין יהודים ונוצרים. אידיאה זו קרובה לרעיון המרכז הרחני, של אחד העם במאמרו "תחית הרוח".

עם ישראל בתור יחוד לאומי היה יסוד עיקרי במשנתו של שד"ל. הוא לא היה ציוני במובן המודרני והפוליטי של זמננו, יען שלא חשב על הקמת מדינה יהודית, ריבנית, חוקית, ומוכרת בארץ ישראל, אך יסודות תכניתו היו קרובים לעקרונותיה, ולשיטתה של הציוניות. בדיעותיו הדתיות הסכים לוצאטו בדרך כלל עם בן דודו הצעיר שמשוך רפאל הירש (1808-1888), אבי המלג החדש שקם באורתודוקסיה. בתקופה ההיא הוא תמך באמונתם של הירש וחבריו באופיה האלוהי של תורת ישראל ובקדושתו של עם ישראל. גם שד"ל וגם הירש הגנו באומץ לב על מסורת אבותיהם נגד הריפורמה, מצד אחד, ומהצד השני נגד האסכולה ההיסטורית והציונית, המתונה יותר מהריפורמה ביחסה למסורת, מיסודו של זכריה פרנקל (1801-1875), שממנה צמחה התנועה הקונסרבטיבית ביהדות אמריקה. אך הירש בדומה לריפורמים, גרס שעם ישראל שונה מיתר העמים (טוף בעמוד 45)

סניגוריה של רנ"ק על הרמב"ם נגד הבקורת של שד"ל

מאת ישראל יעקב דינסטאן

בתקופת ההשכלה ובספרות העברית החדשה היה שד"ל הראשון שיצא במלחמה ברמב"ם. כדומאנטיקן נגמד התנגד התנגדות גמורה לראצינותאליהת ולראצינואליסטים. באחת מאיגרותיו לצונץ הוא כותב: „אם יבוא יום, שיהיו רוב ישראל ראצינואליסטים, אז בהכרח יתערבו בגויים ולא יזכר שם בישראל עוד“). מתוך תפיסת-עולם זו נלחם שד"ל ברמב"ם, שהיה בעיניו סמל הראצינותאליזם ושלטון השכל: „הנה הרמב"ם עם כל התפלספותו היה בעוכרינו, כי הוא כתב הלכות פסוקות וביקש להסיר כל הספקות ולהשכיח כל המחלוקת“). לדעתו הנועזה של שד"ל על הרמב"ם התקוממו רוב חכמי ישראל שבדורו וביניהם ר' צבי הירש חיות“). שיר“ ורנ"ק.

ברצונו לתת סקירה קצרה על רנ"ק בתור מגן הרמב"ם נגד בקרתו של שד"ל“).

למותר לציין עד כמה מושפע היה רנ"ק במשנתו הפילוסופית מהרמב"ם; שספרו „מורה נבוכי הזמן“ חובר על דרך הרב — הרמב"ם — בספר המורה, כפי שהוא מעיר בעצמו במכתבו לשד"ל“). גם שם ספרו — „מורה נבוכי הזמן“ — מעיד שזה האחרון היה לו למופת“ בכתבו לנבוכי זמנו, חו לשונו: „וכבר הכפלנו כמו כן, שמטרת כותגנו דומה ממש למטרת חסץ הרב בספר המורה אצל אנשי זמנו, ושאנחנו תמיד במה שנוגע לדרך הדישה יוצאים בעקבותי“).

1) אגרות שד"ל, חלק ט, עמ' 1378; י. קלוזנר: היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך ב', עמ' 95; שרה רוטבוטקי — הלפרן: ש. ה. לוצאטו (שד"ל) והתנגדותו לר' משה בן מיימון, תל-אביב: הוצאת דביר, תשי"ד (ספרית „עוד“).

2) כרם חמו, מחברת ג' (תקצ"ח), עמ' 70:67 [= פניני שד"ל, סרועמישל, תרמ"ח, עמ' 390-386; מחקרי שד"ל, כרך א', חלק ב', ורשה, תרע"ג, עמ' 164-169]; קלוזנר, שם, עמ' 107-109.

3) ר' צבי הירש חיות כתב נגד שד"ל את מאמרו „תפארת למה" שנכנס לתוך חיבורו „עטרת צבי" וזלקה, ת"ר. ועיין על התנגדותו של רצ"ח לדעתו של שד"ל על הרמב"ם: N. Wahrmann, Zewi Hirsch Chajes' Verteidigung der Schriften Moses ben Maimons, MGWJ, vol. 69 (1935), pp. 164-168

4) ישרון, מחברת ג' (תרי"ו), עמ' 57-21 שד"ל נלכד עוד בימי נעוריו ברשת „סמן לו איש ידוע [ישר]“.

5) כרם חמד ר' (תקצ"ט), עמ' 274-260 [= כתבי רנ"ק, הוצ' ש. רבידוביץ, ברלין, תרפ"ד; מהדורה שניה, ולתאם, מאסס, השכ"א, עמ' תל-בי-תמ"ג].

6) נדפסה ב„ספר מכתבי בני קדם“ מאת מ. לטריס, וינה, תרכ"ו, עמ' 67-63 [= כתבי רנ"ק, עמ' תכ"ד-תכ"ו].

7) על שם הספר „מורה נבוכי הזמן“, עיין פ' לחובר: „סדר משנתו של רנ"ק“, ספר ביאליק, חלק ג', תל-אביב, תרצ"ה, עמ' 78-74 [= „על גבול הישן והחדש“, ירושלים: סוסד ביאליק, תשי"א, עמ' 173-179].

8) כתבי רנ"ק, שם עמ' ר"ט.

הרניק, כמו כן, משתמש בסגנון לשונו של הרמב"ם בכמה מקומות בספרו⁹ שנוכר בשם סתמי "הרב" בלי קריאת שמו והיה לו לרניק למופת גם בתכנית של ספרו — סידורו ומבנהו. יש אמנם דמיון רב בין התכנית של הרניק ובין התכנית של הרמב"ם בסידור השערים הנפרדים במורה נבוכי הזמן¹⁰ והענינים הנפרדים¹¹ במורה נבוכים¹².

באותו זמן שרניק היה שקוע ראשו ורובו במשנת הרמב"ם, ששימשה יסוד לספרו התחילה להטיע בקורת שד"ל על הרמב"ם. למרות שרניק היה ידידו של שד"ל הכריע מצפונו ויצא באגרת להגן על "הרב" נגד התקפותיו של שד"ל: "הגם שלא נכחד כי קשה עלינו ליכנס בזה התגר, גם מפאת היותו נגד איש אהוב ומכובד לנו ביותר אלא שבעל כרחנו ובלי משוא פנים נדבר משפטים את ידידנו החכם השלם הר"ר שמואל דוד לוצאטו, על רדפו בחרב גדולי הדורות שעברו ועל תצו בזה ביד מתנגדינו ואויביים לנו חרב חדשה ולה שני פסיות להבאיש ריחנו ולחרף את שמנו..."¹³.

רניק מאשים את שד"ל שלא היה מקורי בבקרתו על הרמב"ם אלא אסף מכל מי שקדמו בפולמוס הרמב"ם — טענות קלושות ודברי חידודין בלבד¹⁴. וגם כמה שהוסיף הוא מדעתו¹⁵ ממשיך רניק "מספיק לעצמו בשטחיותן של דברים מבלי ליכנס לעומק הענין שהוא מדבר עליו..."¹⁶.

לאחר השגתו הכללית פירט רניק את הענינים ששד"ל עמד עליהם במלחמתו נגד הרמב"ם:

(א) מענת שד"ל על הרמב"ם על דבר תכנת אמתתו בתחיית המתים.
רניק משיב שהרמב"ם בעצמו כתב "מאמר תחיית המתים" כתשובה לאלה שיצאו נגדו בחייו, וכי זה פועל חכם לגלגל עלינו אותה דיבה ישנה שכבר נשכח זכרה...¹⁷ בכל זאת נטפל רניק לבעייה זו באריכות לבאר דברי הרמב"ם ולהגן עליו ומצוה: "וכלל אומר שאין לך דבר קל מזה להשיג על חכמים גדולים ועל ציורי השכלתם בדברי אמונות ודעות וספורים... והשגות כאלה כבר יקרו לחכמים בכל הזמנים שנרדפו וחשבו רחפיהם כי השיגום..."¹⁸.

(ב) הדגמתיות שבשיטת הרמב"ם וי"ג עיקרי האמתה.
כמנדלסון ראה שד"ל שהיהדות מדגשת בעיקר את ערך המעשים ולא קבעה לח של עיקרים באמונה, ולא חייבה מישהוא על אמונה. מובן שהמעשים והפעולות נובעות מאמונה מסוימות. אבל הדוגמאטיקה כשהיא לעצמה זרה לישראל.

⁹ לחובר, שם, עמ' 78, הערה 2 [= על גבול הישן והחדש, עמ' 180, הערה 9].
¹⁰ לחובר, שם עמ' 95-98. וראוי לציין שבניגוד למשנתו הפילוסופית לא הלך הרניק אחרי הרמב"ם במשנתו ההלכתית בשער י"ג של ספרו. עיין הרי"ש ביאלובלוצקי: אם למסורת הפירוש וההלכה, בכנסת לזכר ביאליק, ספר ר' (תשמ"א), עמ' 345-380. עיין ג"כ ש. רבידוביץ: קליטת רניק והשפעתו, העולם, שנה ס"ו (תרפ"ז), עמ' 119-120 שציין לעובדה שגם במדה הביעונית לא הודה רניק להרמב"ם שהלך בעקבות אריסטו.

¹¹ כתבי רניק, עמ' תל"ב.

¹² שם תל"ב-תל"ג.

¹³ שם תל"ב-תל"ד.

רנ"ק בבקורתו על שד"ל ציין את העובדה שאמנם בימים הקדמונים להיות הודו פשוט הלב תמים לא הוצרכו לעיקרים. המחלוקת העיקריות בעיקרי אמונה ומעשים, טען רנ"ק חלו רק בין הכיתות שצמחו בינינו בזמנים קדומים ושנידחו במשך הזמן מקרבנו. אולם במשך הזמן חדרו זרמים שונים במחשבת היהדות, ועשו בתורה חכמים שלמים [וגם תלמידים שלא שימשו כל צרכם נתרבו בהכרח המחלוקת בדעות ומלחמות הדת ועמה המשטמה בלבבות, עד שהיו מוכרחים גדולי המחשבה בישראל לקבוע עיקרים ביהדות ושרשים שהדעת והלב מקבלים אותם... והמכחיש בהם יצא מכלל דת ישראל. טענתו של שד"ל נגד הרמב"ם לשוא היא, טוען הרנ"ק, כי לפי האמת אין הרב [הרמב"ם] המתחיל בהם [בקביעת עיקרים ליהדות] ולא הוא החותם כי לפניו התחיל ר' סעדיה גאון לדרוש אחר שרשי הדת ונמשכה זאת והדרישה ביחוד עד השר זן יצחק [אברבנאל].

בהמשך דבריו עומד רנ"ק על רעיון חשוב במסכת העיקרים בישראל: שמה שנחשב לעיקר כעת יכול, במשך הזמן, להיהפך לענין שבאמונה למשל, באחרית הימים, לא נצטרך למנות ביאת המשיח לעיקר".

ג) נגד חאי פכלנות במשנת הרמב"ם כלפי ה"גוים" וה"מינים". שד"ל האשים את הרמב"ם שדוגמטיקה שלו הרחיקה לכת כל-כך עד שהוא הגיע לקיצוניות ולקנאות מיותרת, כפי שקבע בפירושו לפרק "חלק": "וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלו היסודות הרי יצא מן הכלל וכפר בעיקר ונקרא מין ואפיקורס, וקיצץ בנטיעות, ומצה לשנאו ולאסרו". שד"ל טוען ש"מה נמשך כי במקום שהיה לו למחק בחכמתו מרירות קצת דברים שנאמרו בתלמוד נגד הנכרים, הוא הוסיף לפעמים על מרירותם תתן אותנו לוועה לכל גויי הארץ על לא חמס בכספו יען וביען אין מאמתת ישראל להאמין, שיענוש ה' את אמתתם על עבודת אלילים, כי אם על החמס וכל מה שבין אדם לחברו, וכל דברי הנביאים עדים על זה... "א".

רנ"ק מאשים את שד"ל שגילה פנים בתורת הרמב"ם שלא כהלכה, כי שכן להוסיף מה שהוסיף הרמב"ם, שאותן הדעות מביאות לתועבות הדרסות הקבוצ וישוב המדיני. כמו כן התעלם שד"ל מתשובת הרב אודות הקראים שבה נקט הרמב"ם בדרך הסכלנות שצריכים אנו לדרוש בשלומם, ומתשובתו לר' עובדיה הגר אודות הישמעאלים שהם אינם עובדי עבודה זרה, גם עלינו לעיין בדברי הרמב"ם במשנה תורה בהלכות מלכים פרק שביעי ויעיין בהם עיין טוב... הגה יודה כי משה עלה על ראש ההר, וירא משם את המין האנושי שוכן לאומותיו וגילה לשרידים דברים שהעתיקו עתיק יומין משכלו הרב, בדבר הגהתו ית' לעולמו... "א".

[14] שם תל"ט.

[14 א] פניני שד"ל, עמ' 387 [= מחקרי היהדות שם, עמ' 166].

[15] רנ"ק מציין לדפוס ראשון של משנה תורה - ויניציאה (ז) לגרסאה החסרה בדפוסים שלנו. אמנם דפוס ראשון נקבע בהסתייגות צ"י הביבליוגראפים להיות דפוס רומי, לפני שנת ר"ם. בקשתי ולא מצאתי את הענין שרנ"ק רמז עליו, ואולי הוא התבחן לפרק

ד) נגד ה"משנה תורה חפולל הלכות פסוקות, בלא משא ומתן של חלכה ובלא טראריסקומטות.

השמטת שמות חכמי התלמוד על ידי הרמב"ם וציון מקורותיו עוררה התנגדות עצומה מצד מבקרי המשנה תורה מזמן הופעתו. סבר לתקן ולא תיקן, ביקר אותו הראב"ד, כי הוא עזב דרך כל המחברים אשר היו לפניו. כי הם הביאו ראיה לדבריהם וכתבו הדברים בשם אומנם היו בזה תועלת גדולה. ועתה לא אדע למה אחזור מקבלתי ומראייתי בשביל חבורו של זה המחבר" (השגתו על הקדמתו של הרמב"ם למשנה תורה). שד"ל נמשך בהתקפתו את הרמב"ם אחרי הראב"ד וכתב: "הנה הרמב"ם עם כל התפלספותו היה בעוכרינו, כי בתחלה היו דברי חכמים סודכות להנהיג את הבהמה (הלא הוא ההמון) אל כל אשר יראו האזכמים טוב ומזעיל לפי הזמן המקום; והוא הרמב"ם עשה אותם כמסמרות נטועים לא יחו ממקומם. כי הנה הוא כתב הלכות פסוקות, וביקש להסיר כל הפסוקות, ולהשכיח כל המחלוקת, ולהביא את כל ישראל ואת כל חכמיהם שבכל דור ודור תחת עול המסקנה אשר ישרה בעיני חכמי התלמוד או בעיניו, תחת כי במשנה נזכרו גם דברי היחידים, למען ידעו דור שתי הסברות יחדיו, ויחקרו אותן, ויפסקו הלכה כדברי זה או כדברי זה לפי ראות עיניהם ולפי צורך הזמנים. ואלמלא הראב"ד שעמד נגד הרמב"ם וגור בסרן, אולי כבר גשכחו ונאבדו המשנה והתלמוד, והרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו להרמב"ם ואריסטו...".

נגד תלונתו זו של שד"ל מתקומם רנ"ק: "ואם לא השחוק הוא תלתנו, שהרמב"ם היה הראשון לכתוב הלכות פסוקות על ספר; ומי יאמין כי שכה שכבר בגמרא התחילו בקביעות הלכתא, ובזמן הגאונים, ארבע מאות שנה ויותר לפני הרב, כתבו הרבה שאילות וחלכות גדולות ופסוקות". רנ"ק מאשים את שד"ל "שרק בתלונת שוא ואין זו הכשילו סיו לומר על תבור הירד המאיר, שהיה הרב בו בעוכרינו. חיו"ו זעמו של רנ"ק על ידידו הדגול לא שקט. "לא תזא כזאת בישראל, הוא קורא... חטא תאיש הזה חטאה גדולה וצריך תשובה וסליחה... אילו לא היה במכתבו רק הדיבור הקשה הזה בלבד, היה די טעם לתוכחת מגולה...".

י"א, הלכה ד', במקום שהרמב"ם מדבר אודות ישו ומחמד שחטרים ברוב ההוצאות מטעם הצנזורה, עיין יעקב דוד וילהלם: "כתבי משנה תורה להרמב"ם בשסוקהולם", קריית ספר, כרך כ"ט (תש"ד), עמ' 145-148 על קטע זה במשנה תורה.
 16) כ"ס חמד ג' (תקצ"ח), עמ' 67-66 [= פניני שד"ל, מרעזמשל תרמ"ח, עמ' 386; מחקרי שד"ל, כרך א', חלק ב', ורשה, תרע"ג, עמ' 164-165].
 17) כ"ס חמד, ד' (תקצ"ט), עמ' 271 [= כתבי רנ"ק, עמ' ת"ם].

עיירה בפולין – מראות משכבר

מאת ד"ר אמרים שמזאלי

א

כמה פעמים בשנה אני בא במטוס סילון דרך אירוסה או בקרוק רכבת דהוה, וחלני ומרבה שריקות ללא צורך — אל זדונסקה וולה, לפחות לביקור קצר, לחוות ביעף את נועם זיווה, להריח את בתשמי בקריה הקיציים וגם להתענות בצערה בזמן האחרון, כשמדינת פולין שוקדת על פיתוח התיירות ומכריזה ומדיעה על תנאי הנסיעה הנוחים ועל התנאות שבבילויים הצפויים לתייר, אני מסליג אל העיירה, על משכבי בלילות, פעמים רבות יותר.

עדין היא עומדת על תילה היהודי, כלה כמות שהיתה, על שבתותיה ומעדיה ועל ימות החול שלה, משוכצת בלוח השנה היהודי. עדין יש לנו מקום שבו נולדנו. עיר קטנה היא סכך שהכל בו, עולם מלא עדין לא נעקה אל קיסאן השיש של זכרונות הגולים הפליטים. עדין אינה מרחפת על פני גגות של תחיות גבוהות ואימים פרחים באייר נברי. מקובצת היא על בתיה וככרחה שוקה הגדול בתוך ממשותה. מרוכים בה האילנות והשיחים ומסביב לה מרחבים ירוקים, שדות תעובה ומשטחי דשא. לא עדין לא נהססה לצרוד של חלומות עפים במשחה, איש איש לעברו, לכל אשר נשאו אותנו הפחדים והציפיות, הרחק מגבולותיה ומקצב עתותיה.

ב

נתבונן נא בקלסטר פניה.

העיירה זדונסקה וולה, או סתם וולה בשפה המדוברת, לא שכנה על פני השדות הנוטשים, בחוף לבדה, כמאמר שלום עליכם על אחת העיירות של סיפוריו. חליה היתה בשלשלת של קהילות ישראל מלחז' ועד קאליש ועד שלזיה ובירתה ברסלאו. בנסיעה נחה של שעה ורבע הגעת אליה ברכבת מלחז', מן התחנה ה"קאלישאית". לאור פאביאניץ ולאסק, הנה היא התחנה השלישית — זדונסקה וולה. כללה היתה במשכצת מגוונת של עיירות ישראל שכמותה, שלולה בשלשלאות הרבה ליישובי יהודים, ישנים וגם חדשים, בפולין הקונגרסאית, והיו לה גם קשרים אל יישובים שמחוץ לפולין, בין על ידי היהודים הרוסיים והליטאים, שהתיישבו בה, ובין על ידי בניה שהלכו לגרמניה או אל מעבר לים. הללו נתנו לה מהלכים בעולם הגדול. ככלל מקום היתה התגירה גם למורת רחם של מדיגי הקהילה בזדונסקה וולה לפני מלחמת העולם הראשונה חביבה היתה על הרבנים והאדמוריים האזורה ברוב פומבי, בדרשות או בדברים שבכתב, מפני עקירת אדם מישראל ממקומו לילך אל "מקום שאין מכירין", אף על פי כן הלכו ויצאו בני וולה וניצלו מן הדליקה וגם הצילו אחרים.

כריבוא יהודים, דומני, ישבו בוולה בימי ילדותי. העיירה לא יצאו לה מניטין כמקום תורה, אין צורך לומר, שלמדו בה תורה, אם בתידות ואם בחבורת. מאליו מוכן, שלא נפסק קול התורה מבית מדרשה "הגדולי". אבל ישיבה חשובה לא היתה בה, לא נדו לסאן בתורים, שחשקה נפשם בתורה, ולא שמענו, שישבו בה

מתברים גדלי תורה או אצנים מרביצי תורה ברבים. גם לא זכתה וולה להיות מרכז לחסידות. שם „רבי“ לא זאיל לישב בה ישיבת קבע. תשביה נסעו לאדמורדים. היו ביניהם חסידים חשובים. „יושבי שולחן“, מקורבים לדבי, מראי פניו ובני פמלייתו. כמו כן לא היתה בשום פנים אפילו מרכז ווטא ארעי להשכלה העברית. דבר זה אינו תמוה ביותר, שהרי ידע שקהילות פולין הקונגרסאית אינן רשומות במפתה של תנועת ההשכלה העברית. החסידות משכה אליה את כל בעלי המחין. ומי שלא הסתפק בשם ומוסקים עוררה אותו לעסוק ב„מורה נבוכים“. תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם של ר' מנדיל מקוצק הפיצו בדפוסים חדשים את ספרי הפילוסופיה היהודית שבימי הבינים.

כללו של דבר, היתה זדונסקה וולה עיירה צנועה, בעיקרה יישוב של פועלים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים. שלא הלכה בגדולות. היא שקדה על צרכי פרנסתה ברוב עמל ויגיעת בשר ומחין. שיחות חולין שבה נסבו על נולים, אריגה, חוטים ומיניהם, על נסיעות לצרכי מקח וממכר ללודז', מרכז התעשייה הגדול והשוק לסחורה. שם נמכרו האריגים המוגמרים, תוצרתה של תעשיית-הבית. באמת היתה זדונסקה וולוז מעין סניף לעיר התעשייה הנומיה, שהלכה וגדלה בקצב מהיר, מסחרר ממש, במאה העשרים. אלא מבחינה אחת נבדל, דומני, הסניף מן המרכז: ביישוב הרעץ כאן עבדו עמלים חרצים שוקדים בהתמדה על מלאכתם בלא בהלה וטרץ. וכך היו סחריה של וולה: מיושבים יותר בהליכותיהם, ואפילו כשהגיעו אל לודז' לרגלי עסקיהם לא היו בהולים ומבהלים כדרכם של בני עיר זו שבה, כידוע, לא היו מהלכים ברחובות אל רצים, כמעט רודפים ונרדפים. החפירות הקפיצות הפכו לעתים את הדינאמיות העצומה של היחמה היהודית ב„משסטר של פולין“, למעין קאריקאטורה של עצמה. על כל פנים למראית-העין, באמת היה קיצבה של לודז' קצב מהיר של בנין שאינו סובל התרשלות, חיפון קתסטרופטיבי, שהעיד יפה על כחו של המרץ היהודי לעשייה וליצירה.

הבחורים והאברכים הסמוכים על שולחנות חותניהם, כאבי ז'ל, ילידי לודז', שנשא לאשה בת זדונסקה וולה ממשפחת סטריקובסקי-טייך, עסקו בתורה, אם בבית המדרש הגדול ואם ב„שטיבלך“ של החסידים, אבל בבוא היום, „משנסק המן“, נכנסו גם הם בעול העבודה המסחר. יש מהם שחזרו אל מקום מגורי אבותיהם, כמעשי אבי, ויש מהם שהשתקפו בעיירה.

מלבד במילי דעלמא עסקו גם במילי שמיא, ויש להניח שלא היו שיחות חולין רבות, שלא היו מתובלות בדברי תורה. החיים לא התנהלו בנחת. לא פסקה והרגשה שיהודים חיים בגלות. מלבד גזירות המלכות, צרות הפרנסה ופורענויות בידי שמים היו פורענויות שבאו מידי אדם, ובעיקר מחלוקות על עסקי קהילה בין פרנסים ובין חבורות החסידים, שהיו רוב בנינה רוב בנינה של הקהילה. היו גם מחלוקות „לשם שמים“, מן הסוג המר והנרתח, שעתידות היו להתקיים זמן רב ולהשמיד חלקות נפש טובות ביותר. ליד יישוב הרעץ שהוכרתי מצאת שם גם עירוב הדעת, כמנהג העולם, תאוות שאינן מסוכנות, כגון תאוות המשחק והשעשוע, וגם תאוות מסוכנות, כגון התאוה לעולל תעלולים, להויק ולהכאיב, פרצו לעשות להן דרך ברשות היחיד וגם ברשות הרבים.

בני קהילת חלה נחלקו לשני מחנות ראשיים: חסידי גור חסידי אלכסנדר, המחלוקות היו על עסקי הרב, על בחירת הרב, על התיינים ועל השחטנים, על מנין הפרנסים בקהילה ועל שאר כל ענייניה. אחת המחלוקות הקשות ביותר היתה זו שעל בחירת מראדאתרא בעשור הראשון של המאה. על פי מה שסיפרו לי אחר-כך ועל פי מה שקראתי בחוברת המיוחדת, שתיארה את כל ענין הריב הנרא, דומני, שלא היתה בשום קהילה יהודית בזמן הנא מלחמה קשה ומרה כל כך. חברו בה יחד כמה וכמה גורמים ומסיבות, ועניני רוח נסתבכו בעניני פרנסה סבך מסוכן אחד. קשה לי כאן לעמוד על מחלוקת זו. היא ארכה שנים רבות. חסידי גור לא התחננו עם חסידי אלכסנדר לא אכלו אלה משחיטתם של אלה. אלה ירדו ממש לחייהם של אלה, קיפחום מעבודה, מהאזאה ומכל דבר מסחר. אבי, אף על פי שהיה בן חסידי גור, אגוס היה, כנראה בהשפעת גיסי, להצטרף אל חסידי אלכסנדר. אמנם לאחר זמן נעשה חסידי אלכסנדר בלב שלם. אף כי בלא קנאות, והדמורים אפשר שלא ליבו את הוליקה, אף על פי כן אין לומר עליהם בשום פנים, שהיו זריזים בכיבויה. פרשה מזעזעת זו היא תעודה עגומה למנהיגות היהודים המסודרית בתחילת המאה הזאת. רק בימי תחילת מלחמת העולם הראשונה, על אדמת בית הקברות, משהוגלו בני הקהילה על ידי הפולשים הגרמנים, חיל הקיסר, גלות לשעה קלה, באמת רק גזירת גלות ולא גלות של ממש, נתפייסו שם אלה עם אלה, השלום הרשב על כנו. ממחלוקת זו למדתי לקח, בודאי רבים אחרים, לקח שאינו משתבח בקל, על דינים דברים לשם שמים, מריבי כהן, על האש האוכלת במדנים הלוכשים איצטלה של קדושה.

ג

העיריה היתה מקום ישוב, בינלאומי. מבין שלושים אלף אוכלוסיה בקירוב היו כשליש יהודים, כשליש פולגים וכשליש גרמנים. הגרמנים, השוחאבים הטבעו את חתמם על העיריה לא מעט, אולי לא פחות מן היהודים. אף הם עסקו בתעשיית החוטים. בדיהם היו בתים חצרות רבים, להם היו שדות וגני פרי. היהודים חיו בשלושת הרחובות הראשיים. רבים מהם גרו בבתי דירה של הגרמנים, רוב היהודים דיברו אידית מגורמנת, על כל פנים הבינו גרמנית, והיו שגם קראו גרמנית. כמה וכמה מבני העיר אפילו יצאו לחוץ לארץ, היא גרמניה, אם על מנת לסחור ולשוב ואם שלא על מנת לשוב. דהיי בעריש סטריקובסקי ז"ל ישב איזה זמן בגרמניה, ידע גרמנית יפה והיה חסיד גדול של שילר, היינה ואפילו של גיתה, ואין צורך לומר — חסידו של לסינג וגנתן החכם שלו. לעיתים קרובות מתבל היה לשונו בפסוקים מן הספרות הגרמנית הקלאסית. מובן, שלא היה מן הקנאים אלא ממזג, דת חיים, תורה ודרך ארץ, ממיסדי מזרחי בעיריה. במשך שנים היה אומן ראשי אצל אחד השוחאבים, ופרנסתו היתה בכבוד אף כי לא בשפע.

החיבה לגרמניה ולתרבותה נפסקה, ועל כל פנים נתערערה, בימי מלחמת העולם הראשונה, כשהגרמנים כבשו את העיריה. ילד קטן הייתי כשראיתי את גייסות גרמניה נכנסים לרחובותיה, אפשר שלא ראיתי את כניסתם וראשונה אלא את כניסתם השניה. יהודים עמדו על המדרכות וקיבלו את פניהם

בלוי מים, כי היום היה יום קיץ חם. הגרמנים תושבי העיירה הם בנתיחה ובניהם, ערכו לחיילים קבלת-פנים נלהבת ביותר. הפלישה עזרה פחדים, כבר היה ידוע, שהכובשים שרפו בדרךם את העיר קאליש שרובה יהודים. תשרפי העיר הגיעו גם לזדונסקה וזהו הרוב פחדים, אז ראיתי גם בפעם הראשונה את הקרן הרתום לארבעה סוסים, כלי תרכב הציבורי של העיר קאליש, ומכיון שגדלתי בלחדי זריגיל הייתי בחשמליות המרווחות והמהירות שלה ריחמתי על פליטי קאליש רחמנות מכופלת, גם על שום קרונם זה אמנם היו גם תקוות, שלאחר שיתבססו הגרמנים בשלטונם, ישוכו הדיים למסלולם, על הצד הטוב, אחיל על הצד הטוב יותר מקודם, שהרי הכל שנאו את השלטון הרוסי, תא "פאניץ חייר", ועל כל פנים לא נהגו בו כבוד בלבם, הקיסרות הגרמנית נחשבה לטרקלין תרבותה של אירופה ממנו ציפו לכוחות, לרווחה, ליציאה מעבודת לחירות, הלא הנגראל הטובש, לזדונדוף, הוציא בשם הקיסר פרח ליחודי פולין ובו הכשתות טובות לרוב.

את הפולאים שבפיר איני זוכר, אבל נזכר אני את השכרים כשנודו מכפריהם, אם אל השוק ביום השוק האם אל הכנסייה ביום ראשון או ביום חג אמנם בחדר למדנו על מעשה האופוד, על בגדי הגד של אהרן הכהן ועל פעמתי הזהב בתוכם מסביב, אבל בימינו היו הפעמנים לכותני הגינים, כשצילצלו הפעמנים בבוקר ביום אחד בשבת, ועוד קצת קודם לכן, התחילה הנחירה של הכפריים דרך רחוב שיראדו, שבו גרנו, הגברים במקטריניהם הארוכים ובבתי זריגילים הגבוהים, שקצתם החזיקו אותם על כתפיהם עד שלא הגיעו לעיצומו של הרחוב, לעיבורה של העיר, הנשים בבגדי צבעונים ובמטפות צבעוניות, מן הכנסייה הלכו אל בתי המרחץ, אם ההליכה העירה עדיין היתה כאילו מאדונגה, תהלוכה ארוכה ונאה למדי של חברות חבורות, השיבה אל הכפר היתה סירוגן ומקטעין, יחידים, איש אשתו העזרת לו לתרים רגליו, קבוצות קטנות — משפחות, כנראה, או שכנים.

הכפריים היו מרוחקים מן העיירה כמוהלך שעה אחת בלבד, על כן לא נסעו לכנסייה אלא הלכו על פי רוב רגלי, כדי לחוס על הבהמה ועל העגלה ביום המנחת, לא כן בימי השוק הזרידים, בימים אלה הביאו בעגלות עמוסות את כל טוב הכפר, בעוד שהתהלכות ביום א' עזרנו פחדים, על כל פנים בלב הילד, וקשה לה לארץ היהודית להתרגל לפעמנים המזיקים את עדות הנצורים, ובעוד שהחזרה אל הכפרים היתה מבושמת, מפורדת וכלה חולין שבתולין, ונה היתה הנחירה אל השוק מבתחילה ענין של חול, של משא-ומתן, בלא לעזר שום פחדים, גדולה פרקמטיה שמקרכת את הלבבות.

למדתי, הנכבד קרוב לגיקלה, סמוך לו ממש ואפילו משולב בתוכו, ורונאות, זתנגניות התבוהות כרוכות בהתרוממות הרוח, אנשים מעודדים כבוד, מכוחים לרוב שבקדושה, המתים המתים של תגינות, שסופם מיסבאות תשיאת רגלים בכבידות, צריחות, לץ היץ ומעשי התבוהות, אחר כך משמאנתי תיאודי חגינה בכתבי דוסטייבסקי, שסופם נמילה גמורה, ידעתי שלא טעה הסופר, אבל משמאנתי בכתבי מגדלי ושלום עליכם אחר כך תאודי ירידים שאין בהם ממש,

מין שחוקים שאינם אלא המולה וחלומות תהוה, ידעתי שטעות או הפלגה שבגרוטסקה בידם. שכן בימי השוק ראיתי מקח'וממכר של ממש. על פי רוב היו שני הצדדים נשכרים יפה שני הצדדים לא התרחקו מאונאה ורמאות, וטעות גוי היה מותר, אבל כן גם טעות יהודי בעיני הגוי. היה כאן ממש של חליפין ושל עובדת אונאה ולא משחק דמיון במסחר שאינו מכניס ואינו מוציא. הכל ידעו שאין רחמים בדיני ממונות.

ד.

ההשפעה של הפולנים על בני העיריה גדלה כמובן ביותר, משזכו למדינה משלהם. אז נעשו למושל העיריה, חוקים שמו למעט את השפעתם של בני המיעוטים, שבאמת לא היו בעיירה זו מיעוטים כל עיקר אלא בני כל מיעוט ומיעוט היו לפחות שוים להם במנין, כאמור, ואולי עולים עליהם. משנעשתה הרשות פולנית, התחילו בני הגויער היהודי לומדים פולנית: הוקמו בתי ספר יהודים בפולנית, בעיקר לנעדרות. ימי המלחמה הראשונה וכל הכרוך בה שינו הרבה את פני העיריה. כן היתה התמורה בכל משכנות ישראל במזרח אירופה. המלחמה היתה נתן עמוק, קרע גדול, ומה שבא אחריה נבדל בהרבה ממה שקדם לה. ביראת השמים ובמידות התסידות ובתלמוד תורה באה ירידה בלא ספק, צרכים אחרים נתעדרו, אבל על כך להלן.

לא פעמונים בלבד היו בידי הנכרים אלא גם תופים. על פני חוצות העיריה היה עובר מתופף ועמו הלך כרה. המכריו ומדיע את החזשות, שהרשות ביקשה להודיע לנתיניה, לעתים היה המתופף עצמו הברה, לעתים היה מתופף לחדד וכרוח לחדד, בעיקר כשהיה צורך לקרוא פתשגן מלכות ארוך, מודעה רבתי. אנו הילדים רצנו אחריו כברת דרך ארוכה, לפחות עד תנייתו השניה, ושמענו עוד הפעם את דבריו, שאמנם לא יכלנו להבינם, אפילו כפל אותם מאה פעמים, כי בלשון לעז נאמרו. מעטים מאד, אולי אחד ושנים מני רבים, הבינו. אבל הרשות יצאה ידי חובת הוודעה, והדברים באמת נתפרסמו ברבים. כי האחד שהבין אץ להודיע, ולא מנע טובו, מתופף זה הבריו על מלחמת העולם הראשונה, והוא או חברו הבריו על ייסוד מדינת פולין. משנוסדה זו, תופפה עוד רבות, ולא יצא שבוע בלא כרזות, לא היה עתן כהדנסקה וולה. אין צורך לומר שלא היה רדיו, וכן לא היה בה כלי תחבורה ציבורי מטעם העיריה מלבד כרכרה יהודית, שיכולת לשכור במחיר מועט. ואמנם לא היתה דרך אחת מביתן אל תחנת הרכבת.

פני העיריה לא נשתנו בימי האדונים והחדשים. עדיין גרו היהודים באותם שלושת הרחובות הראשיים, בבתי עץ או בבתי חומה שברחוב או שבתצרות האצות ולא צרות הבתים הגבוהים לא היו יותר מבני שלוש או ארבע קומות. באמת בתים בני ארבע קומות היו נדירים.

סבתי רבקה, השחורה (רוב בני העיריה היו בעלי כינויים וקצתם נקראו בשמות וכינויים מחרים ביותר; בגלל שערותיהם השחורות מאד נקראו בני משפחת אמי 'השחורים'), היתה בעלת בית חצר ברחוב שיראז, שהולך לעיריה שיראז. בעלה סבי, מת עליה כשהוא בן ארבעים וחצי לה שני בנים נשואים

הארבע בנות רוחות. הרבה טרחה כדי לכלכלן ולהשיאן. הסב, פישל לייב, חסיד של זורקה וביאלה, רץ באחד מימות החורף העז והקשה אחרי עגלה, שעמדה להסיע אותו לרבי, כנראה לרבי מגדל מוורקה, הצטנן, חלה בדלקת ריאות קשה ולאחר זמן קצר, מששב אל ביתו, נפטר. הרבה כתרים קשרו לו בני העיריה, ודאי הוא, שהיה חברו ומקורבו של בן הרבי מביאלה, שהיה לאחר מכן לאדמרר מסטריקוב, ר' מנחם מגדל, שמקום מושבו היה בסוף ימיו בזוגירוש שליד לודז'. על פי שמות בניו אני למד על דביקות סבי באדמור"י, הצדיק ר' מגדל מוורקה, שאליו נסע סבי, היה בנו של רבי יצחק. הוא הצטיין במידת השתיקה המדברת. על הפסוק, האמור בבת פרעה ומשה, "ותפתח ותראהו את הילד והנה נעד בכה" (שמות ב. ו) הקשה הרבי: מדוע לא נאמר ותשמע? אלא שהילד בכה בבי מעמקי הלב שלא נשמע קולו. מכאן הבינה בת פרעה, שמילדי העברים הוא גם אמר שיהודי חייב לצעוק תוך כדי שתיקה, לרקוד בלי הגעת אבר ולהיות שח וכפוף — בזקיפות הקומה, על "ואהבת לרעך כמוך" אמר ר' עקיבא, שזה כלל גדול בתורה. שאל הרבי: ומהו הכלל הקטן? השיב: לפחות לא תשנא אותו.

בעיקר שיבח את השתיקה. לעתים קרובות ישב בין מקורביו ושתק, הוא עשה את שתיקותיו שיחות רבות משמעות, מפרש אמירותיו ושתיקותיו היה "החחר" ר' בעריש מביאלה, אחד מחסידיו הוותיקים של אביו, לימים, משנפטר הרבי, בשנת 1888, אם איני טועה, קיבלו עליהם חסידיו את ר' בעריש לאדמרר, מכאן השמות במשפחתו.

דודי היו בני תורה אחד מהם, בעריש סטריקובסקי, שכבר הזכרתיו לעיל, הוא בעיני הטיפוס הנעלה של המשכיל העברי, שבו כרתו ברית אמת "התורה החיים", המהלך הישן ודרך ארץ של המהלך החדש, מפיו שמעתי דברי תורה ודברי סופרים לועזים בלי "להבדיל" מרובים. יראת השמים היתה מובנת מאליה, בלי חוסר בטחון שבקנאות. הכל עשה במידה וברוב חן, תפילה בשעתה, מלאכה לשם פרנסה רובו של היום, שיחות חולין נאות, דברי חכם בנחת נשמעים, טיפול בילדים חינוכם, עסקי ציבור, לעתים קרובות נבחר לחעד הקהילה או לוועד העירייה, ולעתים ויתר לאחיו הבכור, בשעה שגם זה נבחר, אמנם על ידי מפלגה אחרת, על ידי "אגודת ישראל", לאותם המוסדות, הדרשות הקפידה, שלא יישבו שני אחים במוסד אחד.

דודי האחר, אחיו הבכור, מרדכי מגדל "השחור", היה בן תורה בעל מחן חריף ועסקן חשוב בקהילה. הוא התגורר בבית שמחוץ לעיר, מעבר לגשר על פני נחל, ההליכה אל בית הדוד בימות הקיץ היה טיול נעים ביותר ברחוב ארוך ליד שדות וגנים. הבית היה בית דרמשפחתי, בעל הבית, גרמני מאומני הטריגנה, היה מרעיש את הבית בגוליו כל היום עד רדת הערב. דודי החזיק שם חנות, מעין חנות כל בו, בשביל התאכרים שבכפר הסמוך ובשביל דודי סביבתו, בעיקר גרמנים, בעסקי המסחר היו לו עליות וירידות, אף על פי שטרוד היה כל היום, שוקד על עשיית צדקה "בכל עת", כלומר על פרנסת אשתו, בנו ושבע בנותיו, מצא זמן בשביל תלמוד תורה ועסקי הציבור, עוד קודם שנכנסו חיילי

הנאצים לעיירה, בתחילת כיבוש פולין, נאסר ונהרג. אחד הקדושים הרוגי המלכות הרשעה הראשונים של חולת דירתו בקצה העיירה, באמת מחוצה לה, היתה כל הימים בחזקת סכנה, אבל רק בימי הנאצים התרגשה הצרה ובאה אמנם קשה לומר, שהיה ניצל אילו גר בטבורה של העיר, אבל דומה שגם לא מקום דירתו גרם.

בדרך אל בית דהי זה נודמן לי בפעם הראשונה בחיי להתנחל ויכח דהי עם בן האמנה הנוצרית. בשדה, ליד המחרשה הרתומה לשור, עמד גוי זקן וקרא לי בעבורי. נתברר, שהיה גרמני, לותראני, בקי בכתבי הקודש שלנו ושלחם. בעל פה השפיע עלי את פסוקי ישעיהו ג"ג. ידוע, שבארבעה עשר פסוקים קשי הבנה אלה, שאינם ברוח שאר כל הדברים שבכתבי הקודש העמיו עלינו אויבים קשים ועירבבו עלינו את עולמנו. על פיהם דימו הנוצרים לעצמם את תולדות ישו ואת מעשי ישועות ועל פיהם חזרו וביקשו ראיה לתולדותיו ולמעשיו. נער הייתי, כבן עשר. והאי שלמדתי גמרא ותוספות, אבל את פרקי ישעיהו לא ידעתי התפתלתי מאד בתשובותי למאמין הזקן. נוכחתי לדעת כמה קשה ויכוח דהי. אבל גם הרגשתי שיש צורך בו, אלא שיש להצטייד בידיעות ובלי "דע מה שתיביב" עתיד אתה להיות נבון ומגוחך, אפילו הצדק עמך. זכרני, נגעה ללבי העובדה, שהנוצרים מכבדים את "הברית הישנה", ויש לנו יסוד לשותפות של דעות, התביישתי, שהם ולא אנחנו בקיאים בתנ"ך. אמנם אין לך פסוק מן התנ"ך שאינו נשנה בגמרא לפחות ד פעמים, ויש פסוקים הבאים בגמרא מאה פעמים ויותר, אבל מובן, שאינה דומה בקיאות בתנ"ך לידיעת פסוקיו המפורים על פני דפי התלמוד. ובאיו קנאות, פתנדמנטאלית דבק הנוצרי בן שיחי בפשוטם של המקראות על פי הבנתו! בשיחה זו (אחד כך באו כמה שיחות דומות לזו) הכרתי בפעם הראשונה, אמנם שלא ברעת ברורה, את אסס קצתו של זיוף תורת ישראל ותולדותיו שעל פי הנצרות, שענין הצליבה בידי היהודים אינו אלא פרט אחד בו, בכלל הזיוף, אמנם הפרט האיום המסתכן ביותר, הרגשתי בגול היתה בלבי תרעומת על הזקנתה.

ה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה שוב לא היו פני העיירה כתמול שלשום. המצעים לא קרמו עוד. דומה הנפשות נפגעו ותערערו ולא חזרו עוד לתיקתן הראשון. המידות נשתנו, האנשי המקום, מנהגיהם והליכותיהם אף על פי שכאילו עמדו בעינם, על כל פנים למראית העין, שוב לא היו מה שהיו קודם לכן, אלא כדמותם בלבד. יש אמרו: ירידה הפקרות, חילול השם, ויש טענו: התחדשות, תחייה, דינאמיקה של התפתחות לטוב ולרווחה, תוקמו בתי ספר מודרניים. אמנם רובם של ילדי ישראל עדיין למדו בחודרים. תוקם "בית יעקב" לבנות. כל המפלגות והאירגונים שבעיר הגדולה היו מיוצגים בחולת חזקה היתה התנועה הציונית. מתנועת החלוץ יצאו כמה צעירים לארץ ישראל. ידידי מילדות, ירמיוה גורדון, היה אחד הראשונים. בימי העליה הרביעית עלו ארצה כמה בני "המעמד הבינוני". הם הביאו עמם מידות טובות של עמלים על צרכי פרנסתם, רחוקים מאנשי הרח"י, המבקשים להתפרנס על עסקי תהוה. בנקל

עברו למקצועות עבודה לפי כושרם ולפי צרכי הארץ. בין שתי מלחמות העולם כבר היו כוחה רבים מבני הנוער שלמדו עברית חדשה וקראו עברית חדשה. זכרונני, שבבואי בפעם האחרונה לבקר את העיידה בקיץ 1931 לחתונה של בת דודי בערישו, נתבקשתי להרצות בעברית על „מסדה“ של יצחק למון, והיו לי שומעים מקשיבים. מכיון שהייתי מועמד לרבנות מחדנית מגורמנת, בחצי הדרך לדוקטור ראבינר, נהגו בי הבחורים לומדי התורה והיין הרב, שהתודעתי אליהם בחתונה זו, במין קירבה ורתיעה של כבדות חשדו; לומד תורה ותון כבוד ויקר לשלנו, אבל בכל זאת אינו משלנו!

העיידה שינתה את פניה גם בכך, שהקנאות של החסידים התגלגלה בקנאות האירגונים החילוניים החדשים, הארגוניה דתית לשעבר, כשהיא נשפכת לתוך דפוסים חילוניים, אינה פוסקת לרתוח ולהרתוח מחלוקת. אבל היתה גם ירשה של מידות טובות. מידות העיידה צניעות, ענוה, ישרות דרך, הסתפקות במועט ומין תמימות אמיתית כלילת חן ורבת עמקות. נישבו גם רחוחות חדשות עם ישנות של טובלנות ומחלנות, ניתנו מהלכים לנימוסים יפים של צעירים חקנים, מידות ישראל סבא שנתלכשו בצורות חדשות, ובכל מקום בכל עצה שהופיעה, הזהירו ברום המעלות.

אם זדנסקה חלה עדיין קיימת בהיסטוריה של פולין, מנותקת מן העשייה הניה של תושביה היהודים, היא בוגדת בעצמה בממשהו האמיתית אינה אלא תרמית לבה, כדבר הנביא. היא מעלה בטוב וביקר שבה ובחזרה בחיים הנקלים, בירידה, לאחד ימי הגדולה; בעינינו היא צל רפאים, המפיל אימה על ידי האין, תוכחת מזכרת למה שהיה מצבת העוד.

השקפתו הלאומית של שד"ל / סוף מעמוד 33

בדתו, בעוד שלצאטו שדגל בלאומיות ישראל, האמין שתחית עמו בתור חטיבה לאומית היא מטרה עיקרית בפני עצמה. לצאטו ראה את הלאומיות כדבק וכחוט הקשר הכי חשוב ביהדות. ניתן לומר כי בדעה זו היה לצאטו קרוב יותר בשיטת מחשבתו לאסכולה ההיסטורית של פרנקל, שהדגישה את רעיון העממיות בגישתה אל היהדות.

ח ע ר ו ת :

- (1) כנור נעים, הוצאת תבונה, וארשה תרע"ג, דף 374 ואילך. (2) מורה נבוכים, ג: לב.
- (3) „כנור נעים“, 429. (4) מחקרי היהדות, 164:2. (5) כרם חמד, 119.
- (6) אגרות VIII, דף 1195. (7) אגרות 5, דף 701. (8) Epistolaria דף 363.
- (9) Discorsi Storico-Religiosi agli studenti Israeliti Padova דף 114 ואילך.
- (10) כנור נעים, הוצאת „תבונה“, וארשה תרע"ג עמ' 296 ואילך. (11) רעיון התעודה גורס כי „צדקה עשה להם הקביה שפורם בין האומות“ (מסחים פ"ו ע' ב) פיזור היהודים בארצות הגלות אינו לפי זה עונש על חטאיהם של ישראל, אלא לפי הרטורמים היתה כוונת ד' להפיץ את תורות המונותאיזם המסרי בין אומות העולם. לפי ההסבר הפשוט של מימרא זו הציל ד' את עם ישראל מבלין בזה שלא שתרכו במקום אחד, ולולא פיזורם, קל היה להשמדם.
- (12) אגרות שד"ל, דף 1332 ואילך. (13) אגרות שד"ל VIII, דף 1246 ואילך. (14) שם, דף 1139.
- (15) ראה את הרגומו העברי של א. כהנא לאגרותיו האיטלקיות של שד"ל הפרדם, 3, דף 120. (16) שם, דף 143. (17) אגרות שד"ל VIII, דף 1253 ואילך. (18) אגרות VIII, 1071.

המהדורה החדשה של פסיקתא (דרב כהנא*)

מאת ד"ר גרשון זאב בראורח

א. פרושים במאמרים חזקוקים באור, ושחמחדייר לא מיפל בחם כלל חבלי יולדה יבאו לו (הושע יג: יג) ³⁶⁻³⁷. — המשך הפסוק: „הוא בן לא חכמי. ובכן הדרש הוא שלעשו — הבן לא חכם של רבקה — יבואו חבלי יולדה של אמו יולדתו. לעולם ⁵⁶. — באורו של בובר (דף לא): הולם והנהו: „דרש לעולם, עולם המות מלשון, כי הולך אדם אל בית עולמו' (קהלת יב: ה) וכן, יורדי בור אל עם עולם' (יחזקאל כו: כ).”

ותקנה את הצואה בחיקה ⁷⁴. — בפס"ר סה: מאיר איש שלום מוחק את המלה „בחיקה”.

יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות ⁹². — האבות משולים להרים והאמהות לגבעות. ראה פס"ר ר"ב ה (מט:).

עיקר שיעבודן של ישראל... ⁹⁴. — שמונים ושש שנה כי „עיקר טרחותא מיטרא פ"ו יום הוא”. ראה השמטות מחידושי רד"ל לשהש"ר ב: יא.

עזי וזמרת יה ⁹⁴. — עזו של יה, התורה, היא הזמרה.

התאנה חנסה פניה ⁹⁴. — ופרחי הפרי נסלו. כמו כן במשך שלושת ימי האפלה בני ישראל שלא האמינו בטאולה נסלו מתים ונקברו.

אילו טלי בכורים ⁹⁵. — התאנה באה למעלה מכל המינים. ראה תוספתא בכורים ב: ח (עמוד 292).

אחיז בן אטז ⁹⁷. — כלומר אחיז עשו, בן רבקה אמך. ואכירה לי ⁹⁹. — אין כירה אלא לשון מכירה (חולין צב.).

כסף ⁹⁹. — בזכות הכסף כלומר הצדיקים נאלו ישראל בס"ו בניסן (חולין צב.).

מגולי בלורית ¹⁰⁰. — „מסתפרין בתספורת של גוים, שהיא מדורי עבודה זרה. עיין דב"ר ב. י"ח. מרדכי מרגליות בויק"ר תקכ"ח.

כתב לה איפטיה... למלכותו ¹⁰¹. — וההמשך: כך אמר הקדוש ברוך הוא כיון שבראתי את עולמי היו אומות העולם עומדים לא נתתי להם לא חודש ולא שבת. וכיון שעמדו ישראל נתתי להם ראשי חדשים ועיבור שנים. לכך נאמר החודש הזה לכם (ילק"ש בא קצ).

במנורה, בשרצים ובלבנה ¹⁰⁴. — מעשה המנורה, סימני השרצים, וצורות הלבנה עינים קשים הם.

חודשי שנה וחודשי תקופה שוים ¹⁰⁴. — ראה Edgar Frank, *Talmudic and Rabbinical Chronology*, New York, 1956, p. 52, note 81

בסלית מצויצת ¹⁰⁵. — ובציצית פתיל תכלת שמסמן תכלת השמים.

¹¹⁰. — אחרי המלים „וראה אותי שותה? בבאור צריך להוסיף: וכנראה הפסוק נדרש „לחם לא אכל ה' ומים לא שתה ה'”.

(*) פסיקתא דרב כהנא על פי כתב יד אוקספורד ושנויי נוסחאות מכל כתבי היד ושרידי הגניזה עם פירוש ומבוא מאת דוב בר יעקב ישראל ז"ל מנדלבוים [שני כרסום], הוצאת בית המדרש לרבנים שבאמריקה, ניו יורק, תשכ"ב.

ראה „בצרון”, אייר, תשכ"ו.

- ארבעים טאה ¹¹⁶ — אבל פקח בן רמליהו היה אוכל מי טאה בזולות בקינוח סעודה (סנהדרין צד:).
 במועדו ¹¹⁷ — כנראה „מאוד“ ו„מועד“ הוא לשון נוסל על לשון.
 מדים ¹¹⁹ — „מחים“ ו„ממחה“ לשון נוסל על לשון.
 כליל לאשים ¹¹⁹ — שהעולה תהא על מוקדה במשך כל הלילה. וזה סמל ללינתו של הקב"ה בין בני ישראל.
 עלת תמיד ¹²⁰ — העולה מעתירה תמיד, בלי הפסקה, בעד בני ישראל.
 הסחיל לה קללה אחת מלטסה ¹²⁵ — כנראה לשון נקיה. והפרוש הוא „אלו שכב עמה“.
 אמור סעתח... לי כל בכור ¹²⁷ — רק ביום הזה נקדשו הבכורות ולא במשך יודי ישראל במדבר (בכורות ד: — ה.).
 מי שפרע... מן האחרונים ¹³³ — מי = מה. כלומר באותם הסכסיסים שנפרע מן הראשונים יפרע מן האחרונים.
 שהיזכרתו ¹⁴⁸ — זאת אומרת, או, צ"ל, „כשהזכרתו“.
 תדע לך שהוא כן ¹⁵³ — הכתובים לא מוכיחים ענין צדיק רודף צדיק או צדיק רודף רשע. ובכן ראה ויקר' ⁶³¹ אשר שם הנוסח הוא יותר טוב.
 מאחד ¹⁵⁷ — כאילו כתוב „עם“ (עי' חרוקה) אחד. ראה ויקר' ⁶⁴⁰.
 ורחמי רשעים אנזרי ¹⁵⁸ — כשבזעתם של רשעים להתגבר ברחמים, או אנזריותם עוד יותר גוראה.
 פרוט את שמע ¹⁶⁴ — אמור את שמע בקול רם הכריז את שמע דוגמת „פרט דיוסנמא“ ראה [1941-42], 387-406 L. Finkelstein J. Q. R., n. s. 82.
 זו היא ניהנס של הקב"ה ¹⁶⁵ — בתמיה.
 בפרש שדי מלכים בה ¹⁶⁵ — כלומר כשפורשים מאלהים ומהתורה אשר בה מלכים ימלוכו.
 שמיני שנה ¹⁸⁶ — כנראה שבני אפרים שגו בחשבם שלידת משה היא זמן הסנוליה. מלמד שהקיפן זרן הסדבר ¹⁸⁶ — להגן עליהם (ראה דברים לב: י).
 טרח בת אשר ¹⁸⁹ — „ושרת אחותם, ששרחו ונתרבו ימיה“ שכל טוב לבראשית מו: יז.
 את קשתי... סימנא דעלמא ¹⁹⁰ — הפסוק ממשיך: „והיתה לאות בריח“ והורשן אמר (איי=אמר: ר) שר שמעון הוא האות — סימנא דעלמא. ראה מנחם מענדל כשר, תורה שלמה דף תע"ת.
 כמות שחוא אחת בצונין ¹⁹⁰ — אחר המלה „שהוא“ להבין „ולא מזוגי. לפני המלה „בצונין“ להבין „מזוגי“.
 ולא היו בליים ¹⁹⁶ — מפני שלא היו בליים.
 בבאור: סילטן־שלסט. ²⁰⁶ — שלשם — עשאם משולשים.
 שאין לו צל ²¹⁰ — „מתאים לזנים אחדים של תפוחים שנשירת עליהם מתחילה כבר בקיץ וצילם מועט ביותר“ (ממכתבו של פרופסור יהודה פליקס).
 מוציא ניצתו קודם לעליו ²¹⁰ — „אפשר שגודלו לפני זנים שהקדימו את הפריחה לעלים. לעיתים מצאנו תופעה [כזאת] בסוף הקיץ, שעה שהעלים כבר נשרו, שאחרי ההשקאה מופיעה בתפוח פריחה חדשה ואף חנטה בשעה שהעץ עומד בשלכת“ (מאותו מכתב).
 והיו חלוקין אלו על אלו ²¹⁴ — ראה האגרת אל הקורנתיים א: ג: א—ב.
 היו חידוש דברים ²¹⁸ — ראה לוקס ז: יח—כב.
 שני אלפים שנה ²²² — על סמך הכתוב „ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום“ (משלי ח: ל) ויזמו של הקב"ה אלף שנה.
 בלשון מצרי ²²³ — ראה מעשי השליחים ב: ה—יב.

- בת גלים... ליטח²²⁵ — הדרש גרש מפני שבת גלים אינה שם מקום וליש לא נמצאת בסמיכות ירושלים.
- ולצים לצון חסדו לחם²²⁶ — והמשך הוא: נתיית ידי ואין מקשיב (משלי א: ט). וכן למטה בסעיף ג' והמשך בזמריה: ולא שמעו ולא הקשיבו אלי (זכריה א: ד). וכן למטה בסעיף ד' והמשך הוא: מרע מקשיב על שפתאון (משלי יז: ד). במלה "הקשיבו" מהדהדים הפסוקים האלה את בקשת ירמיהו "הקשיבו למצותי, הקשיבו לדברי תורה" (למעלה²²⁵). לקט אונן²²⁷ — ששבתה את מעשיה.
- ברא דסקולקתא²²⁷ — רחב היתה בת כעץ ובכך בן בנה ירמיה היה מצאצאי עבדים. על פינת נג²²⁷ — סוף הפסוק "מאשת מדנים ובית חברי גרש כרמו לכנסת ישראל. ננסא דבבג²³⁰ — מן הפסוק: ושפל אנשים יקים עליה (דניאל ד: יד). שלולים²³¹ — מחוברין.
- לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושרי מעול וכו'²⁴⁰ — איוב התאונן על שה' לא עננו ובסוף אמר בהתמרמרות הן תוי שרי יענני (איוב לא: לה). לזה אליהוא אמר שהקביה לא רוצה להשתמש במלים חריפות ובכסויים משמציים ומזאת הסבה ממש ירמיה בדברו אל החוטאים והרשעים הלך בעקיצין ואמר בשם הקביה "מה מצאו אבותיכם בי עול וי' (ירמיה ב: ה).
- ויסוף ישית ידו על עיניך²⁴¹ — אמר הקביה אותו יד שלא שמשה בעבירה תבא והתנן על עיניך כזי שידעו הכל שהוא נקי מאשת פוסיפרי (מדרש מצוסט בתורה שלמה דף תתתע"ה. ראה ויקיר כג: ט).
- האון לנוף כנינתן לכלים²⁴¹ — שהאון והשמיעה כולל כל המקף. ראה בבא קמא פה:.
- חרויבין תאכלו²⁴¹ — "מכתוב כי מי ה' ובר וצנינו שאין הקביה מייחד שמו על הרעה. לזה ורשו חרויבין תאכלו שאין זה רע כי יאי ענינתא לישראל וכו' יתנדאה צריך לחרויבא תב בחיובתא" (כלי סז מאת שמואל לאגיאורו לישעיה).
- לא ישבתי בסוד משחקים וצעלוח וי'²⁵⁰ — "לא חש לפרש רישא דקרא לפי השיטה השנית שמבואר שפיר: לא שמתתי בעולמי מאז שמפני ידך בוד ישבתי כי אני מתאבל תמיד על הגלות" (יפה ענין).
- כרסון רסיו²⁵¹ — לפני כן כגראה היו הכרסון הפוכין.
- אוי לי על שברי²⁵² — "שברא מהימן לכל מלי' תרגום של "פתי יאמין לכל דברי" (משלי די: טז).
- ויאמר "על עזבם את תורת"י²⁵³ — והמשך הפסוק: "אשר נתתי לפניהם היינו התינוקות שלא הבינו כלום אלא שהתורה נתנה לטניהם (ה'ר"ש יפה מצוסט בשיירי קרבן לירושלמי חגיגה ט"א ה"ז).
- והנית בו יומס ולינה²⁵³ — תנא מהמה הלמד את התינוקות שהם הוגים אומרים דברים בלי להבינם כהוגן.
- סחר חורב²⁵⁴ — "לפי שהתורה ניתנה בהר חורב שהוא הר סיני ושם נשבעו כל ישראל לעסוק בה יומם ולילה אם בן כשישראל אינם עוסקים בתורה צריך שיחשוב האדם כאילו הר חורב בעצמו מכרזו ואומר אוי להם לבריות מעלבונה של תורה" (מדרש שמואל על אבות פרק ששי משנה ג).
- מעלבונה של תורה²⁵⁴ — והמשך בשמיר מא: ז: "שכל מי שאינו עוסק תמיד בתורה הרי זה נוזף להקביה... תרות מן המלכות".
- מצפצפים בקולט²⁵⁵ — כלומר הוגים מלים בלי להבינם כראוי.
- ותסלך אמת ארצה וי'²⁵⁵ — וסוף הפסוק: ועשתה והצליחה, כלומר המלכות הרשעה.
- ארבע מאות ושמנים בחי כנסיות²⁵⁷ — הדיוק בא מהמלים "מלאתי משפטי" (א: כא) "מלאתי כתיב (ראה אירי ב: ב).

בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה, וכולם שלח אספטיאנוס והחריבן ²⁵⁷ — גראה שכאן גרש הפסוק „ואת כל בתי ירושלים שרף באש“ (מלכים ב' כה: ט): כלומר בתי ירושלים המשוכללים (ממלת „כל“) בלימוד מקרא ומשנה נשרפו. הלא אי אפשר לשער שכל בתי ירושלים באמת נשרפו.

הא עביד'ן קסולין ²⁵⁷ — מעשי רצח נמשכים ואנשי ירושלים לא חזרו בתשובה. לא כמו שהיה בראשונה: כל יום ויום חזרו בתשובה ולכן היו התמידים מכטרים על כל באי ירושלים עד שהגביא היה יכול להעיד על ירושלים ש„צדק לין בה“. בעזרת הכהנים ²⁵⁸ — „וירגמוהו אבן במצות המלך בחצר בית יהוה“ (דברי הימים ב כד: כא).

כי דמה בתוכה וכו' ²⁵⁸ — הפסוק הקודם: „לכן כה אמר אדני יהוה אוי עיר הדמים סיר אשר הלאהת בה וחלאהת לא יצאה ממנה“. זאת אומרת שיושבי ירושלים אטילו לא הרהרו בתשובה.

סרין ²⁶⁰ — שרף = שרף טורים.

תקפיהון זישראל ²⁶² — מוטב שיכלה הכעס... בעקירתן מן הארץ.

לפני אומות העולם ²⁶² — לא עשית אותם הסקר.

אי הקב"ה... נמולו ²⁶² — אע"פ שאעקור את ישראל שהם צרי בעת הזאת,

כעבור זמן אנקמה מאיבי העוקרים אותם.

מעשהו יטהר נבר ²⁶³ — כנראה הדרשן קורא „מעשהו יטהר גבר“? האם אפשר

שנחומיו של בשר דם כמו בועז יוהרו יותר מנחומיו של הקב"ה?

השכט ושלוח (שם) ²⁶⁶ — אולי לא ירמיה ז': כח אלא ירמיה כו: ה.

²⁸³ — ²⁸¹ — הכונה בדמים אלה היא להוכיח מתהלים העל"זמני שציון שגתה

באמרה „עזבני ה' וה' שכחני“.

האפט לנצח חסדו ²⁸² — אם אפס למה כתוב „לנצח“? הלא מה שאפס אפס? חוץ

מזה אם נביא ש„אפס“ סירושו „עזב“ או הענין מתאים מלה במלה למה שציון אמרה: „עזבני ה'“.

²⁸⁷ — ²⁸⁶ — הפסוקים מובאים מדניאל ומתהלים כדי להוכיח שימין ה' גם היא

משועבדת. וכיון שמן הנמנע הוא שימין ה' תשכת, לכן גם ירושלים לא תשכת.

הוא שדוד אומר... הושיעה ימינך וענני ²⁸⁷ — ראה רשיי על הפסוק הקודם.

למען יחלצון... וענני ²⁸⁷ — שיעור הפסוק הוא: יחלצון ידידך הושיעה למען

ימינך וענני.

ר' חנינא ²⁸⁸ — הוא מפרש את הפסוק „עזבני ה' לעיני אומות העולם“ בנוגע

לבנות ציון ששוביהן עזבו אותן בגועל נפש.

אותן הקרבנות שהיינו מקריבין לפניך ²⁹¹ — גראה שהמוזבר כאן על הקרבנות

לעגל: היכול אתה לשכוח את האשה והעולה שהקרבנו לעגל?

אמי הקב"ה אנכי הוא מנחמכם ³⁰² — אנכי הוא מנחמכם בנוגע לחרסה

שהצמונים והמואבים חרפו ל„אנכי“ באמרם שישראל עובדי עבודה זרה הם.

דרך האתרים ³⁰² — דרך האי תרים. זאת אומרת שהתייד הגדול — שגדולתו היא

של תרים רבים — כבר מת.

אילולי נסמכו על דעתו של זקן ³⁰⁷ — מה ענין „נסמכו על דעתו של זקן“?

הענין הוא שהזקן מירש שיעקב לא דימה שהאל ישקר אלא אמר לעצמו שיגיום החטא.

רגע הים ³⁰⁸ — רגע „איך משה נבקע“ אבן עזרא לאיוב ז': ה.

וכי מה ראה חים... ראה אותו וברח ³⁰⁸ — הים מסמל הריסת העולם ועם

ישראל יציבות הארץ. הענין נקשר לגשאו נהרות קולם ישאו נהרות דכים מקולות מים

רבים אדירים משברי ים אדיר במרום יהוה“ (תהלים צג: ג"ד).

שבע עקרות הן ³¹⁰ — ענין שבע עקרות מבוסס כנראה על הפסוק „עקרה ילדה

שבעה“ (שמואל א ב: ב) שנדרש כאלו כתוב „שבע פעמים עקרה ילדה“.

ודמשק מנוחתו⁷ 317. — לפי פרושו של ר' יוסי חרדך וגם דמשק תהינה חלק מירושלים. שיקבט מלך מלכי המלכים ברוך הוא⁸ 318. — הקביה כביכול דרך וכבש את המים. ראה פס"ר קצב ומדרש תהלים צג: ה. ולמי אני נותנו וכו' 320. — כלומר, בשביל מי? לא בשביל עם ישראל שנותנים תהילתם לפסילים. אלא בשביל ציון (על פי מכתב מפרופסור יעקב פטוחובסקי). קומי הנהרי דאתיא נהוריך⁹ 321. — אפשר שזהו פתגם של אבי הכלה בזמן גשואיה. השוה שבת קט"ז: (על פי אותו המכתב). מלמדך¹⁰ 339. — והמשך הפסוק, להועילי שהדרשן דורש, להעלות עולי. א"ר פנחס למה הוא טוב... טוב¹¹ 355. — איך יכול מי שהוא טוב להיות ישר. ה. א. קפדן? ואיך יכול מי שהוא ישר להיות טוב? על כן יורה חסאים בדרך — דרך התשובה. בערכיך¹² 366. — כנראה לא ארץ ערב אלא חלק מארץ ישראל מפני ש"חתירתא" היא מלה ארמית לא ערבית. ימיני¹³ 367. — הדרשן שם פסיק בין "יד" ובין "ימיני" ומפרש "ימיני" שהקביה נשבע בימינו. אם בסלית¹⁴ 377. — אם ביסלתי.

ב. השנות על הפרושים של המהדיר

דיאו דיאו את לגבן, דאי אחא את לגבן קדמיי¹⁵ 90. — בבאור המהדיר מצטט את הריש ליברמן שהפרוש הוא "בוא אתה אצלנו ראשון" אבל המשך הענין מוכיח שתשובת ישראל היא: "אתה אלהים בא אלינו ראשון", אתה כביכול מספית על כבודך. מסוכה לסוכה¹⁶ 90. — הבאור מפרש: "מעגף לעגף". אך עיון במקבילות מוכיח כי הפרוש הוא: "מחורשה לחורשה" או "מסבך לסבך". מציץ מן החרכים¹⁷ 90. — הבאור מפרש: "מלשון מציץ, מצספף (רשיש במ"ר יא: ב)". אך המקבילות מוכיחות שמוצא המלה משורש "גוצץ" — הצבי מראה עצמו לרצע, חולף ומראה עצמו עוד פעם. שומירה¹⁸ 102. — הבאור מפרש "טבעת". ואם כן מהו ההבדל בין דעתו של ר' יוסה ברי חנינה ודעתו של ר' אחא? וכנראה ששומירה ("שמרו" באכדית) היא טבעת הזרוע שמשמלת שררה. ראה יוסף פרלס בספר היובל לאדולף שורץ דף 309. טעיף סו¹⁹ 104. — לא נכון להתחיל בסעיף חדש. דרשת ר' שמלאי ממשיכה באותו הענין. נטרונה²⁰ 107. — לפי פרושו של הריש ליברמן שהמהדיר מצטטו בבאור, "נטרונה" הוא שביר מלכא מלך הפרתים. השערה זאת למרות באונותה, קשה לקבלה. לי נראה שר' יצחק דורש שתשועה תבוא מיד ה' מיד "נטרונה"; ור' אבין דורש שהתשועה באה על ידי בשר ודם כמו מרדכי ואסתר. בריותי אינן צריכין לבריותי²¹ 111. — הבאור מפרש: "שהם מתקיימים בלי מזונות מידי בני אדם, ק"ו שהקביה אינו צריך לבני אדם". לי נראה שהפרוש הנכון הוא "בריותי אינן ניזונות מזה שצומח או מזה שיוצא מהצומח, כמו יין מגפן ושמן מזית". התרגום באנגלית הוא: *My Creatures do not require for their sustenance the things which in accordance with My command they create*. לאכילתן של צדיקי לעתיד לבא²² 112. — הבאור מצטט את זרע אפרים שמפרש שהבהמות' היא מוכנת למאכל צדיקים לעתיד לבא". לי נראה יותר פרושו של מרדכי מרגליות: "והכונה שמאכל הבהמות הוא משופר ביותר, שהוא המאכל המזומן לצדיקים לעתיד לבא" (ויק"ר, דף 524). האומר²³ 123. — הבאור לא ברור. הפרוש כנראה הוא שהקביה ישלים עצת מלאכיה, ואת אומרת גבאי, שכל אחד ואחד מהם אומר לירושלים תושב וכו'.

חיבלתי כתי' 147¹. — הבאור מאסיל את הדרש והוא ששוט: כשהרשעים יורדים לשאול, הי מוביל את התהום לשם ומכסה אותם בו.
 אינו עוסין פירות 147²¹⁻²². — הבאור מפרש „שמך מעשיו“. יותר נראה הוא הפרוש: שאינן מצליחין מעשיהם שאילו מצליחין היו מחריבין העולם (ידי משה למדרש רבה ל"ג א).
 שנים 166³ — 165⁴. — הבאור מציע: „דורש, שנים“ — שנים. זו א. המצחית הכפולות“. אך לי נראה שהדרשן דורש „שנים“ ממש כרמו למלה ופריעה. והלך דורש „עזו והדר לבושה“ כרמו לציצית ותפלים; „סיה פתחה בחכמה“ כרמו להענק תענן; „תורת חסד על לשונה“ כרמו לנתן תחן; „צופיה הליכות ביתה“ כרמו לפתח תפתח; „ולחם עצלות לא תאכל“ כרמו לעשר תעשר.

אזיקת שרח בת אשר... כאילין אמפומטא 188²⁰⁻²¹. — הבאור מפרש אמפומטא: כמו חלונות מאירים אבל זהו ממש פרושו של ר' אליעזר „שהיו חלונות מאירים בין שביל לשביל“ (פדריא מב). ואם כן מהו החדוש שר' יוחנן שחיה אחרי ר' אליעזר מביא בדבריה של שרח שהגידה אותם במחזה שר' יוחנן חוה? על כן צריך לפרש „אמפומטא“ אחרת. אמפומטא משמעה „אנשי זיו וזהר“ (radiances, radiant personalities).
 במלה הזאת שרח רמזה לאישים גדולים, כמשה רבנו וכר' שמעון בן יוחי, שחיהם ומעשיהם היו מזהירים. והם שנתנו אמונה ובסחון לעם, בזמן שהצרות גברו, היינו שהמים עמדו להם... מימינם ומשמאלם (שמות יד: כט). בשעת משבר זו העם הגיע לידי יאוש ולא האמין שנס יארע להם. מעשיהם של המנהיגים כמשה רבנו ור' שמעון בן יוחי היו להם לזיו כחמה (אמפומטא). זהר אישיותם היה לסימנא דעלמא.

אנכי שלומי אמוני ישראל 189³. — כנראה שהדרשן דורש בפסוק הקודם „וכן התמו“ — האם תמו, אפסו מצחת הי בנוגע לדיני מצור? ובכן לית דין בישראל. ואת המלים „עיר ואם בישראל“ הדרשן דורש: „עיר“ זוהי אבל; „ואם בישראל“ זוהי שרח ששרתה ונתקיימה בישראל מזמן ירידתם למצרים עד מלחמת האומים הגורלית בזמנו של דוד ויראב.

שרי הקודש ושרי האלהים 207⁶. — לי נראה שצריך לפרש „שרי קודש“ שגורים על העליונים ו„שרי האלהים“ שגורים על התחתונים. ולא כבאורו של המהדיר.
 פס 212⁷. — לא „מוכר בשמים“ אלא „מפסם ומדשן את הבהמות“.
 פרקיס 212¹¹. — הבאור אומר: „מלה זו לא נתבררה“. אף על פי כן לפי הפסוק שנדרש השרש *ficarius* (מוכר תאנים) שיסטרוב מציע, או *cupedinarius* (מוכר מתוקים) שקראוס מציע נראה.

להפריח 213⁵. — צריך להוסיף לבאור „להפריח“ הוא ההפך של „מצמצם“.
 אלין 237¹¹. — המלים „והמשך הפסוק: „וישם לך שלום“ בבאור לא רק שאין מוסיפות שום דבר אלא הן מאפילות את הדרוש.

שמואל אי וכו' 255⁶. — כאן צריכים להתחיל בסעיף קטן חדש.
 סעיף ב' 283³. — הסעיף החדש מפסיק ומפריע את סתתוח הדרשה. סעיף קטן חדש היה מפסיק כאן.

שיר חדש (תהלים צו: א) 288¹. — צריך לתקן „תהלים צו: א“ שהמשכו „הושיעה לו ימינו“.

שמשותיך (ישעיה גז: יב) שוריק 297⁶. — הבאור מפרש: „שוריק“ — חומות שלך וכו' „אך לפי הספור בנוגע לר' יהושע בן לוי אפשר לפרש „שוריק“ אלה שיכולים להביט ולראות בכל מקום שהוא ובכל שעה שהיא בעזרת האבנים שאירזו כמו שמשות.
 מאותה הנחמה שנחתם לפני בהר סיני 307²¹⁻²². — הבאור מציע „לשון כפול. גם הי מנחם אותם כפלים“. נראה לי שהפרוש הגכון הוא: על שקבלתם את ה„אגבר“ בסיני אנכי אהיה מנחמכם.

כיתנין תמן נשא אשה 327¹. — בובר (קמז). וגם הבאור אומרים שהמלים האלה

הן התחלה של דרש חדש על "שוש אשיש". אך אפשר לפרש שענין האיש שנשא אשה וברשה מביתו הוא משל להקביה שגרש את עמו. אבל עם ישראל לקח אתו את התורה כמו שהאשה לקחה את בעלה לבית אביה. ומכיון שעם ישראל שמח בתורה ישמח גם כן בישועה כמו שהאשה נתסקדה בבנים.

ר מאיר ³⁷⁰ — באור: ברור שדלג הסופר וכו'. אך גראה לי שדבריר ב: כד לא מקביל. המקבילה נמצאת בפס"ר מה: יט (קפת). ואם כן יכול להיות שהמשל שניתן שם בעילום שם הוא של ר מאיר.

ג. מקבילות מספרות חז"ל

(בכל עמוד ועמוד המהדיר מביא מקבילות מספרות חז"ל. אלה המקבילות ממצות את החומר וכמעט אי אפשר למצוא חסרונות כאן. ובכל זאת למטרוד בלי כלום אי אפשר ובדעתי להוסיף מילואים אחדים):

לאחר שהיה לו בן וכו' ³⁵ — צריך להוסיף: פס"ר י"ג: ז (טג — ז):

מה תפוח הזה ²¹⁰ — צריך להוסיף: שבת פח:.

דברי ²²⁵ — צריך להוסיף: סנהדרין צד:.

ארבעה ²⁴¹ — צריך להוסיף: איכה זוסא פרק א. ועיין דברי ד: ה.

בשקו ³⁵⁶ — צריך להוסיף: פס"ר קצט.

עד שהוא עומד במדת רחמים ³⁷⁰ — צריך להוסיף פס"ר קצח:.

¹⁸⁶ — ההוראה לאגדת שמואל ה" גרמת מבוכה. אגדת שמואל" גרשמה ברשימת

המקורות כמדוש שמואל". חוץ מזה לא מצאתי את המאמר בפרשה ה.

ד. תיקוני דפוס

ההגהה בספר היא מצויינת ולכן מספר השגיאות קטן מאוד.

בלוח ראשי תבות וקיצורים צריך להוסיף:

ג קטעי גניזה

ע ערוך

ש ילקוט שמעוני

2 ^o	בבאור: לא בכך א" אלא מכך כ"י
75 ¹²	במקבילות "טבח גדול": לא "עמוד 731 אלא "עמוד 721"
77 ¹	בבאור: לא "ביק פה:" אלא "ביק פ"ב."
90 ⁴	בבאור: לא "שציל דאירא וכו'" אלא "שציל דאורא וכו'"
91 ¹¹	בבאור: לא "סור או"ח קכ"א אלא "סור או"ח קכ"ח"
122 ²²	בבאור: לא "ור" נחמן דורש" אלא "ור" נחמיה דורש"
147 ³⁰	בבאור: לא "ציל למחת" אלא "ציל למחות"
190 ⁸	במקבילות: לא "עמ' 274 אלא "עמוד 187"
191 ⁴	במקבילות: לא "ב"ר ט: ו" אלא "ב"ר עט: ו"
192 ⁴	בבאור: לא "specula" אלא "spicula"
197 ³⁰	במקבילות: לא "ה: ד" אלא "ח: ד"
209 ⁸	במקבילות: לא "עמ' 450 אלא "עמ' 459"
216 ¹⁷	לא "(ישעיה ד: לב)" אלא "(ישעיה ד: ב)"
216 ¹⁸	לא "מהיות לכם עבדים" אלא "מהיות להם עבדים"
219 ⁸	בבאור: אחרי המלה "חלק" צריך להוסיף את המספר "6."
221 ²²	בבאור: לא "לג: ג" אלא "לג: ב"
226 ⁸	במקבילות: לא "ע"ו י"א:" אלא "ע"ו י"ח:"
239 ⁸	במקבילות: לא "ח"יב עמ' 250 אלא "ח"א עמ' 250"

255 ^o	בבאור: לא „פתיחה לאירי די אלא „פתיחה לאירי ב”
266 ^o	במקבילות: לא „אירי ב: ב” אלא „אירי ב: יג”
297 ^o	בבאור: לא „(בראשית מט: כב) אלא „(בראשית מט: כב)”
303 ^o	לא „לפי הקביה” אלא „לפני הקביה”
319 ^o	במקבילות: לא „ברכות פז” אלא „ברכות פ”ז”
326 ^{oa}	אחרי „גבילה ונשמחה בך” להוסיף: „(שה”ש א: ו)”
336 ^o	„ושקד” כגראה שצ”ל „ושקט”
437 ^{oa}	צריך למחוק את הפסיקא אחרי „יצחק” ולשים פסיקא אחרי „בברכתו”
338 ^o	בבאור: לא „355 ^o ” אלא „336 ^o ”
338 ^{oa}	צריך לשים פסיקא אחרי „חג” ולשים סוף פסוק אחרי „עצמו”
351 ^o	בבאור: לא „עמוד 62 הערה 6” אלא „עמוד 52 הערה 5”
356 ^o	בבאור: לא „עמוד 367” אלא „עמוד 357”
356 ^o	לא „(שם יב: יח)” אלא „(משלי יב: יח)”
359 ^o	במקבילות: לא „עמוד קכז” אלא „עמוד קכד”
370 ^o	בבאור: לא „אות קמ” אלא „אות קמב”
372 ^o	בבאור: לא „הערה 51” אלא „הערה 59”
379 ^o	במקבילות: לא „עמוד 166” אלא „עמוד 116”
386 ^o	במקבילות: לא „מ”ר” אלא „ק”ר”
409 ^{oa}	לא „(תהלים כב: א)” אלא „(תהלים כד: א)”
415 ^o	במקבילות: לא „סנהדרין ד: ט” אלא „סנהדרין ד: ו”
434 ^o	לא „(במדבר כ”ל)” אלא „(במדבר כ”ט: לט)”
452 ^{oa}	לא „ש”עלה” אלא „שעל”

כל וההשגות והתיקונים המוצעים והמובאים כאן אינם מפחיתים בשום אופן את הדרו של הבנין שד”ר מגדלבוים בנה לנוי ולתפארת. הבנין הזה על תילו הוא עומד. והריני תפילה שכוחו של ד”ר מגדלבוים יעמוד לו להמשיך בעבודתו שהתחיל בה ויראה ברכה בעמלו להרבות תורה בישראל.

בעיית התרבות בעירות-הפיתוח

הו, זה היה לפני הבחירות ו... בעת.
פונדק מספר כי מספר מוסדות עוסקים
בהפצת הסברה ותרבות לעירות הפיתוח,
ובמיוחד המרכז לתרבות של ההסתדרות.
למשרד החינוך והתרבות יש שלושה מדורים
שונים המקיימים לפקים מגע עם עירות
הפיתוח וכן מינהל ההסברה שבמשרד ראש
הממשלה, אך ההסתדרות היא הגורם הראשי
הנושא ב־80 אחוזים מן העול.

האנשים שאליהם מכוונים מאמצים אלה,
כותב פונדק, מונים כרבע מליון
נפש, רובם עולים חדשים ממדינות אפרי-
אסיאתיות, החיים ב־30 עירות פיתוח.
הממונים על חיכוך פעולת התרבות והמנהלים
אותן במשרדי הממשלה ובהסתדרות רובם
ממוצא מזרח אירופי וכמעט אין להם מושג
כיצד לקשור קשר עם העולים החדשים
יצאי תרבות כה שונה מתרבותם שלהם —
זה שנים רבות סארגניס עסקני תרבות
פעולות תרבות לעירות הפיתוח בלי
שיתרשמו מן העובדה שפעולות אלה אינן
שובות את לב העולים החדשים. הם אינם
מתעמקים ברקע התרבותי של העולים
החדשים. הם אינם מתעמקים ברקע התרבותי
של העולים החדשים שלמענם הם פועלים
ואין הם שואלים בעצת פסיכולוגים או
סוציאולוגים שערכו מחקרים בין העולים
החדשים.

● החולים החדשים לא יצאו
מחלל ריק אלא באו מתרבות עתיקה,
אולי זלה בחומר, אך עשירה בערכים
רוחניים, וכל עוד גסר להכיר בכך לא נוכל
לקחת ליצור מבצ עמוק עמם, אנו דוחים
את תרבותם ותובעים מהם שייטמעו
בתרבותנו. כתוצאה מכך אנו פוערים תהום
בין אשכנזים לבין יצאי המזרח בעודנו
מדברים על פיוג גלויות — מדיניותנו

● את פעולות התרבות לעירות
הפיתוח מתכננים אנשים שגרים בתלאביב-
השיב ראש מועצת דימונה לשאלת נחום
פונדק מעורכי דבר השבועי בכתבה גדולה,
שימורי התרבות וערי הפיתוח. השאלה
היתה: האם אתם מרוצים מן הפעולות
התרבותיות שמארגנים ההסתדרות ומשרד
הממשלה בדימונה. ראש המועצה הוסיף
ואמר: המרחק מתלאביב לדימונה אינו
יותר ממאתיים קילומטר אבל מארגני פעולות
התרבות אינם מבקרים אצלנו. הם יושבים
בתלאביב ומחליטים מה טוב לתושביהן
של עירות הפיתוח. הרצאות אינן מתאימות
לאנשים שלנו והם אינם באים לשמוע.
החומר המודפס, ההסברה בכתב שמסיעה
ההסתדרות, אינו אלא בזבוז כספים, איש
אינו קרא. אנחנו מעוניינים בהרצאות בלשון
פשוטה ועל בעיות הנוגעות בחיי האנשים
בדימונה. הם סובלים מתסבך נחיתות כאשר
הם מאזינים להרצאה על גושא בלתי מובן
להם ובעברית שאינה בהשגתם.

● איזו פעילות תרבותית היית
רוצה להרחיב? נשאל ראש המועצה
והשיב: תיסדון. והו אמצעי הקשר הטוב
ביותר עם אנשים בעירות עולים. התיאטרון
משתמש על פי רוב בעברית פשוטה יותר.
ככל שמגבירים את הדאמסיזציה הדברים
מובנים יותר לעולים החדשים. אנשים אלה
באים מתרבות בה הרמה והסיפור הם
חלק מהמסורת, מצד שני אינם רגילים
לבקר בהרצאות. אנשי תלאביב וירושלים
מוכרחים להבין זאת. כל עוד לא יבינו,
תהיה לפעילות התרבותית בעירות הפיתוח
השפעה מעטה.

● מתי ביקר לאחרונה תיאטרון
בשרדות? — שאל נחום פונדק —

● **שזם רכזית-רכבות לא פיים בית**
פפר תיכון בעוד שמטבע תפקידו עליו להיות בעל השכלה מסודרת מינימאלית — לפחות בעל הכשרה של סמינר או לפחות. תיכון. הרכזים הם סקידים של מועצות הפועלים. נאמר לסונדק במרכז לתרבות ו...אין אנו יכולים להסיל חסו על מינוייהם. רכו אזורי אחד אמר שבאמת אינו יודע מה עושים הרכזים המקומיים. אירגון כמה הרצאות בחדש אינו ממלא יום עבודה — אחדים מן הרכזים עוזרים לנשיהם בכביסה... כשאני מבקר בעיירה כדי לפגוש ברכו המקומי ולרונן עמו על תכנית החדש הבא, אני מוצא את הרכו, בדרך כלל, עם לוח חלקי. רבים מהם אינם מקדישים אף רגע של מחשבה להעלאת רעיונות חדשים. הם מזמינים מרצה שירצה על נושא לפי בחירתו של המרכז לתרבות בתלאביב — וחסלי. בצלאל שחר מבין היטב את הבעיות הפסיכולוגיות המרוכות בגישור הפער שבין אירופיים ובין מזרחיים:

„הבעיה היא למצוא מכנה משותף בעיני ובין האוכלוסיה בעיירות הפיתוח“, הוא מודה. „הרכזים רוצים יותר בידור; אנחנו רוצים הסברה ותרבות. עלינו למצוא נקודת מיפגש. אחד הדברים המטרידים אותי הוא שאין אנו נעזרים על ידי אנשים רבים היכולים לעזור בהקמת גשר אל בני עיירות הפיתוח. הקיבוצים באיזור מסרבים לעתים לשלוח אנשים לאירגון פעולות תרבות בהתנדבות בעיירות העולים. לעת ערב עייף הקיבוצניק ועול האחריות אינן מדרבן אותו היום כפי שהיה לפני שנים, והמורים החיים בעיירות אף הם אינם נוטלים חלק פעיל בחיי המקום. מאות מורים עובדים בדימונה ובקריית גת, למשל, אך הם אינם פועלים מעולם בערבים.“ **ינץ רמגל**

הדוה את התרבות של העולים החדשים והכופה עליהם תרבות מזרח אירופית זרה כבר הולידה תוצאות הרות-צרה; העולים החדשים מחזירים על תרבותם שלהם אבל אינם מוכנים לקבל את התחליף שאנו מציעים להם. התוצאה טראגית: אנו נוטלים מהם את כבודם העצמי. הזקנים אומללים ונבוכים, הצעירים נעשים חסרי שורשים, סתביישים בעברם ונוכרים בהחנה. הם חיים בתחנת-ביניים תרבותית ו נחום פונדק ביקש מבצלאל שחר, ראש המרכז לתרבות של ההסתדרות להסביר כיצד מגדיר המרכז את המלה תרבות? ב. שחר נקב בשורה ארוכה של ערכים ואמצעים המגלמים את התרבות שההסתדרות שואפת להתדיר לעיירות הפיתוח: תודעה לאומית, משמעת עבודה, ידיעת הלשון העברית, תברואה, חינוך ילדים צוות וכיוצא בזה. „מסתבר שב שחר בקי בכל השאלות אך כלום ידועות לו התשובות?“ שואל נ. פונדק. ב. שחר דחה את הרעיון שעל המרכז לתרבות לעבוד תוך שיתוף פעולה הדוק עם סוציולוגים מומחים משום שהם „תיאורטיים מדי“ והוא מתנחם במחשבה שאם נחול מן התכנית התרבותית בעיירות הפיתוח יהיו חיי התושבים אמורים ומשעממים יותר —“.

● **פוליטיקה מפלגתית, העדר שיתוף פעולה בין המוסדות העוסקים בתרבות וקשיים דומים מכבידים על המצב.** רכו התרבות בעירת הפיתוח ממונה עיי המפלגות הפוליטיות בהתאם למפתח הארצי. תכונתו העיקרית היא השתייכותו למפלגה הגבוהה. בשדרות „מוכרח“ הרכו להיות איש מסים; בדימונה עליו להימנות עם מסאי.

מחורש לחורש

האוסטרים ה־15

אלו טענו שהיא אשם ואלו שפעל בלחצם של הממונים עליו ו...פקודה היא פקודה". נובאק יצא זכאי.

הפעם עורר הדיבר אירצון אף בחוגי הממשלה האוסטרית התובע הגיש ערעור על פסק-הדין לבית הדין העליון. אולם משפט זה האיר באור בלהות את פני המציאות ואת פני הציבור האוסטרי בכללותו. שהיה מיתוג בחבר-המושבעים של בית הדין. אותם המושבעים שהביאו לידי זיכיו של נובאק לא נאחזו אלא בטענה המסייעת לאוסטריה ולאוסטרים כולם לרחוץ בגניקין כסיהם: נובאק היה אנוס על פי הדיבור של אייכמאן כשם שאייכמאן היה אנוס על פי דיבורו של היטלר, לפי שטען בשעתו לפני בית הדין בירושלים.

אם בגרמניה היו וישנם חוגים, בציבור המבוגר ובקרב הנער, שדי גש האשמה הקיבוצית הביאם לירי הכרזות ומעשים מסוימים, שמצאו את ביטויים בהסכם השילומים ובצידים אחרים שהיו תולדה של נקיפות לב, הרי באוסטריה לא ראינו כמעט שום תגובה דומה. אמילו הסוציאליסטים האוסטרים, שמסורת האנטישמיות לא היתה וזוהו להם, לא נבדלו הרבה לטובה מבחינה זו. תשלומי הפיצויים האוסטריים ל־קרבנות הנאציון הם אפסיים לעומת אלה שקיימה וקיבלה עליה ממ־שלת בון ובית הנבחרים הגרמני, וההתנגדות להם היתה עזה יותר בחוגים אוסטריים רחבים מאשר תוצאה של השתלשלות מקרים ומצבים משונה, אך גם של התחמקות מבישה מאחריות בצד משטמה גלויה או נסתרת, שמקורה בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה ומוראותיה. אם גרמניה המזרחית ראתה היתר לעצמה לעבור לסדר

מיום שנסתיימה מלחמת העולם השנייה זכו אוסטריה והאוסטרים ל־יחס מיוחד מצד המערב לעומת גרמניה והגרמנים, כאילו ה־אנשלוס לא נעשה מרצונם ומתוך התלהבות דווקא, וכאילו אנוסים היו על פי הדיבור של היטלר (עם שהלה אוסטרית היה האוסטריה היתה קן האנטישמיות הארסית ביותר) להצטרף לכל מעשי התועבה, לשרת בצבא ה־רייך השלישי ולהיות בין פעילי מנגנון ההשמדה, שטיפל ביהודי אירופה, "טיפול מיוחד", כשהגיעו הדברים לידי מר־ם על שילומים ופיצויים לקרבנות הנאציון — היתה עמדת ממשלת אוסטריה צוננת ביותר. על צד האמת, הרי לא זכתה אוסטריה במה שזכתה אלא תודות לטענה שהיתה אנוסה על פי הדיבור של היטלר, ואם המדינה כך — כל שכן פקידיה, קציניה ותלייניה, אף התליינים שבה לא פעלו כתל־יינים אוסטריים כי אם כתליינים כל־גרמניים, האוסטריה מה היא כי ילינו עליה?

עמדה זו נשתקפה במלוא זועתה במשפטי פושעי המלחמה שנערכו באוסטריה, במידה שנערכו בכלל, של פראנץ נובאק, שלישי של אייכמן, ההוכחות לאשמתו היו נעלות מעל כל ספק, וחבר המושבעים, שהיה צריך להחליט על אשמתו ועל תפקידו המרכזי בשילוח הקרבנות היהודיים למחנות-המוות, לא יכול היה להתעלם מהעדויות הרבות נגדו, בין העדים היו אנג כמה לא־יהודיים, כגון עציר מחנות קאתולי פולני אחד, ומזכירתו של נובאק, נוצריה אוסטריה, שטענה בניגוד להכרזתו תיו של נובאק, שלא היה "בורג קטן במכונה", כי אם פקיד חשוב במנגנון זה של ההשמדה, אך המושבעים האוסטריים נחלקו בדעותיהם:

היום בשאלה זו האמרה שכולה זכאית לכך בשל יחסה לנאצים ול-
 פושעי המלחמה שלא הקדימו להצ-
 טרף למחנה הקומוניסטי בשעה
 שניתנה להם ההזדמנות לכך, הרי
 אוסטריה חסתה בצל כל המעצמות
 המנצחות ויצאה לחיי עצמאות די-
 מוקראטית בלי שתדאג, אם הרבה
 האם מעט, לנטיעת נטעי דימוקראטיה
 נאמנים, בקרב עמה, מתוך ההנחה
 שהדימוקראטיה היא מושג גמיש
 ורחב הניתן להתפרש בצורות כה
 רבות עד שאין להקדיש לו מאמץ
 חינוכי בקרב הנוער.

ישראל והשוק האירופי

אין ספק שהגשת הבקשה היש-
 ראלית להשתלב במסגרת הקהיליה
 הכלכלית האירופית בצורת חברה
 גלויות היא צעד חשוב ומעיל. אך
 אפשר שצעד זה בא באיחור זמן
 מסוים ואינו הולם את המצב ה-
 שורר עכשיו בקהילית השוק האיר-
 פי. כעת יש לחשוש, כי הבקשה
 לא תתקבל על ידי המדינות חב-
 רות הקהיליה גם אם ישראל מצ-
 בעה על הדוגמה של תורכיה ויוון
 כתברות-גלויות, אין לשכוח, ששתי
 המדינות האמורות הן חברות גא-
 טרי, ומכאן גיאוגראפית יש לר-
 אותן כארצות דרום-אירופיות, מה
 שאין כן מדינת ישראל. יתר על כן,
 הגימוק הגיאוגרפי מחייב לקבל את
 ספרד ואת אוסטריה כתברות-גיל-
 וות, כבקשתן, לפני כל דיון בבקשת
 ישראל, בינתיים הגיעו בקשות כא-
 לה גם משלוש מדינות ה-מאגרב
 (צפון אפריקה) ומכמה ממדינות
 מזרח-אפריקה. אמנם יש לישראל
 הסכם מסחרי עם קהילית השוק
 האירופי, אך המציאות הוכיחה, כי
 ההסכם על יצוא הדריים וביצים
 מישראל לאירופה — לא זו בלבד
 שאינו פותר את שאלת היחסים
 הכלכליים עם ארצות הקהיליה אלא
 שהוא מסכך אותם. ישראל רוצה
 שבמקום ההסכם המסחרי יבוא חנה
 התקשרות אחרת כעם חברה-גלויות,
 אך במשימתה זו לא תמצא ישראל
 את איטליה בין תומכיה, בעיקר
 משום שאיטליה חוששת מפני תק-
 דים ישראלי שיביא אחריו את הצ-
 טרפות ספרד וה-מאגרב לשוק.

ומפני התחרותן של ספרד וארצות
 צפון-אפריקה בתחום יצוא השמן,
 הפירות והירקות לאירופה.
 כללו של דבר, איטליה מבכרת
 התפשטות החברות בשוק האירופי
 כלפי צפון ולא כלפי דרום, מטע-
 מים כלכליים מובנים. צרפת עשו-
 ייה לתמוך בבקשה הישראלית, ואי-
 לו תמיכת גרמניה תהא כנראה
 תמיכה מסוייגת (לפני שנים אחדות,
 בטרם יכונן היחסים הדיפלומטיים
 הרשמיים עם בון, היתה ודאי תמי-
 כה זו יותר חזקה. אילו הוגשה
 ונידונה), הפעם יש, אמנם, לישראל
 טענה חזקה, כי היבוא האירופי שלה
 הוא ראשון במעלה מבחינת גודלו
 והיקפו היחסי. אבל הקוניונקטורה
 המדינית היא פחות נוחה משהיתה
 בזמן חתימת ההסכם המסחרי עם
 קהילית השוק האירופי. הנימוק, כי
 בעשר השנים הבאות תיוקק ישראל
 ליבוא של ציוד תעשייתי בשווי
 ביליון חצי דולארים הוא נימוק
 נכבד, וכן גם הנימוק על אפשרויות
 שיתוף-הפעולה המדעי והטכנולוגי
 של ישראל עם אירופה המערבית.
 כנגד נימוקים אלה בא החשבון של
 ההסתבכות עם ארצות ערב עקב
 קבלת ישראל כחברה גלויות, בפרט
 אם צעד זה יבוא לפני קבלת אר-
 צות ה-מאגרב כתברות גלויות לק-
 היליה. לפיכך עלולה למצוא ארוך
 קשבת בדיוני ועדת השוק האירופי
 הטענה האיטלקית, כי מוטב לנקוט
 גישה ים-תיכונית כוללת כלפי
 הארצות המבקשות להצטרף כתברות
 גלויות, גישה כזאת תהיה כנראה
 הסכמים מסחריים — כן, ותקבלות
 כתברות גלויות — לא. העמדה
 האיטלקית אינה עמדה אנטי-ישרא-
 לית מכוננת, היא עמדה של דאגה
 לצרכי איטליה בראש וראשונה, בפ-
 רט, שאיטליה כבר רואה עצמה
 מקופחת על ידי צירוף הקודם של
 יוון ותורכיה כתברות-גלויות. מסאן
 הקושי המיוחד בדרך להיענות לכך-
 שת ישראל, שתוליך כנראה לוי-
 תורים בתחום המי"מ על הסכם
 מסחרי חדש, אך לא לידי סיפוק
 רצונה של מדינת ישראל בנידון
 ההתקשרות הרשמית עם הקהיליה
 כחברה-גלויות אם החמצה שעת-כבוש
 קודמת — יש להצטרף על כך, יש-

היתרונות של ההדרכה והצידו הב"אים ממקורות רוסיים. ההדעות המזוירות בראדיו הממשלתי בדמשק לאחר כל ביצוע של פעולת טרור, תוך מטירת סרטי-פרטים על הפ"עולה, מעידות, כפי שהרגיש שר"החוץ הישראלי מר אבא אבן בנאמו במועצת הבטחון, כי ממשלת סוריה עומדת מאחורי הפעולות האלה, וכי ראש-המטה הסורי בגרל סוידאני אומר להגשים את השקפתו על "לחמה זעירה" בישראל (ראה מדור זה בחוברת הקודמת של "בצרוח") תוך תקווה לסבך עד מהרה בסכסוך את שאר ארצות ערב, ובפרט את מצריים, והוא מכריז בגלוי, כי "פעולות אלו פאתח' הן חזקיות".

מגמת פני מוסקבה

במצב זה השאלה העיקרית היא: מהי מגמת פניה של מוסקבה במורח הקרוב? האומנם גברה ב"פור ליטביורו" יד הקיצוניים, האומרים, שיש לנצח את סין העממית על ידי חיקוי גישתה המהפכנית במורח הק"רוב, כל עוד ארצות הברית ובעלות בריתה מוטרדות ושקועות במלחמת וייטנאם? במלים אחרות: היש לה"ניה, כי הדעה שאין ברית המוע"צות רוצה במלחמות במורח הק"רוב — שוב אין לה על מה שתס"מוך? ראינו שאין רוסייה מהססת לתמוך בנאצר ולעודדו להחזיק מע"מד בתימן, נוכח הפינוי הבריטי מעדן הצפוי בעוד כשנתיים. ראינו גם כן תגובה נמרצת במוסקבה לחי"מושן של סעודיה וממלכת הירדן על ידי אמריקה ואנגליה, תוך מחאה על המגמות ה"אימפריאליסטיות" של מדינות ה"ברית המוסלמית". הפעולה של נאצר לרגל ריתוקו של חיל-המישלוח המצרי בתימן, גם ירידת קרנו של נאצר בארצות ערב והתסיסה הפנימית במצריים אינן עשויות לעודדו לקראת הרפתקה צבאית נגד ישראל. הסכנה היא, שנאצר יסתבך בסכסוך נגד רצונו, ושהסורים, ולא הוא, יקבעו את העיתוי של הסתבכות זו. כאמור, הסורים לא היו מעיזים להרחיק לכת בפעולות הטרור נגד ישראל במידה שהם עושים זאת כעת אלמלא היו בטוחים ב"הגנה עורפית"

ראל היתה מדינה ראשונה שחתמה על הסכם מסחרי עם השוק האי"רופי, הכולל מספר צרכנים שווה כמעט למספר הצרכנים בארצות הברית של אמריקה. גם אם לא תת"קבל הפעם בקשת ישראל — טוב שהבקשה הועלתה על סדר יומה של ועדת השוק ושמדינת היהודים, שאירוסה חבה לה הרבה מהבחינה המוסרית והתרבותית כאחת, תכריז רשמית על חפצה ומישאלתה המנו"מקים ומבוססים היטב.

בגבול חפזי

המצב בגבול הסורי-ישראלי מתח כאשר עוד לא היה מימי המתיחות והדאגה ששררו בגבול המצרי-ישראלי בתקופת השתוללות ה"פידא"יח" באמצע שנות החמישים, לפני "מסע קדש", שבו הוכיח צבא ישר"אל את עליונותו ואת כושרו המז"היר. הפעם אין זו שאלה של ערי"כת מאזן-כוחות עם סוריה, משום שעיקר כוונתה של ממשלת סוריה להתגרות בישראל ולגרור אחריה לתוך המערכה את מצרים ואת יתר ארצות ערב.

אמנם המחנה הערבי מפולג ומ"פורד בחלט. הביטוי הבולט ביותר לפירוד זה ניתן עם הכרזת בורגיבה, נשיא תוניסיה, שהוא מנתק את היחסים הדיפלומטיים עם מצריים. לעומת זאת אנו עדים להתקרבות סוריה אל מצריים ולצעדים ראשונים של שיתוף פעולה צבאי בין השתיים. ברור שצעדים אלה נעשו בעיקר כדי לעורר בישראל רושם של "חזית מאוחדת", שאינה קיימת למ"עשה מאידך גיסא, אין לזלזל בצע"דים שנגקטו, בפרט שהסורים שו"אבים עידוד רב מעמדתה של מעצ"מה גדולה כברית המועצות, שהח"ליטה להיות פטרונה של ממשלת דמשק גם מבחינה דיפלומטית, בזירת א"רם, וגם מבחינה צבאית, מבחינת אספקת ציוד ומדריכים לא רק לצבא הסורי הרשמי אלא גם ל"אל סאתח", הארגון הטרוריסטי, הזוקף לזכותו את מרבית מעשי הטרור שנעשו בגבול ישראל בחד"שים ובשבועות האחרונים. ידוע, כי אנשי "אל סאתח" צורמו ליחידות הצבא הסורי הסדיר והם נהנים מכל

ישתמש בזכות הוויסר שלו במוסד זה נגד כל הצעת החלטה לגינויה של סודיה, שקברניטי המדינה יחד עם על חומר השעוה והם מתכונן גים שלא להיגרר אחרי התגרויות סודיות אלא להגיב בזמן ובמקום שהם ימצאו לנכון. כלל ראשון שנקטו שלטונות ישראל הוא, שלא להתחשב בעובדה באיזה מקום עברו התבלנים של אל פתח את הגבול הישראלי, כי אם מאיזה מקום יצאו ולהיכן חזרו. התבסיס הסורי לשלוח תבלנים דרך שטחי ממלכת הירדן הלבנון שוב לא יטעה איש בישראל, כי שם יודעים ברורות, שמסוריה נפתחה הרעה. שמירה מוגברת בגבולות היא אחד האמצעים שנקטו בישראל, אך שמירה כזאת אי אפשר שתצליח עד כדי מניעת כל חדירה בתנאי הגבולות הישראליים. המגמה הישראליה היא: להימנע מפעולות שיש בהן כדי להביא לידי מלחמה, אך לבצע כל פעולה שתביא לידי הרתעת האויב ולמנוע בעדו מל- הפיק זממו. זוהי משימה קשה בתנאים הקיימים, אך חזקה על הצבא והעם בישראל שידע כמו בעבר להדוף את האויב ולסכל מויתותיו. י. מישראל

מצד מוסקבה, האמנם, העמדה שנקטה ברית המועצות באוים המאיימים מרים הראשיים בפראנדה מאשיים מים את ישראל במזימות, למיגור הממשלה בסוריה. בצד האשמות פחות קולניות נגד סעודיה וממלכת הירדן באות האשמות חריפות נגד ישראל כלווית איום, שהעם הסורי לא יעמוד לבדד במקרה התקפה עליו, שתבוא ללא התגרות מצידו. עתוני מצרים מפרסמים פרטים על קשר סעודי-ירדני להפלת ממשלת ג'ידי, שתוכנן כאילו על ידי סוכנות הביון האמריקנית, אך בו בזמן הם מדגישים את האחריות הסורית-מצרית ומבקשים להזהיר לכהונותיהם את כל הקצינים אוהדי נאצר, עם קולונל טראגי בראשם. אין זה מן הנמנע, כי ג'ידי, המחוסר תמיכה ממשית בקרב העם הסורי, יסכים לצרף לממשלתו אחד או שנים מתומכיו נאצר, כשם שצירף לה קומוניסט אחד. שאלה אחרת היא, אם יחזיר קצינים אוהדי נאצר לעמדות כוח ופיקוד בצבא הסורי, שהרי בזאת יסכן את בסיס שלטונו. בין כך ובין כך מעידה הפגייה הישראלית למועצת הבטחון, למרות הודאות שנציג ברית המועצות

ידיעות

ז'אק טורטשינר, נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה בשנית

כמדינה ובתפוצות ובציון תפקידיה של ההסתדרות. בישיבת הפתיחה דיברו משה קול, שר התירות והפיתוח של מדינת ישראל; גלסון א. רוקסלה, מושל מדינת ניוירוק וז'אק טורטשינר, נשיא ההסתדרות, שעמד על שאלות-היסוד בחיינו: יחסן העויין של מדינות ערב למדינת ישראל; יהדות רוסיה הסובייטית, דמלחמה בחיטבאם ומצבה ותפקידיה של ההסתדרות הציונית העולמית. מר ט. הביע את התנדויותו לשינויים במיבנה

בסוף השבוע של 20-23 באוקטובר נתקיימה הוועידה הסיס של ההסתדרות הציונית באמריקה במלון סטאטל-הילטון בניוירוק. הוועידה בתרה בד'אק טורטשינר לנשיא ההסתדרות בפעם השנייה. בשנה הראשונה לכהונתו של מר טורטשינר נחלצה ההסתדרות מן המיצר שהיתה נתונה בו, גל מספר תכריה ורבו מפעליה. חידוש כוחה של ציונות אמריקה זכר היה בוועידה, שהצטיינה בדיוניה, בבירור בעיות ישראל

לתמוך בבתי ספר יהודיים, נגד הבריוקוס הערבי, חופש דתי ותרכותי ליהדות רסיה והשלטת יחסי שלום בין ארצות ערב וישראל.

פרס נובל לשמואל יוסף עגנון

פרס נובל לשנת 1966 הוענק למספר העברי המהולל, שמואל יוסף עגנון ולמשוררת היהודית נלי זק"ש, שכתבה בגרמנית על השואה.

ברכת הברית העברית העולמית לשמואל יוסף עגנון

הנהלת הברית העברית העולמית העבירה לשמואל יוסף עגנון את ברכת המחנה העברי בעולם כולו לרגלי הענקת פרס נובל לספרות לו מטעם האקדמיה הממלכתית השוודית.

באגרת שנשלחה לסופר מדגישה הברית העברית שהיא רואה במאורע זה חג העם כולו, ובמיוחד תנה של התנועה העברית שלא תולה מימי אליעזר בן יהודה ויחיים נחמן ביאליק ועד היום להלחם לרעיון התחייה העברית לא רק בתחיית השפה אלא גם כחוליה נוספת בשרשרת הוהב הנמשכת מימי התנ"ך ועד היום, כאשר וכתה להתגלמות בכידה ביצירתו של עגנון.

מטעם הנהלת הברית ניתנה הוראה לסניפיה בכל הארצות להשתמש במאורע נכבד זה בכדי לעודד את המאמץ למען ביסוס השפה והתרבות העברית בחיי בני האומה באשר הם שם.

הנהלת הברית מברכת כמו כן את אירגון הסכס שיתקיים בימים הקרובים בכדי לכבד את בעל הפרס.

על המכתב שנשלח לחתך הפרס באו על התחום נשיא הברית העברית העולמית, ד"ר ישראל גולדשטיין ויושבראש ההנהלה, פרוץ אריה טרסקובר.

פרטים לחקר הלשון והספרות הרפואית העברית

ב"כ בתמוז תשכ"ו נתקיימה בבית הרופאי בתל אביב החלוקה הראשונה של הפרס לחקר הלשון והספרות הרפואית העברית מטעם "קרן איינתורף" במסגרת "פרס סולדי" של עזיזת תל אביב-יפו.

ההסתדרות, הרכבה ואירגונה. יושבראש שיבת הפתיחה במעמד אלף צירים ואורחים היה רבי אבירחינג מילר.

שיבת המליאה כיום ר' אחר הצהריים הוקדשה למצב במזרח התיכון ובאמריקה. הארי טורטשינר ישב בראש. רבי גירום אונגר דיבר על עבודת הפירסום ויחסי ציבור של ההסתדרות. פרוץ גימט ה' שלדון סיפר על התעמולה האנטי-ציונית שהערבים מנהלים באוניברסיטאות אמריקה ומוציאים עליה הון חופפות.

הרסון מ. סימס, מנהל ענייני ישראל וערב במחלקה המדינית של ארצות-הברית, דיבר על הגורמים המחריפים את המצב במזרח התיכון. הוא הודיע ששלום בין ארצות ערב וישראל הוא מראשי מסרותיה של אמריקה. יהודה הלטן סקר את מצב היהודים בעולם והצביע על הסימנים המשרים רעה בכמה ארצות לביטחון ישראל.

הישיבה ביום ר' 21 באוקטובר, הוקדשה לשאלת מבנה ההסתדרות. מודטימר מיי ישב בראש. יהודה שפירא דיבר על תכנית לשינויים באירגונה של ההסתדרות ורבי י. אשר קירשבלום דיבר נגדה.

בישיבת צהרים דיבר אברהם הארמאן. בישיבה זו הוכרז על פתיחת בית ספר תיכון חדש בשנה הבאה בכפר סילבר שיעלה בשלוש מאות אלף דולר ויהיה בו מקום ל-300-400 תלמיד. אברהם גודמאן תרם 150 אלף דולר לתכלית זו.

במוצאי שבת דיברו סינאסור ויליאם פרוקסטייר מוויסקונסין והודיע שהקו המדיני של ארה"ב הוא לשמור על שלימותה של ישראל. ד"ר עסנואל ניוסן, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, תיאר את המתוחות בין ישראל וסוריה כמסוכנת ביותר ושמידנת ישראל לא תוכל לשבת בחיבוק ידיים נוכח התקפות בלתי פוסקות של סוריה.

שאלות העלייה מאמריקה נידונו במסיבת עונג שבת. הודיעה נסתיימה במשתה לכבוד רדחלף ב סוניבורן על עזרתו לצינות ולמדינת ישראל. הגואמים היו משה קול, פראנק ז. אוקונור, ד"ר יוסף ה' שוארץ, נשיא אגודת המילווה לישראל וראק טורטשינר שימש שר המשקים. הודיעה נעלה לאור שקיבלה החלטות

צבי שרמשטיין — ליסיצקי המחנך; שמואל מ. בלומנפלד — כליל קוצים — כליל תפארת; בבראל פרייל — מקץ לקץ; ספרי א. א. ליסיצקי. בקובץ 74 עמ'.

ספרים חדשים מאת ת. סקלר

בהוצאת "יבנה" תל-אביב הופיעו ספריו החדשים של המספר והמחזאי הו. סקלר: "עולמות" ו"סוף פסוק". בספר "עולמות" שלושה מחזרים: א. סיפורת ב. ריץ ג. היות והשגות. "סוף פסוק" מכלל רשימות ופרקי חיים, סימנים וסממנים לאבסורדי גרפיה.

ספריו הקודמים של ה. סקלר הם: "מסך ומסכה" "ספר המחזאות", "הקשת בענן", "וספור הכוכבים", "הלולא במידון" ו"בין ארץ ושמים".

"שבלי הלקט השלם"

בפעם הראשונה הופיע הספר "שבלי הלקט השלם" לרבנו זדקיה ב"ר אברהם הרופא מכ"י שנכתב בשנת כ"י לאלף השישי, בחיי המתבר. הספר יצא בלוחית באורים והערות בשם "שבלי שכלי הלקט" מאת החכם והחוקר הרב ד"ר שמואל קלמן מירסקי, פרופיסור לספרות רבנית בישיבה-אוניברסיטה. במבוא הגדול (74 עמ'), עומד המהדיר על הרקע ההיסטורי של הספר ושיכותו לספרי הלכה ודינים אחרים (מהר"ם מו"סנברג ר' ישעיה מטראני, התניא ועוד).

צפורה בן-עמי ז"ל

בגיל 77 נפטרה בנייר-זרק גבי צפורה בן-עמי, אשתו של השחקן המפורסם, יעקב בן-עמי. צפורה בן-עמי (לבית אסתרין) הופיעה בעברית בלהקת נחום צמח עוד סרם היות "הבימה", בשנת 1913, במחזות "היהודי הנצחי" וב"תרשיש" ליצחק קצנלסון הי"ד (בתפקיד שושנה). היא השתתפה גם בלהקה המפורסמת "חילוער סרופע". במשך שנים מספר כתבה טור ב"אידישער זאכענבלאט" בנייר-זרק על עיני ספרות, תרבות ואמנות ותרגמה מספר ספרים. תנצב"ה.

ועדת השופטים העניקה את פרס תשכ"ו לד"ר חד מרגלית עם הגיעו לבכורות על תרומותיו החשובות לחקר הרפואה הספרות הרפואית במקורות ישראל. ד"ר אשר גולדשטיין הרענן פרס-כבוד לאות הוקרה על תרומותיו בשדה התיאור הלשון הרפואית העברית וקידום המינוח הרפואי העברי. ד"ר מרגלית הוא מתברם של הספרים "לשון ורפואה בתנ"ך" ו"חכמי ישראל כרופאים" ועורך כתביעת הרפואי "קורות", המוקדש לחקר תולדות הרפואה הישראלית. ד"ר גולדשטיין היה בין מייסדי "הרופא העברי" שיצא בעריכתו של ד"ר משה איינהורן במשך 38 שנה. ד"ר ג. עשה רבות למען קידום המינוח העברי הרפואי וחיבר יחד עם ד"ר מ. שכטר את "אוצר הרפואה העברית" בשני כרכים והמילון לרנסטנאות" וכן גם ספרים בהיגיינה שנתקבלו כספרי לימוד בבתי הספר במדינת ישראל.

"את ואני"

בתרגום אלה אמיתן

בהוצאת "עקרי" תל-אביב הופיע הספר ה-מפורסם מאת פול ג'רלדי (Paul Gerald) "את ואני" בתרגומה של הסופרת המשוררת אלה אמיתן (וילנסקי), שעשתה לה שם בספריה לילדים ולנוער.

ספר זכרון ל"א. ליסיצקי

בהוצאת "מתברות הספרות" הופיע הקובץ "משוררה של יהדות אמריקה", ספר זכרון למשורר העברי הידוע אפרים א. ליסיצקי ז"ל, בעריכתם של ראובן אבינועם ויצחק פינקל. הקובץ מכלל מאמרי הערכה, רשימות זכרונות, וזה תכנון: י. ד. ברקוביץ — בין אדם לחברו; ב. בבראל פרייל — לאח ישן בדרום; ג. מייזליש — משוררה של יהדות אמריקה; י. זמורה — א. א. ליסיצקי במלאות לו 75 שנה; ש. שלום — קיום לזכרו של א. א. ליסיצקי; ב. י. מיכלי — משורר עברי ב"אהלי כרש"; ראובן אבינועם — תוככי גיראוליתס; יוחנן טברסקי — שיחה בגן, יצחק פינקל — במחיצתו של א. א. ליסיצקי; אברהם שפייזנהולד — עם השמועה; א. א. ליסיצקי — שירו שיר;

Greetings from...
MONABCH PROVISION CO.
920 W. Fulton St.
Chicago, Ill.

Greetings from...
TELL CITY CHAIR CO.
41 Seventh St.
Tell City, Indiana

Greetings from...
FEDERAL BOILER CO.
Div. of Federal Hydronics
Granite & West Sts.
Midland Park, N. J.

Greetings from...
WEINER'S STORES
2610 McKinney

Greetings from...
CHECKER CAB CO.
2124 St. Marys Ave.

Greetings from...
**THE FIRST NATIONAL
BANK**

STEINBERG & DUBIN
Memorials, Inc.
45 E. Houston St. N. Y. C.

MORRIS J. LARSON
8 East Wilson Street

KENIN & POSNER
16 Court St., Brooklyn, N. Y.
MORRIS LETTER SERVICE
518 Center St.

most people call **RIVERSIDE** . . .
for its inspired service and
spiritual comfort **RIVERSIDE**
offers family and friends

**RIVERSIDE
RIVERSIDE
MEMORIAL CHAPEL**

Funeral Directors

76th St., and Amsterdam Ave.,
New York — ENdicott 2-6600
Brooklyn • Bronx • Long Island
Mt. Vernon • Miami and
Miami Beach
Morton Rosenthal - Carl Grossberg

Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

. . . more than fine granite. Each
memorial . . . be it a modest head-
stone or an impressive mausoleum
. . . is a mark of everlasting respect,
unconditionally guaranteed forever
by **RIVERSIDE'S** 50-year reputation
for quality. *Visit our showroom.*
Call or write for illustrated Booklets

**TYPEWRITERS
HEBREW
and ENGLISH**
ALSO all other
Office Machines

such as Mimeographs, Addressographs,
Adding Machines and others.

**ALL LANGUAGE
TYPEWRITER CO.**

119 WEST 23rd STREET
NEW YORK 10011 (HM)
(212) CH 3-8088

**Use the Pleasant
Laxative**

Ex-Lax is the laxative you enjoy
taking. Tastes like delicious choc-
olate, and gives thorough relief
gently and comfortably. Ex-Lax
is America's biggest selling laxa-
tive — used for over 60 years.

Buy the Economy 48c size

Saves as much as 54c

Also available in 42c and 19c sizes

When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

לכוראי חרדי
"הבצרון"

חתמו
והחתימו
על הירחון

Published by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-
December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published); Prof. N. Glazer, Prof. Simon Hal
(Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice R. Chesnowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leif, Assa
Editor; F. Ziony, Business Manager. Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members
of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1966, by Bitzaron, Inc. All
rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily
those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

אנחנו שמים
 מסביב לעולם כולו
 אולם אין אנו
 מסיחים את הדעת ממך

לציריך, לטוקיו, לאתונא, לפראנקפורט, לסידני, לפאריז —
 חברת לופטהאנזא מסה ליותר מ-60 ערים דרך שש
 יבשות. וככל המנגנון העולמי שלנו הננו שמים עין
 פקוחה עליך דואגים לטובתך. אין דבר הנעלם מעינינו.
 התבכר מזון כשר, למשל? אין אתה צריך אלא להודיע
 לנו בזמן הזמנת הכרטיסים. עד היכן יכול נתיב-אוויר
 לתור אחריך? צלצל למוכד-הנסיעות שלך, או הכנס
 למשרד הלופטהאנזא הקרוב אליך ביותר. לאחר סכן
 סע בלופטהאנזא — והיווכח.

Lufthansa
 German Airlines

זה עתה יצא לאור ונמצא למכירה הספר

עברית שומפת

Fluent Hebrew

סאת

ד"ר פלמיאל בירנבוים

הספר נועד ללימוד הלשון העברית לדוברי אנגלית. יש בו משום גישה חדשה ורב-עניין, והוא פותח לפני הלומד את כל האוצר הבלום של הלשון העברית. בכרך אחד, המחזיק חמישה מדורות, ניתנו עשרים-ושבעה פרקי שיחה, חמישים-ושלושה פרקי קריאה, שלושים-ושלושה פרקי סגנון, והרבה פרקי אימון בערכי מלים. הספר ערוך בשיטה חדשה המכוונת לצורכי הלומדים בני הגילים השונים. העברית הנהגת במדינת ישראל, שנמונו בה כל שלבי התפתחותה של הלשון העברית שקדמו לה, ניתנה כאן לפני הלומד כזמננו בצורה קלה ומושכת.

השיטה הנהגת בו בספר עברית שומפת מכוונת לעשותו כלי מלא תוכן ורב עניין. הלומד מתוכו יקנה לו ידיעה בתולדות ישראל, בניאוגראפיה של ארץ-ישראל ובחיי התרבות של מדינת ישראל ומוסדותיה.

פרקי הדקדוק נפרדים לעצמם, לנוחות הלומדים המבקשים לחכרם בצירופם. הקריאה בלא ניקוד היא דבר שהלומד מתאמן בו בהדרגת. נוסף על שכבות הלשון של המקרא ושל הספרות שלאחר המקרא, שקד המחבר להקנות ללומד את הסגנון העיתונאי הנהוג בעיתונים היומיים היוצאים במדינת ישראל היום.

כללו של דבר: הספר עברית שומפת מכוון לקהל הרחב, שוחר ידיעת לשוננו העברית, שחזרה בימינו להיות לשון שמדברים בה גם בבית וגם ברחוב, בחנות, בתיאטרון ובמגרש הכדורגל. הוא נועד לקריאה ולעיון בשביל מתבגרים ומבוגרים, מורים ומחנכים, תלמידי אולפנים ומתלמדים. הוא מסביר ומבאר את חוקי לשוננו בתמצית דברים ובאופן מדעי, ואגב אימוני לשון הוא נתן תמונת בהירה מחיי עמנו התרבותיים למן הימים הקדומים עד לחיי ישראל של זמננו.

הספר מחזיק למעלה מחמש מאות עמוד בדפוס נאה ומאיר עינים
ובכריכה הדורה המחיר \$4.50

להשיג בכל חנויות הספרים ואצלנו:

Hebrew Publishing Company

79 Delancey Street

New York, N. Y. 10002

Tel.: WA 5-3700

Celebrate Chanukah
The Joyous Festival of Freedom
by buying

STATE OF ISRAEL BONDS

and receive free tickets to the memorable

CHANUKAH FESTIVAL
FOR ISRAEL

Monday, December 5th
Thursday, December 22nd
Monday, January 2nd

at 8 P. M.
Madison Square Garden

STATE OF ISRAEL BONDS

Development Corporation for Israel

215 Park Avenue South

New York, N. Y. 10003

Telephone: OR 7-9650

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: ~~NATHAN~~ NATHAN GLATZER (Contributing Editor)

~~HAROLD~~ HAROLD WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

50 Twenty-Eighth Year of Publication

UNIVERSITY MICROFILMS INTERNATIONAL, 300 NORTH ZEEB ROAD, ANN ARBOR, MICHIGAN 48106, U.S.A. (October, 1966) No. 1 (261)

CONTENTS:

S. J. Agnon — First Hebrew Nobel Prize Laureate . . .	H. L.	1
Ben-Gurion In the Years of "Ha-Achduth" . . .	A. R. Malachi	3
Finally Fall (Poem)	Yebuda Amichai	9
Encounters In Moscow	Irving J. Finkel	10

TRIBUTE TO SAMUEL LUZZATTO — A CENTURY AFTER

Samuel Luzzatto — In the Light of our Time	Samuel K. Mirsky	16
Samuel Luzzatto the Poet	Eisig Silberschlag	19
Luzzatto's Nationalism	David Rudavsky	27
Luzzatto, Krochmal, and Maimonides . . .	Jacob I. Dienstag	34
A Polish Town — Reminiscences	Ephraim Shmueli	38
On the New Edition of "Psikta Drav Kahana"	William G. Braude	46
Israeli Kaleidoscope	Y. Rammgal	54
The Month In Review	I. Mishael	56
News		59

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 8-7680